



This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>





600005892U

30 . 941.



INSTITUTIONES
SYMBOLICAE,
DOCTRINARUM
CATHOLICORUM, PROTESTANTIUM
SOCINIANORUM, ECCLESIAE GRAECAE,
MINORUMQUE
SOCIETATUM CHRISTIANARUM
SUMMAM ET DISCRIMINA
EXHIBENTES.



IN
USUM LECTIOMUM
SCRIPSIT
PHILIPPUS MARHEINEKE,
THEOLOGIAE DOCTOR ET IN UNIVERS. LITERAR. REGIA
BEROLINENSI PROF. P. O.

Editio tertia, auctior, emendatior.

BEROLINI,
SUMTIBUS LIBRARIAE VOSSIANAE.

1830.



PRAEFATIO AD AUDITORES.

In colloquio illo Vormatiensi *), ad pacem in caussa religionis reconciliandam sub finem anni salutis 1540 instituto, postquam ab utraque parte non tam de proposita re, quam de colloquii via et ratione diu multumque disputatum erat, Philippus Melanchthon, Theologorum in urbe Vangionum tunc versantium caput et tanquam *προταγωνιστης*, in epistola ad Granvellanum, Caroli V. Caesaris legatum data, nobilem atque praeclaram vocem edidit **). Quem quidem immortalem virum quamquam non rixarum et contentionum, imo moderationis lenitatisque studiosum et in dirimendis controversiis to-

*) Cuius historiam suppeditat Sleidanus in Commentariis de statu relig. et reip. II. p. 200. ed. Am Ende, et S. V. Planck, Gesch. des protest. Lehrbegr. III. 2. p. 65. sqq.

**) Epistolam inseruit Camerarius narrationi suae de Vita Melanchthonis, ed. Strobel p. 188.

tum nimiumque fuisse, inter omnes constat; tamen quum audivisset, a quibusdam dici, non esse opus disputatione, quandoquidem illae non sint rerum, sed verborum controversiae, quas prosit obruere potius, quam agitando excitare: res easdem esse, horridiora quaedam verba lenienda: tali praedicavit iudicio utramque partem vehementer laedi. Si enim verborum tantum sint dissidia, interrogavit, cur suae doctrinae assentientes interficerentur; cur tot mortales totasque adeo gentes deletas aliqui vellent? Perinde esse hoc, ac si Sarmata velit interficere Germanum, propterea quod lingua sit alia. Nimis se graves poenas dare inscitiae, si ideo plectantur, quod non satis facundi videantur adversariis. Se etiam sceleratos habendos, si Ecclesiae et Reipublicae tranquillitatem turbent non necessariis rixis verborum. Non igitur litem de genere sermonis, sed rerum magnas esse controversias, de vero Dei cultu veraque veneratione. Eas non esse eludendas hac specie, quod sint verborum certamina, nisi aliqui fortasse omnium religionum dissidia verborum esse certamina putent, a qua philosophia christianos prorsus abhorrere deceat. *Se unam veram religionem esse statuere, quae certo verbo Dei tradita consen-*

*sus sit Ecclesiae catholicae Christi, in qua regnet
Filius Dei et implorantes se audiat et impetrat
salutem atque vitam aeternam.*

Praedare hoc effatum oculis animisque vestris, Committones, obversari volui in vestibulo quasi huius libelli, quo viam vobis ad cognoscenda multarum de religione christiana doctrinarum discrimina sternere constitui, non autem ad *περιγραφας* quandam aut *λογομαχιαν*, qua quidem opinione hac nostra aetate permultos, omnis omnino generis homines, tanquam morbo gravissimo laborare scio. Et ab ipsis Theologis haec profecta et suscepta sententia nostris temporibus obtinuit, qua quid perniciosius excogitari possit, non video. Hi enim neque rei, de qua disputatur, gravitatem, neque animorum ad certam et divinam veritatem aspirare cupientium indolem, neque arctissimum inter religionem atque sermonem vinculum cognoverunt (quibus tamen in rebus cognoscendis Theologia debet summopere versari): haec enim omnia si rite penitusque perspecta haberent, profecto longe aliter sentirent. Religio christiana, quae sacris nostris literis continetur, Verbum Dei vocatur, non, quod scripturis illis solis et per se divini quid inhaereat, sed quod divinas res atque

doctrinam complectuntur, a Filio Dei nobiscum communicatam. Omnis verborum gravitas ac dignitas non in ipsis, sed rebus, quae illis inhaerent, posita est. Ex ea rerum divinarum amplitudine haud parum etiam dignitatis ducunt verba, saepissime ibidem obvenientia, ad exprimendam omnem a Christo nobis recuperatam salutem usitatissima, et maxime in controversia posita, v. c. fidei, gratiae, iustificationis, quae neglecta vel reiecta rerum ipsarum cognitione et extincto pietatis, quo amplectendae sunt, interiori sensu, prorsus sunt iejuna, quin insipidi magis quid, quam dulcissimum solarium continere videntur. Itaque etiam omne sermonis genus, quod ad exponendum et tradendum Verbum illud divinum et ad explicandam verborum illorum mentem et significationem adhibetur in Theologia, per se quidem humanum est, tamen cum quotidiano loquendi genere non uno loco collocandum, quandoquidem parum interest inter rem diuinam mente animoque conceptam et sermonis aptissimum genus, quo continetur illa et quasi exstat expressa. Quodsi quis verbum non ex re ipsa enatum, sed externa ratione et humano arbitrio rei inditum putet, certe quidem facilis in verbis esse sibique verbum eripi

aut aliud, quod mentem alicuius magis, quam verum verbi argumentum exprimat, illius loco suppeditari sine contumelia pati potest. Verum non ea ratio est, qua religio veraque religionis cognitio solet in hominum piorum animis existere. Ita religionis quaedam notitia, externa magis quam interna, colligitur ratiocinando, unde non tanquam ex primo suo fonte fluit. Nascitur in animis cum idea verbum, tamque necessaria et interna utriusque coniunctio est, ut, quemadmodum idea verbum internum, ita verbum externa idea dici reete possit. Et verborum S. S. illorum intelligentia non solum pendet a grammatica historicaque interpretatione, ab iudicio mentis ingenique acumine, sed etiam, multoque magis, quatenus firma fide suscipitur illorum una vel altera significatio, ab animorum assensu et quasi amplexu, qui quidem non unus idemque in omnibus est neque eodem modo conformatus. Hinc omnium de religione dissidiorum origo et naturalis quasi necessitas. Hinc terminorum ambiguitas et logomachiae latus et amplissimus campus, quod neque verborum ac rerum, neque rerum et animorum subtile vinculum perspicere semper licet. Qua enim, ratione mens perspectam habet rem cognoscendam, seque

alligatam sentit ad verbi alicuius materiam ac veritatem, ea ratio demum persuasionem efficit, ex qua hoc difficilis se everti patitur, quo magis rei vi ac veritate commovetur ipse atque tenetur. Quo ergo quisque utitur de rebus summis et arduis loquendi genere, in eo ipsius pietas conspicitur, ita ut, quo magis mens ad divina evehitur et ad persuasionem firmiorem adstringitur, eo tenacior soleat esse verborum, quibus illa distinguitur ab errore et humana- rum doctrinarum commentis. Nam ea, quibus pio- rum animae tenentur obstrictae, verborum vincula a praepostera illa, temeraria et turbulenta protervia et a praefracta humanaque contumacia eorum, qui nulla re magis, quam rixis simultatibus ac dissensio- nibus delectantur, quibus quasi pascuntur, obiecto tanquam clypeo religionis sanctissimo nomine, facili negotio licet distinguere. Quare quod pietas ipsa creavit atque sanxit verbum, omni reverentia et pie- tate tenendum; idque maximopere spectandum est, quod in orationis genere aliquo latet pietatis myste- rium et vinculum, quo verbum animis copulatur at- que rebus divinis connectitur. Quod non solum de verbis in S. S. obviis recte dixisse mihi videor, sed etiam de iis, quorum haud rarior est in Theologia

usus; doctrina enim omnis αγερος (κατα διανοιαν, uti loquuntur Theologi) admitti solet ac debet, cuius veritas (ον κατα φημον) ostendi potest. Et recte quidem quaevis de religione controversia etiam λογοπαχτια censenda est, quandoquidem de re omnino verbis experte concertari nequit, omnisque dissensio non minus haeret in verbis, quam notionibus, quarum illa sunt quasi imagines, dummodo ne, quae falsa est multorum opinio, intra verborum altercationes consistere litem de rebus summis atque divinis subtiliorem omnem credamus. Haec contra in ipso errore severitas atque pietas si non calumnianda est et superbius aspernanda (contemni autem nequit vel in ipsis fanaticis, apud quos, ut constat, nulla fere verbi externi auctoritas), sed accurata sollertia ad veritatis scopum dirigenda et ex verbo divino diuidicanda: quanto, quaeso, minus in vero confitendo virilis illa et in verbis difficilior constantia tanquam pertinacia et obstinatio repudianda est, quemadmodum non a petulantibus solum ingeniiis hodie fieri solet, Auditores. Quod nostra tandem tempestate vetustiora illa de rebus christianorum sacris dissidia non nisi de vocibus certamina visa sunt, eius rei causa non longius repetenda est. A verbis longiori

temporis usu consuetis et quasi sacratis sese continebant primum permulti, quoniam a sensu et mente recesserant, et quum inanis ita vitaque expers reiciendus merito verborum sonus videretur, contentiones quoque illae de rebus theologicis acerbiores quid sibi vellent, nisi inane quoddam, assequi non poterant. Quapropter spinosas illas disquisitiones et inde mota cum adversariis certamina, quibus tantas curas totque vigiliás impenderunt heroës, in quibus omne tempus omnemque vitam consumserunt viri summi et graves, tanquam nugatorias occupationes, otiosas quaestiones et humanorum affectuum impetus et vehementiam reprehendunt; in quibus autem merita omni reprehensione maiora, in quibus eruditioiem, pietatem negare non possunt, tamen ingenitum animorum nimia alacritatem vituperant nunc elonginquo et dulci otio suo prælium spectantes. Si qui vestrum in eadem sententia sunt (quamvis eorum quidem, qui me docentem hactenus audiverunt, in ea nullos fore putem), iis parum utilis, fateor, hic libellus est: nam cum de rebus gravioribus disputationes, tum earum serio ac graviter ab ultraque parte agitatam tractationem continet. Quamquam, ut monet noster Philippus, verborum calumniae et

logomachiae caveri a nemine quamlibet cauto possunt *), in quibus quid humanum acciderit, sedulo debet notari et ab eo, quod res divina flagitat, distingui: tamen caveatis, ne incognita caussa de rebus ad divinam nostram religionem spectantibus discep-tationes subtiliores repudietis consueto ακριβολογιας sive λεπτολογιας nomine. Nunc de instituti operis ratione dicendum est.

Quod in tanta rerum, quibus singulae fere Theologiae partes ac disciplinae, ubi intra ipsarum fines continentur, abundant mole, eam partem, quae symbolicam diversarum Ecclesiarum doctrinam spectat, a ceteris seiungendam et singulari loco et historica ratione explicandam curavimus, huius suscepti laboris, credo, non opus est, ut rationem reddamus. Nam in omni literarum genere ac natura hoc situm esse nostis, nec per se incommodi quicquam habet, imo haud parum utilitatis. Et ante nos etiam a viris doctissimis cum symbolicos unius vel alterius Ecclesiae libros illustratos, tum eius fidei ac doctrine, qua in tenenda quaeque christianarum societatum a ceteris discedit, historiam traditam videmus.

*) Epist. Tom. Lugd. p. 479.

Ego vero ut utrumque hoc in libello coniungerem, duae hae me commoverunt caussae quam maxime: altera, quod veram rectamque alicuius Ecclesiae et doctrinae expositionem historicam e symbolis ipsius potissimum hauriri debere ac posse intelligebam; altera, quod cum unius Ecclesiae fides atque professio per se intelligi non possit, nisi adsumta et opposita alterius doctrina, cui illa implicita, innexa et quasi innata est, non in una explicanda consistendum, sed contrariae etiam ac deinde omnium, quae maxime celebres habentur, Ecclesiarum et doctrinarum summam et internam rationem proponendam esse iudicabam. Habita praesertim symbolorum nostrorum accuratiori ratione et collata in quemcunque locum dictorum symbolicorum copia id potissimum me egisse non dissimulo, ut facili vos, Auditores, ratione allicerem ad ipsorum symbolorum, quorum iam turpiter neglecta iacet auctoritas, lectio-
nem. Quid enim dishonestius cogitari potest, quam eorum librorum, quorum ad doctrinam fovendam, defendendam, excolendam et promovendam, non dicam iurejurando (ut consuetudo fert adhuc non nullis in terris), sed ipsa Ecclesiae, cui addicti sumus idea tenemur, quorum est in rerum sacrarum hi-

storia amplissimus locus, quorum denique per se est haud exigua dignitas, nescire summam atque historiam? Nam est in ipsis quaedam et rerum dogmaticarum subtilior et exquisita cognitio et mira explicationis gravitas atque praestantia. Evidem non ignoro, esse his etiam nostris temporibus, qui de illis minus honorifice sentiant: sed qualemque his scriptis inest vinculum, quo Ecclesiae Christi obstringimus, tamen id mihi videor recte esse dicturus, post sacras literas nullum esse librum his dignorem, qui vestris versetur manibus, Iuvenes, et aptiorem ad indolem verae ac purioris doctrinae et contrarie partis naturam cognoscendam. Ita vero si vos ad legendos iterum iterumque hos libros contuleritis, facile quidem quid humanum, quid divinum sit, ipsi intelligetis, nec quicquam vobis vel ulla veritatis aut auctoritatis specie obtrudi patiemini, cuius non est ex ipsis oraculis sacris probabilis origo et ratio.

Deinde in exponenda cuiusque Ecclesiae de religione christiana sententia, quatenus recedit ab alterius mente contraria, maximopere mihi spectandum erat, ut quocunque in loco recte formarem statum controversiae. In eo enim consistit praecipua huius laboris utilitas ac suavitas, ut quacunque in caussa

το ορθομενον illud recte unoque quasi oculorum ob-
 tutu perspiciatur. Hic status caussae est, de quo
 ut ait Melanchthon *), Aeschines admonebat iudices
 ut perinde ac pugiles de statu inter se certant, ita
 cum adversario dimicarent ipsi de statu controver-
 siae nec sinerent eum extra caussam egredi. Qua-
 quidem in re difficultiori me non semel errasse invi-
 tum, facile concesserim, nec doctiores effugiet. Mul-
 tas res saepius, quae est compendii ratio, paucis tan-
 tum attigi, et omnino breviori mihi licuit esse pro-
 pterea, quod nihil nisi materiam ordine lucido con-
 gestam atque compositam vobis suppeditare volui,
 de qua coram copiosius disputarem. Praeterea ex
 immensa librorum copia, quorum longa enumeratio
 haud parum habet in praelectionibus molestiae, eo-
 rum tantum, quorum commendabilis maxime usus
 est, succinctam addidi quocunque in loco notitiam.
 Evidem denique per sylvain densiorem et impedi-
 tiorem ne transituris posthac negotium esset, viam
 certam et planam parare maximopere studui. Et ve-
 nit etiam in mentem, quod gravissimus auctor Plato
 scripsit ea, quae sola animi intelligentia comprehen-
 dantur, (*νόητα* appellat), nequaquam scriptis pervul-

*) Apologia Aug. Conf. p. 251. ed. Rechenb.

ganda esse, sed memoria cogitationeque retinenda et contemplando apud se semper et disputando cum iis, qui studio eodem teneantur, agitanda.

Hoc sere consilium est, quod in confiendo hoc opusculo secutus sum, Auditores, quod ut vobis non potest esse ingratum, quandoquidem quid de lectionibus exspectandum sit, breviter hic expositum conspicitis, ita etiam aliis antiquitatis christianaे amantibus et hodiernum Ecclesiarum statum atque ingenium cognoscere cupientibus non plane inutile spero futurum esse. Promovendis augendisque literis operam dare, quam maxime decet personam doctoris academicī. Et me spectantem Theologiae, qualis nostris diebus viget, et rerum in ea haud postremo loco habendarum conditionem huius nec poenitet nec pudet suscepti negotii, ut in maiori, quod hac de re emisi, opere (quod ut perficiam, dato mihi quam primum, Deo iubente, otio minusque lectionibus distractus videbo), ita in hoc quoque exiguo libello. Quod si qui sunt, qui nullam aut non dignam eo labore gratiam referant, permittam hoc illi, cuius potissimum caussam egi gloriamque omni modo augendam suscepit: qui, ne quid detrimenti capiat sua, quam nunquam interituram esse promisit,

Ecclesia in tantis, quibus hodie agitamur, tempestatis atque procellis omnino providebit. Vos autem Auditores, macti estote virtute, sapientia, assiduitate et inter multarum, quae omni tempore iactantur, de rebus christianis sententiarum offensiones et scopulos, divina adiuti gratia et Christo p[re]ce ceteris duce, cursum directum ad aeterna et divina omni pectore imbibenda tenete, ut eadem cum aliis quoque, quorum cura vobis olim credenda est, ex aeterno veritatis christiana[re] fonte communicare satis idonei possitis. Quod summum dignitatis fastigium, in quo collocari potest ac debet Theologus christianus, ut magis magisque attingatis, summopere mihi in votis erat hoc in opusculo conscribendo; propterea que aliquos ut inde ad mentes vestras vera pietate imbuedas verique cognitione collustrandas atque ad hanc feliciter nascentem florentemque literarum sedem redundare fructus iubeat, Deum Opt. Max. rogamus humiliter.

D. Berolini d. 20. Martii 1812.

PRAE-

PRAEFATIO

TERTIAE EDITIONIS.

Pauca sunt, quae praemonenda no-
vae huic institutionum editioni mihi
videantur. In totius opusculi indole
ac ratione, locis quibusdam, qui so-
lertiorem tractationem experti sunt,
exceptis, nihil mutatum; additamenta
nonnulla ex symbolis christianarum
confessionum depromta, suo loco in-
serta; copiae librorum notitiam lar-
giorem addidi, styli latini castigatio-

nem et --accuratioris typographiae
curam in me suscep*i*. Deo, qui suae
Ecclesiae optime prospicit, hunc li-
brum commendo.

D. Berolini, d. 13. Jan. 1830.

CONSPECTUS HUIUS LIBRI.

PROLEGOMENA. P. 2.

DOCTRINA CATHOLICORUM ET PROTESTANTIUM. . . . P. 11—83

I ntroductio.	13
Pars prior s. universalis.	19—34
Cap. 1. De notione ecclesiae.	19
Cap. 2. De repraesentatione ecclesiae.	23
Cap. 3. De canone literarum sacrarum.	28
Pars posterior s. specialis.	34—83
Cap. 1. De statu hominis naturali et peccato originali.	34
Cap. 2. De justificatione.	38
Cap. 3. De gratia et bonis operibus.	42
Cap. 4. De sacramentis in genere.	50
Cap. 5. De sacramentis singulis.	54
Cap. 6. De cultu sanctorum, reliquiarum et imaginum.	65
Cap. 7. De purgatorio.	69
Cap. 8. De indulgentiis.	72
Cap. 9. De rebus nonnullis circa fidem vsrantibus, inter utramque ecclesiam controversis.	75
Cap. 10. De externo statu et periculis reunionum factis.	80

**DOCTRINA LUTHERANORUM ET REFOR-
MATORUM.** P. 85 — 155

Cap. 1. De origine dissensus inter Lutheranos et Reformatos.	85
Cap. 2. De symbolis.	88
Cap. 3. De dissensu.	99
Cap. 4. De extero statu et periculis reunionum factis.	145

**DOCTRINA SOCINIANORUM ET THEOLO-
GIAE ORTHODOXAE.** 155 — 207

Cap. 1. De origine et fatis Socinianismi.	157
Cap. 2. De fontibus et ab utraque parte scriptis.	162
Cap. 3. De principiis theologicis.	168
Cap. 4. De Trinitate.	180
Cap. 5. De statu hominis ante Iapaulm et post Iapsum.	191
Cap. 6. De modo et ordine salutis.	196
Cap. 7. De Sacramentis.	202
Cap. 8. Totius caussae epicrisis.	206

**DOCTRINA ECCLESIAE ORIENTALIS ET
OCCIDENTALIS.** 207 — 219

Cap. 1. De ecclesiae graecae recentioris ad occidentalem ratione.	209
Cap. 2. De symbolis orthodoxarum ecclesiarum graecarum ac fontibus cognoscendae doctrinae.	211
Cap. 3. De dissensu.	214

**DOCTRINA MINORUM SOCIETATUM
CHRISTIANARUM.** 219 — 237

Cap. 1. De Unitate fratrum sive de Herrnhuthianis.	221
Cap. 2. De Mennonitis.	226
Cap. 3. De Quakeris.	234

PROLEGOMENA.

ANSWER

PROLEGOMENA.

§. 1.

Quae una est per se Religio christiana, ea deinde, ubi in Ecclesia et theologorum scholis foveri exponique coepit, a multis ingenii multiplici ratione suscepta et multarum sectarum dissensum experta est. Unus omniumque communis fons Christi et Apostolorum tradita doctrina est, verum eiusdem et Sacrae Scripturae intelligentia; cuius publicum testimonium exstat Symbolum, varia est et multiplex.

Cfr. Suiceri Thesaur. eccles. sub voce σύμβολον. II. p. 1084.
Bingham Origgi. eccles. I. 10. c. 1. 2. 3.

§. 2.

Symboli haec potissimum natura et necessitas est, ut quis sibi verus sensus Sacrae Scripturae sit, declaret communio ecclesiastica, huiusque vinculum fortissimum se comprobet, quo continetur ipsa et ab aliter sentientibus separatur. Quae igitur Sacrae Scripturae singulis ho-

minibus auctoritas et dignitas est, eadem est Symboli, quo S. S. sensus publice constituitur, in Ecclesia necessitas et auctoritas. Quemadmodum enim sine tradita in sacris litteris doctrina nulla Ecclesia est, ita quoque absque sensu et intelligentia distincte proposita Sacra Scriptura nulla est. Qui Symboli doctrinae adhaerent, Orthodoxorum nomine ab Heterodoxis et Ecclesiae inimicis solent distingui.

Vid. diss. mea: Ueber den Ursprung und die Entwicklung der Orthodoxye und Heterodoxye, in Studien von Daub und Creuzer. III. fasc. 1. p. 68. seqq.

§. 3.

Disciplinae, quae nunc Symbolices nomine venit, campus est trium posteriorum saeculorum ambitus, ubi fracta christiana Ecclesiae unitate plurium Confessionum varia Symbolisque declarata exstitit doctrina, ita, ut Religionis christiana professio nisi in harum societatum fide ac symbolis spectari nequeat.

§. 4.

Ineunte Sec. XVI. quum ex communi stirpe natae christianorum nonnullae familiae divortium facerent, ita, ut et multitudine et doctrina suo in genere insignes exsisterent, dimicari quoque coepit acriter de fundamento Ecclesiarum plurium sive de religionis christiana doctrina, quatenus diversa ratione continetur Ecclesiarum Symbolis publicis. Enata inde est Sec. XVII. disciplina, suae confessionis solam veritatem defendens hoc potissimum modo, ut aliarum om-

rum falsitatem demonstraret. Quod quidem
in disciplinae genus, Polemices et Theologiae elen-
cticae nomine insignitum, hoc vitio maxime labo-
rabit, non solum, quod nimium quantum solebat
extra fines christianaee disciplinae egredi, sed etiam,
neglecta vera historiae ratione et accuratori doc-
trinae adversariorum notitia, omnium aliarum fal-
sitatem nisi falsa ratione non demonstrabat, ad
ipsius scilicet doctrinac, quam profitebatur, veri-
tatem eo melius et facilius tuendam.

Pertinent huc *ex Ecclesia catholica* prae ceteris: Alphonsi
de Castro libri XLV. adversus omnes haereses etc —
cum appendice Feuardentii. Paris 1578. 2 Vol. fol.
Roberti Bellarmini Opus de Controversiis christianaee
fidei adversus huius temporis haereticos. 4 Tomi fol.
Opus ab ipsomet auctore pauac demum auctum. Ingolst.
1601. Martini Becani Manuale controversiarum huius
temporis. Colon. Agripp. 1697. 8. Franc. Coster En-
chiridion controversiarum praecipuarum nostri tempori-
ris de religione. Colon. 1612. 8. Adami Burghaberi
Theologia polemica, in qua doctrinae catholicorum
doctorum adseruntur et haereticorum errores refellun-
tur. Friburg. 1680. fol. Io. Dezii la foi des Chrétiens
et des Catholiques, justifiée contre les Déistes, les
Juifs, les Mahometans, les Sociniens et les autres her-
étiques. Par. 1714. 12. Viti Pichleri Cursus theolo-
giae polemicae universae duab. part. August. Vind.
1719. 4. Viennae Aug. 1753. 8. Gazanigga Theologia
polemica. Tom. I. et. II. Vien. 1778 et 1779. 8.

Ex Ecclesia Lutherana.

Abrah. Calovii Synopsis controversiarum potiorum, quae
Ecclesiae Christi cum haereticis et schismaticis mo-
dernis, Socinianis, Anabaptistis, Weigelianis, Remon-
strantibus, Pontificiis, Calvinianis, Calixtinis aliisque
intercedunt. Vitemb. 1653 — 1685. 4. Io. Musaei Col-
legium controversiarum. Ien. 1701. 4. Fr. Bechmanni
Theologia polemica. Ien. 1702. cum Io. Franc. Bud-
dei praef. de orig. et causs. errorum in Theologia.
1710. 4. Io. Fabricii Consideratio variarum controver-
siarum cum Atheis, Gentilibus, Judaeis, Muhammeda-
nis, Socinianis, Anabaptistis, Pontificiis et Reformatiis.

Helmst. 1704. 4. Io. Olearii Synopsis controversiarum selectiorum cum hodiernis pontificiis, calvinianis, socinianis, remonstrantibus, fanaticis, cocceianis, et cartesianis, graecis, iudeis, antascripturariis s. rationalistis, cum praef. de controv. theologicis. Lips. 1710. 8.
 Io Andr. Schmidii Breviarum theologiae polemicae, exhibens praecipuas controversias cum pontificiis, reformatis et socinianis. Helmst. 1710. 8. Io Georg. Walch Einleitung in die Religionsstreitigk. außer der evang. luth. Kirche. ed. 3. Ien. 1733. 5 Voll. 8. Eiusdem Einleitung in die polemische Gottesgelahrtheit, Ien. 1752. 8. Io. Franc. Buddei Grundsätze der polem. Theol. cum praef. I. G. Walchii. Ien. 1750. 8.
 Siegm. Iac. Baumgarten kurzer Begriff der theol. Streitigk. ed. East. Francof. ad Moen. 1750. 8. Eiusd. Untersuchung theol. Streitigk. mit Anmerk. Vorr. u. einer Gesch. d. Glaubensl. von I. S. Semler. Halle 1762. 3 Voll. 4. Christ. Matth. Pfaff Plan von Grundfragen üb. d. Theologiam polemicam, oder die Religionsstreitigk. Tübing. 1752. 8. Laurentii Reinhardi Theologica polemica. Vimar. 1745. 8. Io. Ern. Schubert Institut. theol. polem. Ien. et Lips. 1756 — 58. ed. sec. 1760. 4 Voll. 8. Lorenz v. Mosheim Streittheologie der Christen, mit Anmerk. von Christ. Ernst. v. Windheim. Erlang. 1763 — 64. 3 Voll. 4. Io. Fridr. Gruner Institut. Theologiae polemicae libri VII (ed. Knapp). Hal. 1778. 8. qui tamen unum maximeque commune Polemices vitium bene perspexit et sollerter evitavit. Nam neque disputationes, inquit, cum Atheis, cum idolorum cultoribus, cum Muhammedanis, cum Iudaeis, cum Deistis, ego quidem Theologiae polemicae terminis contineri, non sine ratione gravi censeo, neque concertationes de opinionibus hominum privatorum. Sectas nominis christiani autem intelligo, quae sunt aetate nostra. Nam docere velle, quo modo disputandum sit contra familias, quarum hodie ne nomina quidem, nisi in historia ecclesiastica, audiuntur, quid foret aliud, quam magno conatu cum mortuis decertare, vivis ludos praebere? p. 3. §. 4.

Ex Ecclesia Reformata

- Io. Henr. Alstedii Theol. polem. Hannov. 1620. 4. Sam. Maresii Theol. elenchicae Synopsis. Groning. 1648. 4.
 Henr. Alting Theol. elenchica nova. Amst. 1654. 4.
 Io. Hoornbeck Summa controversiarum religionis. Trai ad Rhen. 1689. Francof. ad Moen. 1697. 8. Frid. Spanheim Elenchus controversiarum de religione cum dissidentibus hodie christ. etc. ed. ut novum opus vi-

deci possit. Amst. 1701. 8., Opp. T. III. Franc. Turretini Instit. Theol. elench. Genev. 1682. ed. nova Lugd. Bat. 1696. 3 Voll. 4. Campegi Vitringae Hypotyposis theol. elencht. etc. Hernborn. 1715. 8. Salomon van Till ἀρχα ψευδη̄ adversariorum. 8. Bened. Pictet Syllabus controvers. Genev. 1711. 12. Dan. Gerdesii Elenchus veritatum, circa quas defendendas versatur Theol. elencht. Groning. 1740. 4. Io. Frid. Stapfer Institut. Theol. pol. univ. ord. scientifico disposta. Tiguri 1743 — 47. 6 Voll. 8. Wyttensbachii Theol. elencht. initia. Francof. ad Moen. 1763 — 65. 2 Tom. 8.

§. 5.

Exstitit praeterea disciplinae genus, cum ex polemica, tum ex dogmatica Theologia natum, uod in explicando potissimum unius Ecclesiae symbolo versatur eiusque dogmata ac decreta complectitur. Ea singulari sensu Theologia symbolica hactenus appellata est. Verum quum nullo iodo per se symbolum aliquod intelligi possit, ed ex antithesi etiam aliorum, quibus illud oppositum est, et ex interna cum his coniunctione te perspici debeat, sequitur, hanc aliarum Ecclesiarum doctrinam si non prius, tamen simul ademque sollertia esse exquirendam. Quod quamvis penitus neglectum esse dici nequeat, quandoquidem negligi nequit, tamen ea nec accuratius ademque circumspectione haustam ex symbolis aliarum Ecclesiarum doctrinam exposuit, nec ultra fines earum rerum, quas una Ecclesia protinet, ad reliquias etiam aliarum sententias tradendas progressa est, quae cum illa parum conspicuo vinculo cohaereant; sed aliarum symbola tantum in subsidium vocavit, ad unius nempe cum externam tum internam naturam, mortuam

magis, quam viventem, eo melius cognoscendam. Exstitit igitur Theologia symbolica Lutheranorum, Reformatorum, Catholicorum. etc.

Vberiorem librorum huic pertinentium, quorum singuli suo loco nobis excitabuntur, notitiam suppeditant I. G. Walch in Bibliotheca theol. selecta. Tom. I. p. 314—444. Iac. Guilelm. Feuerlin in Bibliotheca symbolica evangelica Lutherana. Gott. 1752. 8. ex schedis pos. insign. aucta et locupl. rec. J. B. Riederer. Nürnb. 1768. II. 8. et Io. Christoph. Koecher in Bibliotheca Theologiae symbolicae et catecheticae, itemque liturgicae. Guelpherb. 1751. 8. Ien. 1769. 8. Novissimus huius generis liber et praeclarus admodum est Tittmanni Institutio symbolica ad sententiam ecclesiae evangelicae. Lips. 1811. 8.

§. 6.

Nunc ut alia via incedamus, suadet disciplinae natura et necessitas, hac nimirum, non ut, quemadmodum Polemices fert consuetudo, incognita re aliarum doctrinarum falsitatem damnemus, nec ut in unius Ecclesiae symbolis illustrandis consistamus, quae Theologiae symbolicae ratio est, sed ut, vera historia duce, genuinam et diversam omnium naturam et indolem explicemus. Quae cum Ecclesiarum symbolis maxime contineatur tanquam limpidissimis doctrinae ecclesiasticae fontibus, hoc disciplinae genus Symbolices nomine complectimur. Fontibus vero adnumeranda sunt etiam scripta cum auctorum cuiusdam societatis ecclesiasticae, tum doctissimorum in ea hominum, quatenus ex ingenio aliquius familiae redundare videntur. Deinde ex ipsius principiis dogmaticis, symbolo declaratis, tota dogmatum, de quibus controversia orta est, series simul cum eidem contrariis exponenda est,

n Est enim Symbolices, discrimina quaeque potissimum enucleare, reliqua vero ipsarum expositibus relinquere.

Ph. Marheineke Christliche Symbolik oder historisch krit. und dogmatisch comparative Darstellung des kathol. luth. reform. und socinian. Lehrbegriffs, nebst einem Abriss der Lehre und Verfassung der übrigen occidental. Religionspartheyen, wie auch der griech. Kirche. I. II. Theil: System des Katholizismus. Heidelberg, 1810. 8. III. Theil, Heidelberg 1813. Ad locos dogmaticos iterum reduxit Symbolorum notitiam G. B. Winer libro: Comparative Darstellung des Lehrbegriffs der verschiedenen christlichen Kirchenpartheyen, nebst vollständigen Belegen aus den symbolischen Schriften derselben in der Ursprache. Leipzig, 1824. 4. Referri huc etiam potest Baumgarten Geschichte der Religionspartheien, herausg. von I. S. Semler. Halle 1766. 4. Sed exstat unus ille, qui maxime Symbolices formam et methodum prae se fert, Plankii perutilis libellus: Abriss einer hist. u. vergleich. Darstellung der dogmat. Systeme unserer verschiedenen christlichen Hauptpartheyen etc. ed. 2. Götting. 1804. 8.

§. 7.

Ex dogmate porro, quomodo illud ad statum societatis alicuius externum aut stabiendum aut commutandum vim exseruerit, intelligi potest; sicuti ad ingenium nonnullarum sectarum, quarum non satis aperta doctrina est, rursus haud parum lucis assert externae conditionis cognitio. Deinde ad Symbolicen potissimum referenda etiam propagationis per diversas Europae, totiusque mundi regiones notitia geographica. Postremo hanc ad disciplinam spectant eorum conatus, qui concordiae restituendae operam dedere, non solum scriptis irenicis, quae ad polemicen potius referenda sunt, sed re et facto etiam. Quare

quid ab utraque parte factum sit ad unitatem reconciliandam, tanquam in appendice, suo loco breviter enarrandum est.

Stäudlin Kirchliche Geographie und Statistik. Tübing.
1804. 2 Voll. 8. Köcher Friedenstheologie oder die
Gottesgelahrtheit, welche den Frieden in der Kirche
erhält und befördert. Jena 1764. 8. Cf. Buddei Isa-
goge histor. theol. ad univ. theol. p. 394. 426. seqq.
Walchii Bibliothec. theolog. sel. I. p. 302. sqq. II. p.
348 seqq.

DOCTRINA
ECCLESIAE
ROMANO - CATHOLICORUM
ET
PROTESTANTIUM.

R

INTRODUCTIO.

§. 8.

Romano Catholicorum doctrina, confessioni Protestantium opposita, haurienda potissimum est ex decretis atque canonibus concilii Tridentini, repetitis Protestantium Sec. XVI. et Imperatoris Caroli V. postulationibus, post multam denegationem denique a Paulo III. convocati. Quae quidem Synodus de summis et in controversia positis fidei articulis sententias declaravit ex ingenio huius Ecclesiae haustas, ab omnibus fere huius Ecclesiae, etiam Gallicanae asseclis receptas et anathematis vinculo munitas. Quibus fontibus accedit etiam Professio fidei et Catechismus Romanus. In subsidium vocandae sunt formulae liturgicae et speciale auctoritalis theologorum doctrinae huius expositionis: quamquam confundi cum privatorum hominum doctrina non debet publica.

Canones et Decreta Sacros. oecum. et generalis conc. Trid. sub Paulo III, Iulio III, Pio IV, Pontiff. max. Romae ap. Paul. Manutium, Aldi f. 1564 cum privilegio Pii IV, Pont. max. fol. — ed. le Plat, Antw. 1774. 4. — ed. Io. Galleart, Aug. Vind. 1746. 8. — Bullarium M. Rom. II, p. 128. Pfaffi Introd. in hist. liter. IL p. 59. Valentini Alberti Examen professionis, Trid.

1692. 12. S. C. F. Mohnike urkundl. Geschich
 sog. Prof. fidei, B. Freudenfeld das Glaubensb
 röm. kathol. Kirche, Münster 1820. Catechism
 decreto conc. Trid. ad Parochos, Pii V, Pont. m.
 editus. Lugd. 1567. 8. Fra Paolo (P. Sarpi) Hi
 du concile de Trente ed. le Courayer. Lond.
 fol. Amst. 1736. 4. Bas. 1738, 2 Voll. 4. Sfortiae
 vicini Istoria del concilio di Trento. Rom. 1656. 2
 fol. lat. Antw. 1670. 3 Voll; Salig vollständ. Hi
 des Tridentin. Conc. 3 Voll. 4. Hal. 1741. — S
 des Katholicismus, I. p. 132. sqq. II. p. 54 sqq. 9.
 116. sqq. Wald Programma de haeresi aburandi
 statuat ecclesia romana catholica. Regiomonti. 1.
 Iac. Benign. Bossuet Doctrinae catholicae de eis
 mentis, de quibus controversiae sunt, expositio
 Magn. Crusius. Gott. 1736. 4. Veronii regula fid
 tholicae ad calc. Walenburch. fratr. Tract. sp.
 controv. fidei Colon. Agr. 1670. fol. Melch. Can
 theologici, libri XII. prima ed. Salmantic. 1562
 in Opp. cum praef. Hyacinthi Serry. Patav. 17
 Ib. Christoph Köcher abgenöth, gründl. Beweis,
 man die Glaubenslehren der Römisch-Katholische
 ihren allegem. liturg. Büchern beurtheilen und erw
 könne. Braunschw. u. Hildesh. 1747. 4. Eiusd. Bib
 symb. c. 3. p. 747 sqq. — Payyas Andradii C
 doxarum explicationum de controversia religioni
 pitibus libri X. Colon. 1564. 8. Rob. Bellarmini
 putatt. de controv. christ. fidei adv. huius temp.
 reticos. 3 Tomi. Ingolst. 1587. 9 Voll. 8. — I.
 Scherzer Antibellarminus. Lps. 1681. 1703. 4. Gui
 Amesii Bellarminus enervatus. Amst. 1679. 4 Vol
 Mart. Chemnitii Examen concil. Trid. ed. nova I
 Johannis. Francof. ad Moen. 1707. 4 Partes, 1 Vol
 Heidegger Conc. Trid. Anatome hist. theol. Tiguri
 8. Paul. Antonii Conc. Trid. adeoque et Pontifici
 ctrina publ. Hal. 1697. 8. 1713. 8. Io. Gerhardi
 fessio catholica in qua doctrina catholica et ev
 lica, quam Ecclesiae Augustanae confessioni ad
 profitentur, ex romano-caholicorum scriptorum
 fragis confirmantur, in 4 Partes distrib. Franc
 Lips. 1679. fol. Ge. Calixti Consideratio doct
 pontificiae, iuxta decretum conc. Trid. et reforrn
 iuxta ductum confessionis Thorani Boruss. a. 164
 hibitae. Helmst. 1659. 1672 4. A comparative Vi
 the Churches of England and Rome. By He
 Marsh. Cambridge and London 1814. 8. Vergleich
 Darstellung der protestantisch-englischen und röm
 katholischen Kirche, oder Prüfung des Protestant

und Katholiciemus nach dem gegenseitigen Gewicht dēr Grundsätze und Lehren. Aus dem Englischen übersetzt und mit Anmerk. u. Beilagen versehen von D. I. C. Schreiter. Sulzbach 1821. 8. H. I. Onymus die Glaubensl. d. kath. K. practisch vorgetragen. Sulzb. 1820. 21. H. I. Onymus das Princip d. Glaubensl. 1823. Ziegler das kathol. Glaubensprincip. Wien 1823. 8.

§. 9.

Protestantium contra Symbola universaliora haec sunt: I. Augustana confessio. II. Eiusdem Apologia. III. Articuli Smalcaldici. IV. Catechismus Lutheri maior et minor. V. Formula concordiae. Ad intelligendam reformationis et prioris doctrinae mentem adeunda sunt etiam Reformatorum ipsorum aliorumque doctissimorum ex coetu Lutherano hominum scripta. Est tamen illorum symbolorum prorsus alia ratio ad Protestantium Ecclesiam, quam Catholicorum ad suam. Iudicis enim divini auctoritate non gaudent, sed doctrinae de rebus divinis humanae, liberum servant cuicunque iudicium, nec ullo nodo, nisi S. S. eiusque sana interpretatione circumscripsum, nec ad formandas ex illis singulas dogmatum formas, sed ad cognoscendam unde et amplectendam indolem publice propoita sunt et constituta, tanquam coetus evangelici nens et ingenium veritatisque evangelicae testimoniun.

„Sola sacra Scriptura iudex, norma et regula cognoscitur, ad quam, ceu ad Lydium lapidem, omnia dogmata exigenda sunt et iudicanda, an pia, an impia, an vera, an vero falsa sint. Cetera autem symbola et alia scripta non obtinent auctoritatem iudicis; haec enim dignitas solis sacris literis debetur: sed duntaxat pro religione nostra testimonium dicunt eamque explicant ac ostendunt, quomodo singulis temporibus sa-

erae literae in articulis controversis in Ecclesia Dei a doctoribus, qui tum vixerunt, intellectae et explicatae fuerint et quibus rationibus dogmata, cum S. S. pugnantia, reiecta et condemnata sint.“ Form. Conc. Epitome. p. 570. Conf. *Angustana*. ed. Twisten. Kiel 1816. 8. Conf. Aug. invariata. Havn. 1817. 8. Hadersleben 1819. 8. ed. Sartorius, Winer, al. *Apologia Aug. Conf.* cum vers. vernac. ed. F. Lücke Berol. 1817. 8. Confutationem Aug. Conf. ed. C. S. Müller Lips. 1808. 8. *Articuli Smalcaldici* lat. ver. Petr. Generanus S. Bertrams Gesch. d. symb. Anhangs d. Sm. AA. von Riederer. Alto. 1770. 8. E palatino codice ed. Ph. Marheineke. Berol. 1817. 4. *Utrumque Catechismum* lat. vert. Nic. Seinecker et Vinc. Ossopoeus. Form. Conc. lat. vert. Osiander et Selneccer. 1582. 4. Anton Gesch. d. Conc. form. Lips. 1779. 2. P. 8. Liber Concordiae editus est a Rechenbergio, cum append. tripart. Lips. 1677, Pfaffio. Tubing. 1730. Baumgartenio, germ. Hal. 1747, Walchio, germ. et lat. Ien. 1759, et Mich. Webero, cuius editionis singulæ partes hactenus prodiero, deinceps a L. H. H. Tittmanno, Misniae 1817. 8. Salig Historie der Augsb. Conf. Hal. 1730 — 35. 3. Voll. 4. Weber crit. Gesch. der Augsb. Conf. 1783. 2. Voll. 8. Planck Gesch. d. protestant. Lehrbegr. III. P. I. et II. — Baumgarten Erläuterung der im christl. Concordienbuch enth. symbol. Bücher. Halle 1761. Bernh. v. Sanden *Theologia symbolica Lutherana*, Lips. 1688. Joh. Hulsemanni Praelecti, in librum Concordiae cum Patrologia. Lips. 1679. Joh. Ben. Carpzovii *Isagoge in libros Eccles. Luth. symbolicos*, ed. 3. Lips. 1699. Joh. Ge. Walchii *Introductio in libros symbolicos Eccles. Luther*, Ien. 1732. I. H. Maji *Synopsis theol. symb.* ord. system, ed. 2. Giess. 1729. Christ. Frid. Boernaci Instituti. Theol. symb. Lips. 1751. Christ. Guilelm. Franc. Walchii *Breviarium Theol. symb. Ecclæ. Luther*, Gott. 1765. I. S. Semleri *Apparatus ad libros symb. Eccles. Luther*, Hal. 1775. 8. I. G. Wald Theol. symb. Luther, descriptio. Hal. 1786. 8. I. L. Schulze Handbuch der symbol. Theologie. Hal. 1790. Mich. Weberi *Prolusiones duas academ. Epilogomena editionis Confess. August. et Confut. pontif. ex cod. Dessaviensi*, 1810. 4. Io. Aug. Henr. Tittmanni *Institutio symbolica ad sententiam Ecclesiae evangelicae*. Lips. 1811. 8. — *Corpora Doctrinae: Philippicum*, germ; et lat. 1560. Plank Gesch. d. prot. Lehrb., V. 2. p. 526. sqq. Pomeranicum, in Synodo Sedinensi a. 1561. editum. Runge Bericht vom Pommerischen corporte doctrinae in Eiusd. Fragar-

Fragartikeln vom Sacr. d. h. Abendm. Greifsw. 1591. 4. Dan. Cramers Pommerische Kirchenhistorie. III. c. 36. Prutenicum, ed. Regiom. 1567. Hartnoch Preuss. Kirchenhistor. I. II. p. 428. Thuringicum, ed. Ien. 1571. Brandenburgicum, 1572. Salig Hist. d. Augsb. Conf. I. IV. c. 1. Heinr. Schmid Brandenburg. Kirchenhistorie §. 95 sqq. Wilhelminum, ed. Vlsenae 1576. Iulium. 1576. Rehlmayer Braunschwig. Kirchenhist. III. Abth. 3. c. 8 sqq. — Luthers sämtliche Schriften, herausgegeb. von I. G. Walch. Halle 1740 sqq. 24 Theile. 4. Melanchthonis Loci communes, prima ed. Viteb. 1521. Strobel Literargesch. von Melanchthone Locc. theol. Nürnb. 1782. Meyer Comment. libror. symb. Eccles. nostrae utilitatem et hist. subscript. eorundem expensis. Gott. 1797. 4. Cfr. Walchii Biblioth. theol. sel. I. p. 315 sqq. Feuerlin Biblioth. symb. evang. Luther. p. 44 seqq.

§. 10.

Sunt autem quaedam Theologiae christianaee capita, de quibus nulla est inter utramque Ecclesiam controversia. Quorum quidem summa cum symbolo triplici, Apostolico, Nicaeno, Athanasiano continetur, tum decisionibus oecumenicorum conditorum Sec. IV. et V. Et hanc priscam Ecclesiae fidem professi sunt Evangelici, ne a catholica Ecclesia et doctrina decessisse videantur. Propterea primum non sine reluctance Romanam Ecclesiam sinebant vocari catholicam. Vindicato sibi Catholicorum nomine et significacione tamen Protestantes postea appellati sunt. Lutheri enim qui consiliis et doctrinae Evangelii restituti favebant ordines imperii, propterea que Evangelici dicti erant, quum in comitiis Spirensis ab 1529 ab edicto edito, ne quid amplius in religione mutarent, appellationem professi et dissensum constanter testati essent, inde Protestantes vocati sunt.

Gerh. Io. Vossii de tribus symbolis dissertt. Amstel. 1662. 4. Pet. King Hist. symboli apostolici cum observavit ecclesiast. et crit. ad sing. eius articulo 1706. 8. Iac. Vsserii de romanae Ecclesiae symbolo apostolico vetere aliisque fidei formulis, tum ab oec dentalibus tum ab orientalibus in prima catechesi et baptismo proponi solitis. London 1647. 4. Oxon. 1660. 4. Bingham Origg. ecclesiast. l. 10. c. 3, 4. Is. Rurd. Kieflingii Historia de usu symbolorum, potius apostolici, nic. const. et athanas, in sacris tam veterum, quam recentiorum publicis. Lips. 1753. 8. Is. Pearsonii Expositio symb. apost. Primum anglie Lond. 1659. 4. Suiceri Symbolum Nicaeno-Constantinopolitanum expositum et ex antiquitate ecclesiast. illustratum. Traj. ad Rhen. 1718. Ge. Bullii Defensio fidei Nicaenae. Oxon. 1687. 4. Bernh. de Montfaucon diss. in Symbolum Quicunque, in Opp. S. Athanasii II. p. 719 — 768. Muratorii diss. de auctore symboli Quicunque, in Anecdotos. II. p. 217. — 231. Quesnellii diss. 14. in Opp. Leon. M. Timmanni Institutio symb. p. 62 sqq. — Excitantur tria symbola oecumenica: Apostolicum in Catechismo minori p. 370 sqq. ed. Rechenb. in maiori p. 489. Art. Smalcld. P. J. art. 4. p. 303. Nicaenum in Conf. August. art. 1. p. 9. Athanasianum s. Quincunx in Art. Smalcald. P. I. art. 4. p. 303. Tria simul in Form. Conc. Epit. prooem. n^o 2. p. 571. Solida declar. n^o 2. p. 632. — Jo. Joachim Müllervon der evangelischen Stände Protestantation und Appellation. Jena 1705. p. 18 sqq. Hortleder von den Ursachen des deutschen Krieges. l. 8. c. 1 sqq. Seckendorf hist. Lutheranismi. l. II. c. 42. Sleidani Commentarii de statu relig. et reip. Carolo V. Caes. l. VI. p. 376. ed. Am Ende. Planck Gesch. d. prot. Lehrb. II. p. 352 sqq. Ph. Marheineke Gesch. der deutschen Reformation. 2 Bände. 1816 8.

PARS PRIOR S. UNIVERSALIS.

CAP. 1.

DE NOTIONE ECCLESIAE.

§. 11.

Locum de Ecclesia Synodus Tridentina nusquam decreto explanavit, quandoquidem ex ipsa Ecclesiae auctoritate loqui maluit, quam de hac primum quaerere. Totius autem causae summa hoc potissimum loco continetur. Et sunt nonnulla hoc in articulo inter Catholicorum et Protestantum doctrinam communia. Utraque confitetur ipsam Ecclesiae ideam, divinam eius per Christum institutionem et sempiternam per Sp. S. conservationem. Dissensus in sola notione Ecclesiae est. Non enim discernit confessio romano - catholica visibilem Ecclesiae statum ab invisibili eius natura, sed hanc ad illum penitus transiisse docet, omniaque invisibilis Ecclesiae bona divina in externa eius eademque humana forma collocat ita, ut et improbi mixti cum probis et justis in Ecclesia vivant. Ex mente Protestantum Ecclesia christiana invisibilis et visibilis est, sed congregatio recte credentium et recte

viventium, in qua Evangelium recte dōceatur et recte administrentur Sacra menta; his itaque malorum nulla Ecclesia est, imo mortua membra sunt Christi.

„Jam in Ecclesia militanti duo sunt hominum genera, bonorum et improborum: et improbi quidem eorumdem sacramentorum participes; eadem quoque, quam boni, fidem profitentur, vita ac moribus dissimiles: boni vero in Ecclesia dicuntur ii, qui non solum fidei professione et communione sacramentorum, sed etiam spiritu gratiae et charitatis vinculo inter se conjuncti et colligati sunt. Bonos igitur et improbos Ecclesia complectitur quemadmodum et divinas literae et sanctorum virorum scripta testantur.“ Catech. rom. P. l. Qu. 10. 2. 7. Cfr. Launoii Epist. l. 8. p. 13. Melch. Cani Locc. theol. l. 4. c. 2. p. 112. Carové Was heißt kathol. Kirche? Aus kirchl. Auctoritäten zu beantworten gesucht. Altb. 1828. 8.

August. Conf. p. 11. „Ecclesia non est tantum societas externarum rerum ac rituum, sicuti aliae politiae, sed principaliter est societas fidei et Sp. S. in cordibus, quae tamen habet externas notas, ut agnosciri possit, videlicet puram Evangelii doctrinam et administrationem Sacramentorum, consentaneam Evangelio Christi. — Quare illi, in quibus nihil agit Christus, non sunt membra Christi“ Apologia Aug. Conf. p. 144 seqq. „Multi tantum nomine in Ecclesia sunt, non re,“ l. c. p. 146.

§. 12.

Deinde quaecunque de Ecclesiae suae conservatione per Spiritum suum sanctum docet Christus, Catholici de romana Ecclesia praedican, quo prae ceteris pertinet, eam in rebus ad fidem pertinentibus errare non posse. Infallibilitatem etiam protestantium doctrina largitur, dummodo de Spiritu S. dicitur in Ecclesia, negat, ubi de hominum congregatione qualicunque praedicatur. Visibilem autem suam Ecclesiam cum unam eandemque esse cum invisibili

doceant Catholici, sequitur, extra Ecclesiam hanc externam nullam esse salutem. Hinc circumscripta docendi libertas, liberioris ingenii depressione, haereticorum exsecratio et persecutionis charitas, Protestantes quidem in eo consentiunt, quod nullam esse extra veram fidem in Christum salutem doceat, quam tamen iidem ab ulla hominum externa communione pendere negant.

Conc. Trid. Sess. IV. decr. de edit. et usu sacr. libr. p. 10. ed. Aug. Vind. 1746. 8. — Professio fid. ad calc. ed. le Plat. p. 22. „Quemadmodum haec una ecclesia errare non potest in fidei ac morum disciplina tradenda, cum a Sp. S. gubernetur.“ Catech. rom. I. c. qu. 15. p. 129. Du Pin de antiqua Ecclesiae disciplina diss. V. p. 339. ubi contra Papae infallibilitatem copiose disputat. Thomas Freykirch (Werkmeister) freimüthige Untersuchungen über die Unfehlbarkeit der kathol. Kirche. Frankf. und Leipz. (Göttingen) 1792. I. 8. (Blau) Krit. Gesch. d. kirchl. Unfehlbarkeit zur Beförd. einer freieren Prüfung d. Katholicismus. Frankf. a. M. 1791. 8.
 „Vt fides nostra catholica, sine qua impossibile est, placere deo etc.“ Sess. V. Decr. de pecc. orig. p. 12. „Catholica fides, extra quam nemo salvus esse potest etc.“ Prof. fid. I. c. Catech. rom. I. c. qu. 1. qu. 15. „Universalis etiam ob eam causam dicitur, quod omnes, qui salutem aeternam consequi cupiunt, eam tenere et amplecti debeant, non secus ac qui arcam, ne diluvio perirent, ingressi sunt.“ Catech. rom. art. 9. qu. 13. Cfr. System d. Katholicism. II. p. 170 sqq. Carové über alleinseligmachende Kirche P. I. et II. Frankf. 1826. 8.
 Aug. Conf. art. II. p. 10. „Certissimum enim est, quod promissio salutis pertinet etiam ad parvulos. Neque vero pertinet ad illos, qui sunt extra ecclesiam Christi, ubi nec verbum nec sacramenta sunt, quia regnum Christi tantum cum verbo et sacramentis existit.“ Ita scripsit Melanchthon in Apol. p. 156.

§. 13.

Negat utraque pars, alterius esse veram Ecclesiam. Se tamen veram esse, ceterasque

vere nullas, ex unitate, universalitate et antiquitate sua probare studet Ecclesia catholica; quae quidem verae Ecclesiae signa nulli alii competere docet. Inde nomen catholicae accepit inde a Sec. II. Protestantes eadem de sua Ecclesia praedicant, consentientes de re ipsa eiusque necessitate. Christo enim regnante nunquam non unam esse internam credentium ac sanctorum congregationem (quanquam non necesse sit, ubique similes esse traditiones humanas, aut ritus seu ceremonias ab hominibus institutas); late patere et propagari in dies unum Dei verbum, antiquam esse et eandem semper in confessione sanctorum Evangelii doctrinam. Hoc externum Protestantibus verae Ecclesiae signum est, ut recte praedicetur verbum Dei, riteque administrentur sacra. Eph. 5, 25. Imo hanc veram Ecclesiam Protestantes non semper inesse Ecclesiae illi docent, quae catholicae nomine usa est, et iura iustaque ex causa hoc nomen competere illi, quae eodem gloriatur, negant. De notione nulla lis: ex historiis repetenda et probanda res est.

Suiceri Thesaur. eccles. s. v. *καθολικός*. „Prima igitur proprietas in Symbolo Patrum describitur, ut una sit.“ Catech. rom. I. c. qu. 10. p. 123. „A solis ortu usque ad occasum unius fidei splendor diffunditur. Neque enim ut in humanis rebus publicis aut haereticorum conventibus unius tantum regni terminis aut uno hominum genere Ecclesia definita est, verum omnes homines, sive illi barbari sint, sive Scythae, sive servi, sive liberi, sive masculi, sive foeminae charitatis sinu complectitur.“ Catech. rom. qu. 13. p. 128. „Ex origine etiam, quam revelata gratia ab Apostolis dicit, Ecclesiae veritatem agnoscimus: siquidem eius doctrina veritas est non recens, neque nunc primum orta, sed ab Apostolis iam olim tradita et in omnem orbem ter-

rarum disseminata." Cat. rom. l. c. qu. 14. p. 129.
Vinc. Lir. c. 3. p. 92. I. A. Möhler Einheit in der
Kirche, oder Princip des Katholicismus. Tübing. 1825.

„Ad veram unitatem Ecclesiae satis est consentire de do-
ctrina Evangelii et administratione Sacramentorum.
Nec necesse est ubique esse similes traditiones huma-
nas, s. ritus et ceremonias, ab hominibus institutas.“
Aug. Conf. p. 11. Apol. p. 152. „Catholicam ecclesiam
dicimus, ne intelligamus, Ecclesiam esse politiam exter-
nam certarum gentium. Sed magis homines sparsos
per totum orbem, qui de evangelio consentiunt et ha-
bent eundem Christum, eundem Sp. S. et eadem sa-
craamenta, sive habeant easdem traditiones humanas,
sive dissimiles“ Apologia p. 146. „Nequaquam largimur
ipsis, quod sint Ecclesia, quia revera non sunt Eccle-
sia. Non etiam audiemus ea, quae nomine ecclesiae
vel mandant, vel vetant. Nam (Deo sit gratia) puer
septem annorum novit hodie, quid sit Ecclesia, nempe,
credentes, sancti, ovinclae audientes vocem pastoris sui.
Sic enim orant pueri: credo sanctam Ecclesiam catho-
licam sive christianam. Haec sanctitas non consistit
in amiculo linteo, insigni verticali, veste talari et aliis
ipsorum ceremoniis, contra sacram scripturam excogi-
tatis, sed in verbo Dei et fide.“ Art. Smalc. p. 335.
Walchii Breviar. Theol. symb. p. 85. sq. Tittmanni
Institutio p. 110 sq.

CAP. 2.

DE REPRAESENTATIONE ECCLESIAE.

§. 14.

psa Ecclesiae idea, ex mente Catholicorum ex-
osita, postulat, ut visibili quadam ratione con-
pici repraesentarique possit. Secundum autem
osius Dei institutum non idem omnium in Ec-
clesia dignitatis gradus, eademque virtus idem-
que officium, sed alterius regimen, alterius ob-
equium est. Regnantes corpus quasi Ecclesiae
onstituunt. Sequitur inde hierarchicus ordo,

tum a laicis remotus, tum suo in genere munere dignitatisque gradu diversus, cuius culmen episcopatus est. Non solum igitur ministerium ecclesiasticum Christus constituit, sed omni quoque vi et auctoritate ad regendam Ecclesiam necessaria illud instruxit. Episcopi igitur successores apostolorum, sacerdotes indelebili charactere praediti, Ecclesiae ad leges ferendas et iudicandum constituti praesules, quibus Christus tradidit claves regni coelestis, potestatem ligandi et remittendi, in concilio generali congregati sumum Ecclesiae tribunal.

„Praeter ceteros ecclesiasticos gradus, episcopos, qui in apostolorum locum successerunt, ad hunc hierarchicum ordinem praecipue pertinere et positos esse — a Sp. S. regere ecclesiam dei eosque presbyteris superiores esse,“ statuit Syn. Trid. Sess. 23. c. 4. de ord. „Si quis dixerit, in ecclesia catholica non esse hierarchiam divinae ordinatione institutam, quae constat ex episcopis, presbyteris et ministris, anathema sit.“ Sess. 23. c. 6. — „Ecclesiae nomine quoque eius Praesides et Pastores significantur. Si te non audierit, inquit Christus, dic Ecclesiae: quo in loco Praepositi Ecclesiae designantur.“ Catech. rom. P. I. art. 9. qu. 9. System d. Katholicism. II. p. 280 sq.

§. 15.

Quos inter primus et summus est Pontifex maximus, Romanus episcopus, Papa, de cuius primatu, potestate et iurium limitibus magna est inter ipsos Ecclesiae catholicae Theologos controversia. Omnem enim modum excedente illius potestatis usu, dici vix potest, quantum et episcoporum iura et Ecclesiae status detrimenti cuperint. Petrum Apostolorum principem esse, Romanumque episcopum eius successorem, ab omnibus hu-

is Ecclesiae membris conceditur. Et visibile caput Ecclesiae, ut invisible Christus, est. Ecclesia in omnium mater et magistra Romana putatur, eiusque episcopus centrum unitatis Ecclesiae, e cathedra in concilio generali loquens ipsum Ecclesiam repraesentat. Inter illius autem iura bene distinguenda adventitia et humana ab essentialibus et divinis; nec non suprematus ordinis et iurisdictionis.

Supremam in Ecclesia universa potestatem romano pontifici traditam esse, doset Trid. Syn. Sess. 14 decr. de poenit. Cfr. Sess. 13. decr. 2.^oc. 8. „Sanctam catholicam et apostolicam romanam Ecclesiam, omnium Ecclesiarum matrem et magistrum agnosco, romanoque Pontifici b. Petri, Apostolorum Principis, successori ac Iesu Christi vicario veram obedientiam spondeo et iuro.“ Pro. fid. „Vnus est etiam eius rector et gubernator, invisibilis quidem Christus, quem aeternus Pater dedit caput super omnem Ecclesiam, quae est corpus eius: visibilis autem is, qui Romanam cathedralm Petri Apostolorum Principis legitimus successor tenet.“ Cathech. roman. l. c. qu. 10. „De eo fuit illa omnium patrum ratio et sententia consentiens, hoc visibile caput ad unitatem Ecclesiae constituendam conservandam necessarium fuisse.“ l. c. qu. 11. cfr. P. II. c. 7. qu. 24. Defensores curiae et sedis romanae sunt imprimis Pallavicini, Bellarminus, Baronius, Zaccaria, Mamachi, Orsi, Barruel, alii. Episcoporum iura tueruntur praecipue omnes fere Ecclesiae gallicanae theologi et episcopi, Natal. Alexander, Bossuet, Richerius Launoius, Febronius, aliquie germani. V. prae ceteris Iusti Febronii Icti de statu Ecclesiae et legitima potestate pontificis etc. Bullioni (Francof. ad Moen.) 1763. 4. 1770—74. 4 Voll. 4. Planck Geschichte des Papstthums. Moniteur 1810. 18. Fevrier No. 49. Bossuet Deffensio declarationis celeberrimae, quam de potestate ecclesiastica sanxit Clerus Gallic. Luxemb. 1730. 4., novissima editio est Bamberg. 1809. S. Köhler Gesch. Darst. der vom gallic. Clerus abgef. Erkl. nebst einem Blick in das 1811 zu Paris geh. Nat. conc. Hadamar 1816. Der Papst im Verhältniss zum Katholizismus. Luzern 1817. 8. Fischer Lehre der katholischen Kirche von dem röm. Bischof als Oberhaupt der Kirche München 1820. 8. System des. Katholizismus. II. pag. 319 — 426.

§. 16.

Protestantes, cum de Ecclesiae natura et regno longe aliter sentiant, etiam longius discidunt hoc in articulo, qui de visibili Ecclesiae potestate est. Ministerium enim ecclesiasticum, sub uno invisibili capite, Christo, constitutum est ad praedicandum verbum Dei et administranda sacra; omnis eius vis et auctoritas spiritualis est et interna, nempe per plenitudinem potestatis veritati et evangelio inhaerentis. Nullum Ecclesiae in rebus fidei externum tribunal, nec in rebus civilibus forum ecclesiasticum est. Ecclesiae ministri nulla ratione a laicis diversi, nisi maiori pietatis, sapientiae integritatisque studio. Reliqua ad sacra ipsa administranda non spectantia magistratibus civilibus relinquenda; non enim ex iure divino doctoribus Ecclesiae competunt.

„Sic autem sentiunt, potestatem clavium sive potestatem episcoporum iuxta Evangelium, potestatem esse s. mandatum Dei praedicandi Evangelii, remittendi et retinendi peccata et administrandi sacramenta. Io. 20, 21 sqq. Marc. 16, 15.“ Aug. Conf. p. 38. „Quapropter Ecclesia nunquam melius gubernari et conservari potest, quam si omnes sub uno capite, quod est Christus, vivamus, et episcopi omnes, pares officio (licet dispare sint quoad dona) summa cum diligentia coniuncti sint unanimitate doctrinae, fidei, sacramentorum, orationis, et operum caritatis etc. sicut S. Hieronymus scribit, sacerdotes Alexandriae communi opera gubernasse Ecclesias. Et Apostoli idem fecerunt, ac postea omnes episcopi in toto orbe christiano, donec Papa caput sumum super omnes attolleret. Haec doctrina praeclare ostendit, Papam esse ipsum verum Antichristum etc.“ Art. Smalc. p. 3. 4. De potestate et primatu Papae tractatus 1. c. p. 340. De potestate et iurisdictione episcoporum l. c. p. 351. „Et placet nobis vetus partitio potestatis in potestatem Ordinis et potestatem iurisdictionis. Habet igitur episcopus po-

testatorem ordinis, hoc est, ministerium verbi et sacramentorum, habet et potestatem iurisdictionis, hoc est, auctoritatem excommunicandi obnoxios [publicis criminibus et rursus absolvendi eos, si conversi petant] absolutionem. Neque vero habent potestatem tyrannicam, hoc est, sine certa lege, neque regiam, hoc est, supra legem, sed habent certum mandatum, certum verbum Dei, quod docere, iuxta quod exercere suam iurisdictionem debent.“ Apol. p. 294. Cfr. Art. Smalc. p. 330, 333.

„**Ego Philippus Melanchthon supra positos articulos approbo**, ut pios et christianos. De pontifice autem statuo, si evangelium admitteret, posse ei, propter pacem et communem tranquillitatem Christianorum, qui iam sub ipso sunt et in posterum sub ipso erunt, superioritatem in episcopos, quam alioqui habent iure humano, etiam a nobis permitti.“ Art. Smalc. p. 338. Cfr. Camerarii Vita Melanchthonis ed. Strobel. p. 121 sqq. „Itaque cum potestas ecclesiastica concedat res aeternas et tantum exerceatur per ministerium verbi, non impedit politicam administrationem, sicut ars canendi nihil impedit politicam administrationem. Nam politica administratio versatur circa alias res, quam Evangelium. Magistratus defendit non mentes, sed corpora et res corporales, adversus manifestas iniurias, et coercet homines gladio et corporibus poenis, ut iustitiam civilem et pacem retineat.“ Aug. Conf. p. 38. „Secundum Evangelium seu, ut loquuntur, de iure divino nulla iurisdictio competit episcopis, ut episcopis, hoc est, his, quibus est commissum ministerium verbi et Sacramentorum, nisi remittere peccata.“ l. c. p. 39.

Planck Gesch. d. prot. Lehrb. IV. p. 40 sqq. I. H. Böhmer ius eccles. Protest. Hal. 1738. ed. 4. 5 Voll. 4. L. I. tit. 11. 12 sqq. Ph. Marheineke über die wahre Stelle des liturg. Rechts im evang. Kirchenregiment. Berl. 1825. 8.

CAP. 3.

DE CANONE LITERARUM SACRARUM.

§. 17.

Magna hoc in articulo inter utramque Ecclesiam lis est, inde potissimum enata, quod scriptum literarum canoni, quem summo loco ponit Ecclesia evangelica, alterum cognoscendae doctrinae christianaee principium adiungit Ecclesia romano-catholica, nempe traditionem. Sed consentit utraque Ecclesia primum in doctrina de origine sacrarum literarum vere divina, et sempiterna, vivaque suggestione Sp. S. nec omnem traditionem, quae doctrinam non scriptam continet, respuit Ecclesia evangelica, quandoquidem viva vox prior est omni scriptione, nec hac ipsa extingui potest. Disensus contra in eo potissimum positus est, quod superiori loco doctrinam scriptam Protestantes, Catholici non scriptam collocant, nec omnia ad salutem pertinentia illa contineri putant hi, quod illi penitus negant. Regulam fidei sacram scripturam esse docent, secundum quam omnia metiri debemus. Dogmata absque literarum s. consensu exstructa repudiant Protestantes tanquam traditiones mere humanas, sufficientiam scriptae doctrinae negant Catholici.

„Sacrosancta oecumenica et generalis Tridentina Synodus, perspiciens, hanc veritatem et disciplinam contineri in libris scriptis et sine scripto traditionibus, quae ab ipsis Christi ore ab Apostolis acceptae, aut ab ipsis Apostolis Spiritu S. dictante, quasi per manus traditae ad nos usque pervenerunt: orthodo-

xorum patrum exempla secuta — traditiones ipsas, tum ad fidem, tum ad mores pertinentes, tanquam vel oretenus a Christo vel a Spiritu S. dictatas et continua successione in Ecclesia catholica conservatas, pari pietatis affectu ac venerantia suscipit et veneratur.“ Sess. IV. de cr. 1. „Si quis autem — traditiones praedictas sciens et prudens contemserit, anathema sit.“ l. c. „Apostolicas et ecclesiasticas traditiones uti quasque eiusdem Ecclesiae observationes et constitutiones firmissime admitto et amplector.“ Prof. fid. „Nec eam (Sacram Scripturam) umquam, nisi iuxta unanimem consensem Patrum, accipiam et interpretabor.“ Prof. fidei. „Omnis doctrinae ratio, quae fidelibus tradenda est, verbo Dei continetur, quod in scripturam traditionesque distributum est“ Cat. rom. Praef. qu. 12. Bellarm. Controv. Gen. 1. I. IV. de verbo Dei non scripto c. 3. T. I. p. 253. Bossuet expos. doctr. cath. c. 18. p. 91. „Non omnia, quae ad doctrinam christianam pertinent, in literis sacris expressa sunt. Nam perpetuam b. Mariae Virginitatem, descensum Christi ad inferos, Baptismum parvulorum, conversionem panis et vini in corpus et sanguinem Christi, processionem Sp. S. ex Filio, trium personarum in una substantia aequalitatem, earundem per relativas proprietates distinctionem non ita expressa in libris canoniciis invenies, sed adeo tamen certa in fide sunt, ut contrariorum dogmatum auctores Ecclesia haereticos iudicaverit.“ Melch. Cani Locc. theolog. I. III. c. 3. p. 91. Syst. d. Kath. II. p. 183. sqq. Cfr. dissertation mea: über den wahren Sinn der Tradition im kathol. Lehrbegr. In Studien herausgeg. von Daub und Creuzer. IV. 2. p. 320. spp. Io. Dallaei de usu patrum ad ea definienda religionis capita, quae sunt hodie controversa. Genev. 1655. 4. Matth. Scrivenerii Apologia pro S. Ecclesiae Patribus adversus Io. Dall. Londini, 1672. 4.

Aug. Conf. p. 13. 30. Apologia p. 205 sqq. Art. Smalc. p. 337.

§. 18.

Magnum intercedit inter libros sacros discrimen nec eadem auctoritas omnium est, quae sacro volumine continentur. Canonicae enim scripturae non sine ratione ab apocryphis distingui solebant ex antiquissimis Eccle-

siae temporibus. Earum autem literarum quas codex noster sacer complectitur, disserimen a catholica Ecclesia sublatum est, ita, ut eis, quae apud Protestantes tanquam apocrypha circumferuntur, canonicam auctoritatem ex mera sua auctoritate tribuerit. Nititur itaque Catholica religionis cognitio plurib[us] quam Protestantium doctrina, testimonis praesidiis, ex sacra Scriptura petitis. Multo igitur latius patet doctrinac catholicae ambitus. Protestantum vero doctrina quatenus illi opponitur, duplex est, primum omnino negans, quod Catholici aliunde, quam ex divinis canoniceisque scripturis probare solent, prorsus repudians; deinde refellens, sive suam sententiam sanioremque doctrinam ex solis S. S. canoniceis desument ac probans.

„Sacerorum vero librorum indicem huic decreto adscribendum censuit Synodus, ne cui dubitatio subordinetur, quinam sint, qui ab ipsa Synodo suscipiuntur. Sunt vero infra scripti. Testamenti veteris quinque Moysis etc.“ Sess. IV. decr. de canon. scriptur. „Si quis autem libros ipsos integros cum omnibus suis partibus, prout in ecclesia catholica legi consueverunt, et in veteri vulgata latina editione habentur, pro sacris et canoniceis non suscepere, anathema sit.“ l. c.

Conc. Carth. can. 47. ap. Mansi Conciliorum ampliss. collectio III. p. 891. Augustin. de doctr. christ. I. II. c. 8, de civit. Dei I. XV. c. 23. Contra Faust. I. XXII. c. 79. Bossuet exposition de la foi. cathol. p. 182. Jahn Einleitung in die göttl. Schriften des alten Bundes. 2te Aufl. I. p. 119 sqq. Augusti Einleitung in a. T. p. 55. Io Raynaldi Censura libror. apocryphor. V. T. adversus Pontificios, impr. Rob. Bellarm. Openh. 1611. 2 Voll. 4. Gerhardi Locc. theol. II. p. 134 sqq.

§. 19.

Versionem latinam, quae Vulgata nuncupatur, solam eandemque ut authenticam adiit et approbavit Ecclesia catholica, nempe usum ecclesiasticum, ad dirimendas de regione controversias, ad publice denique citanda scripturarum sacrarum loca. Nec destituta iubusdam rationibus hoc effecit Tridentina nodus. Qua tamen abs re ita dissentit Protestantum coetus, ut non solum omnes omnium terrarum Ecclesias admoneat, ut vernalis versionibus utantur, quibus quam facililime litum sibi parare possint ad s. scripturae intelligentiam, verum etiam doctioribus graecum hebraicum N. et V. T. textum necessario adiundum esse praecipiat. Ceterum literarum sanctorum versiones et in Ecclesia catholica adiuntuntur, nec probari satis idoneis ex historia testimoniis potest, ipsam Ecclesiam catholicam etuisse, ne quis versionibus vernaculis uteatur.

„Insuper eadem sacrosancta Synodus considerans, non parum utilitatis accedere posse Ecclesiae Dei, si ex omnibus latinis editionibus, quae circumferuntur, sanctorum librorum, quaenam pro authentica habenda sit, innotescat, statuit et declarat, ut haec ipsa vetus et vulgata editio, quae longo tot saeculorum usu in ipsa Ecclesia probata est, in publicis lectiobus, disputationibus, pradicationibus, et expositiobus pro authentica habeatur: et ut nemo illam reiicere quovis praetextu audeat vel praesumat.“ Sess. IV. decr. de ed. et usu sacr. libr. Cfr. Sess. 22. decr. de sacrific. missae c. 8. Richard Simon Hist. crit. du v. Test. l. 2. chap. 14. ubi quoniam potissimum sensu vulgata sit authentica appellata; disquisitur. Cfr. Melch. Ganus, qui editionem authenticam dicit θεοπνευστον. Locc. theol. I. II. c. 44. p

65 sqq. Alii *authenticam* editionem volunt esse *optimam*, ut inter alios Du Pin dissert. prélim. sur la Bible I. 7. 3. Calmet Biblische Untersuch. V. p. 284. Bianchini Praefat. ad I. Tom. Vindiciar canonicas scriptuar. p. 28.

Chemnitii Examen conc. Trid. I. p. 58 sqq. Welch krit. Untersuchung vom Gebrauch der heil. Schrift unter den ältern Christen in den ersten vier Jahrh. Leipzig 1779. 8. Hegelmaier Gesch. d. Bibelverbot. Ulm 1783. 8. Leander van Ess Auszüge aus den heiligen Vätern und andern Lehrern der kathol. K. über das nothwendige Bibellesen. Bielef. 1808. & Ejusdem pragmatica doctorum cath. Trid. circa vulg. decreti sensum nec non licitum textus orig. usum testantium historia. Sulz, 1816. 8. C. H. Herber de vers. lat. vulg. ex concil. trid. decreto authentica Vratisl. 1815. 4.

§. 20.

Maximi denique momenti est Synodo eadem Tridentina sancita sententia, rectam s. scripturae interpretationem esse penes Ecclesiam. Recta itaque et vera aliorum omnium interpretatio est, quatenus illi consentit. Suprema enim illa est, Sp. S. duce, potestas, et infallibilis, cum in interpretandis sacris libris et ex his confirmandis dogmatibus, tum in dirimendis ex horum sensu unice vero controversiis. Quare singularum satrarum literarum intelligentia et iudicium de rebus fidei subiici debet huic auctoritati Ecclesiae, traditione ipsa verum sacrae scripturae sensum edoctae. Quae omnia, cum de externa Ecclesiae potestate magnificentius dicta sint, nihil continent, in quo consentientem habeant Protestantium doctrinam, Sp. S. Ecclesiae et ratione hominis ducibus, hoc ab externo in rebus fidei tribunali atque iudicio constanter abhorrentem.

„Prae-

„Praeterea ad coercenda petulantia ingenia decernit, ut nemo, suae prudentiae innexus, in rebus fidei et morum ad aedificationem doctrinae christianaee pertinentium, sacram scripturam ad suos sensus contorquens, contra eum sensum, quem tenuit et tenet sancta mater Ecclesia, cuius est iudicare de vero sensu et interpretatione scripturarum sanctarum, aut etiam contra unanimem consensem patrum ipsam scripturam sacram interpretari audeat: etiamsi huiusmodi interpretationes nullo unquam tempore in lucem edendae forent. Qui contra venerint, per ordinarios declarentur et poenis a iure statutis puniantur.“ Sess. IV, descr. de edit. et usu libr. Eadem habet Professio fidei. — Vincent. Lirinensis Commonitor. I. c. 2. 32. — System d. Catholicism, II, p. 262 sqq.

PARS POSTERIOR S. SPECIALIS

CAP. 4.

DE STATU HOMINIS NATURALI ET PECCATO ORIGINALI.

§. 21.

Quamvis nulla fere aut exigua tantum intercedere videatur dissensio inter Catholicorum et Protestantum de originali statu et peccato hominis doctrinas, tamen accuratius rem consideranti sese offert utriusque discrimen. Utraque de peccato sententiam christiana religionis amplectitur; sed in eo primum haud parum differunt Catholicorum opinio a Protestantum doctrinam quod illi, Scholasticorum vestigia seuti, statum quendam purorum naturalium ab imagine dei discernunt, hi contra sanctitatem et iustitiam imaginem divinam cum hominis natura ante lapsum intime cohaesisse docent.

Tridentinum hac de re nihil habet, nisi sententiam, in sanctitate et iustitia hominem primum fuisse constitutum. Sess. V. c. 1. Explicat rem accuratius Catechismus. „Deus ex limo terrae hominem sic corpore effectum et constitutum effluxit, ut non quidem natura ipsius vi, sed divino beneficio immortalis esset et in-

passibilis. Quod autem ad animum pertinet, eum ad imaginem et similitudinem suam formavit, liberumque ei arbitrium tribuit: omnes praeterea motus animi atque appetitiones ita in eo temperavit, ut rationis imperio nunquam non parerent, tum originalis iustitiae admirabile donum addidit, ac deinceps ceteris animantibus praeesse voluit.“ Catech. rom. P. I. c. 2. quaest. 18. Petr. Lomb. Sentent. I. II. dist. 27. Thom. Aquin. Prima Secundae, quaest. 114. art. 1. 5. Gabr. Biel. Sentent. I. II. dist. 27. concl. 4. Bonavent. Sentent. I. II. dist. 27. qu. 3. Bellarmin. Tom. III. Controv. Gener. 1. 1. un. de grat. primi hom. c. 6, 7. p. 26 sqq. Confr. Gerhardi Confessio cathol. I. II. P. 3. art. 21. c. 5.

§. 22.

Deinde illi, ubi ad explicandam mali per ipsum irruentis originem atque naturam pertinet, privationem quidem imaginis divinae. Protestantibus consentientes, dicunt, verum dissidentes illam privationem non totalem, virium spiritualium et iustitiae parentiam, sed defectum tantum doni illius supernaturalis appellant, quo ablati vires naturae quamquam satis debilitatae tamen non extinctae penitus et missae fuerint, ita, utet liberum arbitrium homo erdiderit. Quia quidem abs opinione vellemener abhortet Protestantium communis sententia.

„Primum declarat sancta Synodus — operiere, ut unusquisque agnoscat et fateatur, quod cum omnibus hominibus in praevicatione Adae innocentiam perdidissent etc. — tametsi in eis liberum arbitrium minimè extinctum esset, viribus licet attenuatissimis et inclinatis. Sess. VI. decr. 1. cap. 1. „Si quis liberum hominis arbitrium post Adae peccatum amissum et extinctum esse dixerit, aut rem esse de solo titulo, imo tamen sine re, figuratum denique a Satana injectum in Ecclesiam: anathema sit.“ Can. V. Payvae Andrad. Ep. pl. orth. I. IV. p. 345. Eiusdem Defensio Tract. dei I. 5. p. 416. Alphons. a Castro, adyer. haeres. 1. 9. p.

160. Bellarmin. de gratia et lib. arb. I. 4. e. 15. l. 6. c. 10. Eiusd. de amissa grat. et statu peccati c. 15 sqq. in Controv. Gener. II. l. II.. „Quare non magis differt status hominis post lapsum Adae, a statu eiusdem in puris naturalibus, quam differat spoliatus a nudo, neque deterior est humana natura, si culpam originalem detrahatur neque magis ignorantia et infirmitate laborat, quam esset et laboraret in puris naturalibus conditam. Proinde corruptio naturae non ex aliquius doni carentia, neque ex alicuius malae qualitatis accessu, sed ex sola doni supernaturalis ob Adae peccatum amissione profluxit.“ l. c. p. 21.

„Esse fatemur liberum arbitrium omnibus hominibus, habens quidem iudicium rationis, non per quod sit idoneum in iis, quae ad Deum pertinent, sine Deo aut inchoare aut certe peragere, sed tantum in operibus vitae praesentis, tam bonis, quam etiam malis.“ Aug. Conf. p. 15. Qui locus Pseudo-Augustini emendatione reperitur in editione librorum symb. evangelico-luth. Mich. Weberi p. 17. Vid. editoris Prolegg. ad conf. aug. p. 10 sqq. „Sed non habet vim sine Sp. S. efficiendae iustitiae Dei seu iustitiae spiritualis, quia animalis homo non percipit ea, quae sunt Spiritus dei; sed haec sunt in cordibus, cum per verbum Spicitus S. concipitur.“ l. e. Apologia p. 15, 217. Art. Smalc. p. 318. Epit. 578. Declar. p. 654 sqq. Walchii Introductio in libr. symbolic. eccles. Luther. p. 265 sqq. Tittmanni Institutio symb. p. 99 sqq. 123 sqq.

§. 23.

Postremo concupiscentiam, sive proclivitatem ad malum sentiunt illi ex peccato quidem esse, et ad peccatum inclinare, verum non per se et formaliter, sed caussaliter tantum, quemadmodum Scholastici docent, peccatum esse. Ex Protestantium contra sententia peccati originalis natura et in renatis residens veram peccati formam et rationem habet. Quare illi vulnus, morbum, somitem peccati dicunt concupiscentiam, hi vero habitualem totius naturae dispositionem ad omne malum, ex qua exsistere nulla ratione quid-

uam, nisi malum queat. Forma itaque peccati riginalis non solum est facilior ad malum, quam si bonum amplectendum dispositio, quae Cathocorum opinio est, sed ipsa depravatio naturae, ec in renatis per gratiam Dei penitus sublata; sed, quod Protestantes docent. Denique a communione hominum sorte ab originis peccato omnino beraria fuisse solam b. virginem Mariam, in Ecclesia catholica a multis perhibetur.

„Manere autem in baptizatis concupiscentiam vel formitem, haec sancta Synodus fatetur et sentit, quae cum ad agonem relicta sit, nocere non consentientibus sed utiliter per Christi Iesu gratiam repugnantibus non valet, quinimo, qui legitime certaverit, corohabitur. Hanc concupiscentiam, quam aliquando Apostolus peccatum appellat, sancta Synodus declarat, ecclesiam catholicam nunquam intellexisse peccatum appeti, quod vere et proprie in renatis peccatum sit, sed quia ex peccato est et ad peccatum inclinat. Si quis autem contrarium senserit, anathema sit.“ Sess. V. de pecc. originali. Catech. rom. P. II. c. 2. qu. 32. p. 146. Petri Canisii Summa doctr. christ. p. 73. Bellarm. T. Controv. Gener. II. de Sacram. bapt. l. 1. c. 13. p. 80 sqq. T. 4. l. 5. cap. 5.

„Docent, quod post lapsum Adae omnes homines secundum naturam propagati, nascantur cum peccato: hoc est, sine metu Dei, sine fiducia erga Deum, et cum concupiscentia, quoque hic morbus seu vitium originis vere sit peccatum, damnans et afferens nunc quoque aeternam mortem his, qui non renascuntur per baptismum et Sp. S. Damnant Pelagianos, et alios, qui vitium originis negant esse peccatum etc. Aug. Conf. p. 10. „In descriptione peccati originis et concupiscentiae mentionem fecimus, et detraximus naturalibus viribus hominis timorem et fiduciam erga Deum. Voluiimus enim significare, quod peccatum originis hos quoque morbos contineat: ignorantiam Dei, contemptum Dei, vacare metu Dei, et fiducia erga Deum, non posse diligere Deum.“ Apol. pag. 53 sqq. „Tribunt scholastici humanae naturae integras vires ad diligendum Deum super omnia, ad facienda paecepta Dei,

quoad substantiam actuum. Nec vident, se pugnatio dicere. Nam propriis viribus posse diligere Deum super omnia, facere praecepta Dei, quid aliud est, quam habere iustitiam originis? Quod si has tantas vires habet humana natura, ut per sese possit diligere Deum super omnia, ut confidenter affirmant scholastici, quid erit peccatum originis? etc.“ l. c. p. 52 sqq. Art. Smalc. p. 317. Epit. p. 572. Declar. p. 639...

,Declarat tamen haec ipsa Synodus, non esse suae intentionis, comprehendere in hoc decreto, ubi de peccato originali agitur, beatam et immaculatam virginem Mariam, Dei genetricem, sed observandas esse constitutiones felicis recordationis Sixti Papae IV. sub poenis.“ Sess. V. append. Cfr. Sess. VI. can. 23. Cfr. Paschas, Radberti opuscul. de partu virg. in D'Achery Spicileg I. p. 46. S. Bernhardi Opp. T. III. Sermo II. in Assumpt. b. v. Mar. p. 283. Epist. 174 Wadding. Annales Minor. Fratr. Tom. VI. p. 51. Schmidii Prolusiones Marianae X. Helmst. 1733. 4 Prol. VI. p. 89. Concil. Basileense Sess. 36. Sixti IV. Constitutio. Corp. Jur. can. T. II. Extra comm. l. III. 1. 12. de reliqui. et venerati. sanctor. c. 1. p. 1178. ed. Boehm. J. G. Walch Einl. zu den Religionsstreitigkeiten außer der Luth. K. II. p. 950 sqq.

CAP. 2.

DE IUSTIFICATIONE.

§. 24.

Consentit utraque Ecclesia in fovenda summa illa religionis Christi et salutifera de iustificatione doctrina. In explicando contra salutis ordine et modo altera vehementer discedit ab altera. **E**x Catholicorum enim doctrina hominis deper-

liti pie sancteque vivendi studium primus est ac divina gratia excitatus nisus et actus elicitus, quo non solum nova peccatoris sanctior vita inchoatur, ipso etiam cooperante, sed et ad eum iustificandum Deus movetur. Quamquam enim iustificationis caussa et meritoria et movens est meritum Christi, conditio tamen recuperandae alutis est ipsius hominis inchoata viribus suis iustior vita. Quin caussale quoddam inter utramque vinculum intercedit. Scholastici multa fabubabantur de merito quodam congrui et condigni. Abs quibus placitis ita dissentient Protestantes, ut sine iustificatione per solum Christi meritum a homine perfecta, nec inchoari nec provehi ullam meliorem hominis vitam et studium salvare posse doceant.

Consensus reperitur in Concilii effatis, Sess. V. decr. de pecc. orig. 1. 2. 3. Sess. VI. decr. de iustificat. c. 7. „Huius iustificationis caussae sunt etc.“ l. c. Dissensus autem Sess. VI. cap. 5. „Declarat ipsius iustificationis exordium in adultis a Dei per Christum Iesum praeveniente gratia sumendum esse: hoc est, ab eius vocatione, quia nullis eorum existentibus meritis vocantur, ut, qui per peccata a Deo aversi erant, per eius excitantem atque adiuvantem gratiam ad convertendum se ad suam ipsorum iustificationem, eidem gratiae libere assentendo et cooperando disponantur: ita, ut, tangente Deo cor hominis per Sp. S. illuminationem, neque homo ipse nihil omnino agat, inspirationem illam recipiens, quippe qui illam et abiicere potest, neque tamen sine gratia Dei movere se ad iustitiam coram illo libera sua voluntate possit. Unde in sacris literis cum dicitur: Convertimini ad me et ego convertar ad vos, libertatis nostrae admonemur; cum respondemus: converte nos, Domine, ad te et convertemur, Dei nos gratia praeveniri confitemur.“ Si quis dixerit, homines iustificari vel sola imputatione iustitiae Christi, vel sola peccatorum remissione, exclusa gratia, et cha-

ritate, quae in cordibus eorum per Sp. S. diffundatur, atque illis inhaeret, aut etiam gratiam, qua iustificamur, esse tantum favorem Dei, anathema sit." Can. 11.

August. Conf. p. 10. Apologia p. 60. Art. Smalc. p. 335. Epit. p. 583. Declarat. p. 682. Chemnitii Ex. P. l. loc. 8. art. 1. p. 186 sqq.

§. 25.

Inde iam patet, iustificationis notionem prorsus diversam obtinere in utraque doctrina. Protestantes enim vocem iustificationis forensi quodam sensu intelligendam eamque divinam esse declarationem hominis pro iusto volunt. Catholici contra actum esse iudiciale solum negant, sed physicum magis, maximeque morallem dicunt, quo impius in plium convertatur. Ipsam huc referunt animi sanctificationem, haud sine virium singulari efficacia per infusionem iustitiae inhaerentis, quemadmodum Scholastici docent. Quod quam alienum sit a Protestantum doctrina, facile intelligitur.

„Iustificatio non est sola peccatorum remissio, sed et sanctificatio et renovatio interioris hominis per voluntariam susceptionem gratiae et donorum. Unde homo ex iniusto fit iustus et ex inimico amicus, ut sit haeres secundum spem vitae aeternae.“ Sess. VI. cap. 7. „Id in hac impii iustificatione fit, dum eiusdem sanctissimae passionis merito per Sp. S. charitas Dei diffunditur in cordibus eorum, qui iustificantur, utque ipsis inhaeret, unde in ipsa iustificatione cum remissione peccatorum haec omnia simul infusa accipit homo per Iesum Christum, cui inseritur, fidem, spem et charitatem.“ I. c. cfc. can. 11. Bellarm. de Iustif. l. 2. c. 3 sqq. Vasquez in Prima Sec. Thom. Disput. 102. c. 2. 3. II. p. 588 sq. Andrad. Explic. Orth. l. VI. p. 447. Walenburch de Iustif. II. Opp. c. 5. p. 369.

Apologia p. 120 sqq. Ge. Calixti Consid. Doctr. Pontif. iuxta ductum conc. Trid. p. 11. Tittman l. c. p. 103 sqq.

§. 26.

Negat ecclesia catholica, id, quod Protestantes sentiunt, fide sola nos iustificari. Quod quomodo cohaereat cum utriusque ecclesiae de iustificatione et humana natura sententiis patet. Accedit notionis, quam de fide concepit utraque, discrimin. Catholici fidem appellant assensum, quo vera esse credimus, quae divinitus revelata sint et promissa, praesertim illud, a Deo iustificari impinm per gratiam eius et redemtionem Christi. Quain fidem necessariam esse ad iustificationem credunt, tamen non solam admittunt, sed ita, ut et operum spei et charitatis nunquam expers reperiatur. Protestantes contra fidei ipsi, qua meritum Christi amplectimur, nihil admixtum volunt ex operibus nostris, sed per se ex parte hominis sufficientem ad commovendum Deum; neque tamen fide sola nos iustificante, solitariam eam esse debere ac posse docent, sed omnium deinde bonorum operum ac virtutum matrem et fontem.

Sess. VI. cap. 6, 7 et 8. „Si quis dixerit, fidem iustificantem nihil aliud esse, quam fiduciam divinae misericordiae, peccata remittentis propter Christum, vel eam fiduciam solam esse, qua iustificamur, anathema sit.“ Can. 12. cfr. can. 13. Bellarm. de Justif. I. I. c. 19, 13 sqq. Tom. IV. Dispp. p. 756. Vasquez disp. 209. in 1 Sec. Thom. c. 3. Tom. II. p. 680. Walenburch Opp. II. tract. 2. c. 64. p. 46. et tract. 7. c. 74. p. 471.

August. Conf. art. 6. p. 11. „Cum igitur doctrina de fide, quam oportet in ecclesia praecipuam esse, iam

diu iacuerit ignota, quemadmodum fateri omnes necesse est, de fidei iustitia altissimum silentium fuisse in concionibus, tantum doctrinam opetum versatam esse in ecclesiis, nostri de fide sic admonuerunt ecclesias. Principio, quod opera nostra non possunt reconciliare Deum aut mereri remissionem peccatorum et gratiam et iustificationem, sed hanc tantum fide consequimur, credentes, quod propter Christum recipiamur in gratiam, qui solus positus est mediator et propitiatorium, per quem reconcilietur Pater. Itaque qui confidit, operibus se mereri gratiam, aspernatur Christi meritum et gratiam et quaerit sine Christo humanis viribus viam ad Deum, cum Christus de se dixerit: ego sum via, veritas et vita etc.⁴ I. c. p. 16. „Augustinus etiam de fidei nomine hoc modo admonet lectorem et docet, in scripturis nomen fidei accipi, non pro notitia, qualis est in impiis, sed pro fiducia, quae consolatur et erigit per terrefactas mentes.“ I. c. pag. 18. *Apologia* pag. 67. Quid sit fides iustificans p. 68. Quod fides in Christum iustificet p. 71. Quod remissionem peccatorum sola fide ip Christum consequamur. p. 73. sqq. Art. Smalc. p. 335 sqq. Tittmanni *Institutio Symb.* pag. 107. sqq. 125 sqq.

CAP. 3.

DE GRATIA ET BONIS OPERIBUS.

§. 27.

In amplissimo illo loco, qui de gratia est, egregie consentire videtur utraque ecclesia, ita, ut iisdem verbis de gratia praeveniente, operante et cooperante utatur, nec viribus suis absque divina gratia iustificari posse hominem ultro profileatur. Verum accuratius perspecta re facile cognoscitur, nullam esse secundum Catholicorum doctrinam Dei gratiam, nisi cooperantem i. e. primum iam ita vires excitantem, ut hominis ipsae vires illi

respondeant, secundum vero Protestantium sententiam gratia non primum excitat vires debititatis, sed creat deficientes. Inde haud exigua oriuntur in utraque sententia accuratius expli-
canda discrimina, quae omnia singulari de peccato originali sententia et iustificationis notione nituntur.

*Ad consensum utriusque ecclesiae referendi sunt cano-
nes 1. 2. 3. Sess. VI, ad dissensum cap. 5. eiusdem
Sessionis et can. 9.
August. Conf. p. 18.*

§. 28.

Scholasticorum effata de gratia quadam gratis data, gratum faciente, de merito quadam congrui et condigni secuti Patres Tridentini docuerunt, praeparare sese ac disponere posse et debere peccatorem ad accipendam divinam gratiam, deinde maiora in dies augmenta capere in iustificatione (secunda), tunc omnia posse Dei praecepta rite observare, denique ipsam vitam aeternam operibus suis promereri. Quae quidem omnia longius absunt ab eo, ut Protestantibus placeant. Docent contra, nec ipsius iustificati et sanctificati ita comparatam esse iustitiam, ut propter hanc ad praemium ullum aspirare possit, nec vitam aeternam ulla ex alia caussa illi contingere, nisi intuitu solo et apprehensione iustitiae ac meriti Christi.

„Disponuntur autem ad ipsam iustitiam, dum excitati divina gratia et adiuti fidem ex auditu concipientes, libere moventur in Deum — illumque tanquam omnis iustitiae fontem diligere incipiunt; ac propterea moventur adversus peccata per odium aliquod et detestationem — denique dum proponunt, suscipere

baptismum, inchoare novam vitam et servare divina mandata.“ Sess. VI. cap. 6. „Si quis dixerit, open omnia, quae ante iustificationem fiunt, quacunque ratione facta sint, vere esse peccata, vel odium Dei mereri, aut quanto vehementius quis nititur se dis ponere ad gratiam, tanto eum gravius peccare, anathema sit.“ Can. 7. „Si quis dixerit, sola fide impium iustificari, ita, ut intelligat, nihil aliud requiri, quod ad iustificationis gratiam consequendam coope retur et nulla ex parte necesse esse, eum suas voluntatis motu praeparari atque disponi, anathema sit.“ Can. 9. „Sic ergo justificati et amici Dei ac domestici facti euntes de virtute ad virtutem renovantur, ut Apostolus inquit, de die in diem: — sicut scriptum est, qui iustus est, iustificetur adhuc — et rursus, quoniam ex operibus iustificatur homo et non ex fide tantum. Hoc vero iustitiae incrementum petit sancta ecclesia, cum orat: Da nobis, Domine, fidei spei et charitatis augmentum.“ Cap. 10 et 11. „Si quis dixerit, iustitiam acceptam non conservari atque etiam augeri coram Deo per bona opera; sed opera ipsa fructus solummodo et signa iustificationis adeptus non autem ipsis augendae caussam, anathema sit.“ Sess. VI. can. de Iustif. 24. „Si quis dixerit, Dei praecepta homini etiam iustificato et sub gratia constituto esse ad observandum impossibilia, anathema sit.“ Can. 18. „Atque ideo bene operantibus usque in finem et in Deo sperantibus proponenda est vita aeterna et tanquam gratia filii Dei per Christum Iesum misericorditer promissa et tanquam merces ex ipsis Dei promissione bonis ipsorum operibus et meritis fideliter reddenda.“ Cap. 16. „Si quis dixerit, iustificatum peccare, dum intuitu aeternae mercedis bene operatur, anathema sit.“ Can. 31. „Si quis dixerit, hominis justificati bona opera ita esse dona Dei, ut non sint etiam bona ipsius iustificati merita, aut ipsum iustificatum bonis operibus, quae ab eo per Dei gratiam et Iesu Christi meritum, cuius vivum membrum est, fiunt, non vere mereri augmentum gratiae, vitam aeternam et ipsis vitae aeternae, si tamen in gratia decesserit, consecutionem atque etiam gloriae augmentum, anathema sit.“ Can. 32, cfr. can. 24. 26. Cauta tamen hic dispiciendum est: sunt enim, qui operibus dignitatem et promerendi vim inesse dicant, non quatenus a libero arbitrio, sed quatenus a gratia profici scuntur. Haec etiam Synodus voluit: vid. cap. 16. Bellarm. de iustif. l. 4, cap. 10. cfr. de rom. pont.

I. 3. e. 23. „Non timemus adserere, posse hominem per gratiam Dei iustificatum eiusdem gratiae adiutorio et legem implere et ea impletione vitam aeternam promerer.“ Ita etiam Thom. Aquin. Summa I. sec. quaest. 114. art. 3. p. 258 sqq. Sed conferatur contra Scholasticorum defensor Vasquez in Prima sec, Thom. disp. 213. c. 4. Tom. II. p. 735 sq. Bellarm. T. III. Controv. Gener. III. Sec. Princ. I. IV. de Iustif. c. 10. Bossuet Exp. doctr. cath. c. 7.

August. Conf. p. 17. 18. 19. „Et quod fingunt discrimen inter meritum congrui et meritum condigni, ludunt tantum, ne videantur aperte πελαγιανοί. Nam si Deus necessario dat gratiam pro merito congrui, iam non est meritum congrui, sed meritum condigni. Quamquam quid dicant, non vident. Post habitum illum dilectionis fingunt, hominem de condigno mereri etc. Apol. pag. 63. De dilectione et impletione legis Apol. p. 83. Art. Smalc. p. 335: sqq.

§. 29.

Propterea denique Protestantes accusavint Catholicorum de gratia et operibus dominam, his rationibus; quod nimium quantum detrahat gloriae Dei et merito Christi, uod ad Semipelagianorum, quin ad Pelagianorum errores delapsa salutarem de vera iuificationis ratione doctrinam obscuraverit, uod nimium tribuens operibus satisfactorius uictoriatatem bona hominis opera opponat iudicio Dei et perterrefactas conscientias irretas teneat laqueis et fiducia bonorum operum humanarumque virtutum. Catholici contra haud raro gloriati sunt, se de iustitia et iustitate multo rectius ac solertius docere, nec sola in fide tradenda acquiescere. Damnaveint thesin illam, ex qua libertatis expers cogitur homo, immo quidem truncus ante iustificationem. Improbabarunt, ut falsam et perniciosem, eam doctrinam, quod peccent homines

facientes praecepta Dei sine fide et gratia unde necessario sequiatur, ethnicorum virtutes esse nullas, imo nil nisi peccata splendida. Quae omnia quum bene intellecta in utriusque sistente suo loco et ordine proposita idoneisque argumentis suis probata, ex principiis diversissimis necessario fluant, vita alteri, quae ipsius virtutes sunt, videri facile intelligitur.

„Obscurata est doctrina de gratia et iustitia fidei, quae est praecipua pars Evangelii et quam maxime oportet extare et eminere in ecclesie, ut meritum Christi bene cognoscatur et fides, quae credit remittit peccata propter Christum, longe supra opera collucetur. Quare et Paulus in hunc locum maxime incubit legem et traditiones humanas removet, ut ostendat, iustitiam christianam aliud quiddam esse quam huiusmodi opera, videlicet fidem, quae credit, peccata gratis remitti propter Christum. At haec doctrina Pauli pene tota oppressa est per tradiciones, quae peperunt opinionem, quod per discrimina ciborum et similes cultus oporteat mereri gratiam et iustitiam etc.“ Apol. p. 28. „Et hac persuasione regnabant et alebant fiduciām humānarū vi- rium et opprimebant cognitionem gratiae Christi. Itaque Lutherus, volens magnitudinem peccati originalis et humanae infirmitatis, declarare docuit, reliquias illas peccati originalis non esse sua natura in homine *ab initio*, sed iudicere gratiam Christi, ne imputentur, item Sp. Sancto, ut mortificantur. Quamquam Scholastici utrumque extenuant, peccatum et poenam, cum doceant, hominem propriis viribus posse mandata Dei facere sqq.“ Apol. p. 58; „Nam adversarii, cum neque quid remissio peccatorum neque quid fides, neque quid gratia, neque quid iustitia sit, intelligent, misere contaminant hunc locum, et obscurant gloriam et beneficia Christi et eripiunt piis conscientiis propositas in Christo consolationes.“ p. 60. „Quodsi in opera nostra, collocanda erit fiducia, detrahitur Christo honos mediatoris et propitiatoris. Et tamen comperimus, in iudicio Dei hanc fiduciam vanam esse et conscientias inde ruere in desperationem. Quod si remissio peccatorum et reconciliatio non contingit gratis propter Christum, sed propter nostram dilectionem:

nemo habiturus est remissionem peccatorum, nisi ubi totam legem fecerit, quia lex non iustificat, donec nos accusare potest.“ p. 89. „Ita sepelunt Christum, ne eo mediatore utantur homines et propter ipsum sentiant, se gratis accipere remissionem peccatorum et reconciliationem, sed somnient se propria implectione legis mereri remissionem peccatorum — cum tamen legi nunquam fatisfiat, cum ratio nihil faciat, nisi quaedam civilia opera.“ p. 62. cfr. p. 124. sqq. cfr. August. Conf. p. 17. „Hinc facile appareat, hanc doctrinam non esse accusandam, quod bona opera prohibeat, sed multo magis laudandam, quod ostendit, quomodo bona opera facere possimus. Nam sine fide nullo modo potest humana natura prīmi aut secundi praecepti opera facere. Sine fide non invocat Deum, a Deo nihil exspectat, non tolerat crucem, sed quaerit humana praesidia, confidit humani praesidiis. Ita regnant in corde omnes cupiditates et humana consilia, cum abest fides et fiducia erga Deum.“ Aug. Conf. p. 19.

„Si quis dixerit, per hanc doctrinam catholicam de iustificatione a sancta Synodo hoc praesenti decreto expressam aliqua ex parte gloriae Dei, vel meritis Iesu Christi Domini nostri derogari et non potius veritatem fidei nostraræ, Dei denique ac Christi Iesu gloriam illustrari, anathema sit.“ Can. 33. cfr. Sess. XIV. cap. 8.

„Falsum est et hoc et contumeliosum in Christum, quod non peccent homines facientes praecepta Dei sine gratia.“ Apol. p. 64.

§. 30.

Exsistere tamen Sec. XVII. inter ipsos Ecclesiae catholicae Theologos hac de re magna dissidia, quae secutum denique schisma est, ne his quidem nostris temporibus extinctum. Sunt enim, qui quamvis ad ipsa Concilii Tridentini effata provocantes, ab una receptaque Ecclesiae doctrina recessisse nolint videri, tamen hac in re cum Protestantium symbolis et S. Augustino sentiant omnemque eius de gratia et operibus doctrinam defendant, qui quum a Pontiff. max. damnati essent, etiam

de romana sede eiusque iuribus minus honorifice sentiunt. Magis etiam aucta dissidia per Clementis XI. Bullam *Vnigenitus* prisca his de rebus certamina renovarunt et romanae sedi tetram asperserunt maculam. Satis aperta nunc prodit Semipelagiana Ecclesiae Romanae et Jesuitarum sive Molinistarum sententia, satisque distincta a doctrina Iansenistarum.

Repetenda haec interna dissensio ex Baii propositionibus est, a P. Pio V. a. 1576. damnatis in bulla: Ex omnibus afflictionibus. Du Pin. nouv. Biblioth. des aut. ecclesiast. T. XXVL p. 139. sqq. Sequebatu certamen fratrum praedicatorum cum Molina S. I. excitatum libro: Liberi arbitrii cum gratiae donis, divina praescientia, providentia, praedestinatione et reprobatione concordia. Lissap. 1588. fol. cuius potissimum causa institutae sunt a Clemente VIII. P. r. a. 1598. congregations de auxiliis. Augustini le Blanc (P. Serry) Hist. congregat. de auxiliis divinas gracie. Lovan. 1700. fol. I. II. p. 164. I. IV. p. 758. Le Clerc Memoires pour servir à l'histoire des controverses nées dans l'Eglise romaine, sur la Prédédestination et sur la Grace depuis le Conc. de Trente in Biblioth. universelle et hist. de l'année 1689. T. XIV. à Amst. 1689. 12. p. 144. sqq. Ex male diremitis his controversiis natum denique est fatale Iansenistarum schisma, cui ansam praebuit Iansenii liber inscriptus: Augustinus s. doctrina S. Augustini de humanae naturae sanitate, aegritudine, medicina, adversus Pelagianos et Massilienses a. 1640. fol. Dumas Histoire de cinq. propositions de Iansenius à Liege 1604. 12. Pfaffii Acta publica Constitutionis Vnigenitus. Tubing. 1721. 4. Histoire générale du Iansenisme (par Gerberon). Amst. 1700. 3 Voll. Melch. Leydecker de Historia Iansenismi libri VI. Trai. ad Rhen. 1695. 8. I. G. Walch de Pelagianismo in Ecclesia rom. per Bullam Anti-Quesnelianam triumphante. len. 1714. 4. Eiusd. Einleitung in die Religionsstreitigk. außer der Luth. K. I. p. 233. sqq. II. p. 855. sqq. Städtlin kirchliche Geographie u. Statistik II. p. 228 sqq. Sev. Vater in prae. ad ed. Henckii comp. histor. ecclesiast.

§. 31.

Quemadmodum post medium Symbolis expressam sententiam haud pauci in Ecclesia catholica ad severiorem Augustini doctrinam transiere, ita, stabilita Symbolis Protestantium Augustiniana sententia, mitior quaedam hac in Ecclesia postea obtinuit his de rebus doctrina, quae Melanchthonis est et Strigelii. Quae quamquam haud exiguis quibusdam locis recedit a Lutheri, postea quoque in Formula concordiae recepta sententia, tamen a Pelagianorum et Semipelagianorum commentis longius remota, ab Ecclesiae etiam catholicae opinione vehementer abhorret neque capitali de iustificatione doctrinae Luterae repugnat: quod quidem superest idoneis argumentis evincendum.

„Non probo deliramenta Manichaeorum, qui prorsus nullam voluntati actionem tribuebant, nec quidem adiuvante Sp. s. quasi prorsus nihil interesset inter voluntatem et statuam.“ — Tres sunt caussae concurrentes, Verbum, Sp. S. et voluntas hominis, non sane otiosa, sed repugnans infirmitati suae. „Melanchth. Locc. theol. ed. a. 1535.“ „Differunt mea opinio et Pelagianorum primum in eo, quod Pelagiani dicunt, inchoationem boni motus et spiritualis tribuendam esse voluntati, ego vero clare dico et semper dixi, hominem naturali vi, sine filio Dei sannante nostra vulnera et sine Sp. S. movente corda ne quidem inchoare posse conversionem ad Deum. Secundum discrimen est de praeparatione seu merito congrui. Pelagiani enim teste Augustino dicebant, posse nos propriis virilius praeparare cor ad gratiam, ut mereamur gratiam a congruo. Ego vero omnem praeparationem et omne meritum congrui et quicquid est talium Sophismatum et somniorum cupio ex omni memoria et Ecclesia tolli. Tertio Pelagiani dicunt de perfectione seu consummatione, non posse perfici bonum opus sine auxilio. Ego vero clare dico ex epistola ad Ebraeos, filium Dei non esse tantum

ducem, sed etiam consummatorem fidei, etc." Strigelii Disp. Vinar. p. 165. Melanchthonis Consilia ed. Pezel, p. 594. Confessio et sententia Wittenbergensium de libero arbitrio, cuidam Electori a. 1561. exhibita una cum utilibus scholiis M. Flac. Illyr. et Zach. Praetorii. 8. ap. Schlüsselburg Catalog. haer. I. V. p. 525. sqq. J. G. Walch Einl. in die Religionsstreitigk. d. Luth. K. I. p. 60. sqq. Planck Gesch. d. protest. Lehrbegr. IV. p. 667. sqq.

CAP. 4.

DE SACRAMENTIS IN GENERE.

§. 32.

Sunt praeter verbum Dei quaedam media gratiae, quae in utraque ecclesia Sacraenta vocantur. Quorum numerum septenarium Tridentina Synodus ex supra sua auctoritate primum singulari sanctione definivit. Protestantes contra in utroque baptismi et altaris sacramento venerando acquiescunt. Reprobant igitur Catholicorum argumenta, quibus probare conantur, cetera sacramenta eodemque sensu, quo illa, vere ac proprie Sacraenta esse, eademque gaudere mandatis Dei et institutione Christi; quae omnia quum ex traditione sua magis, quam ex sacra scriptura probari soleant, ipsa priorum septem seculorum historia non favente, nec cetera quinque sacramenta externum habeant elementum, a Christo praescriptum, cuius applicatio materiam sacramenti constituere possit, non ita comparata sunt, ut assensum queant extorquere.

„Si quis dixerit, Sacmenta novae legis non fuisse omnia a Iesu Christo, Domino nostro instituta, aut esse plura vel pauciora, quam septem, videlicet Baptismum, Confirmationem, Eucharistiam, Poenitentiam, extremam Vnctionem, Ordinem et Matrimonium, aut etiam aliquod horum septem non esse vere et proprie Sacmentum; anathema sit.“ Sess. VII. De sacram. in genere Can. 1. „Catholicae ecclesiae sacramenta septenario numero definita sunt, quemadmodum scriptura sacra probatur et Patrum traditione ad nos pervenit.“ Catech. rom. P. II. e. 1. qu. 2. Vasquez in Parte III. Thomasae Disput. 139. c. 1. num. 4. Tom. II. p. 314. Bellarmin de Sacr. I. II. c. 24 Tom. III. p. 477.

„Si Sacmenta vocamus ritus, qui habent mandatum Dei et quibus addita est promissio gratiae, facile est iudicare, quae sint proprie Sacmenta. Nam ritus ab hominibus instituti non erunt hoc modo proprie dicta Sacmenta. Non est enim auctoritatis humanae, promittere gratiam. Quare signa sine mandato Dei instituta, non sunt certa signa gratiae, etiamsi fortasse rudes docent aut admonent aliquid. Vere igitur sunt Sacmenta Baptismus, Coena domini, Absolutio, quae est Sacmentum poenitentiae. Nam hi ritus habent mandatum Dei et promissionem gratiae, quae est propria Noui Testamenti.“ Apologia p. 200. Nemo vir prudens de numero (sacramento-rum) aut vocabulo magnopere rixabitur, si tamen illae res retineantur, quae habent mandatum Dei ut promissiones. ib. p. 202. Art. Smalc. art. 8; p. 329. Cfr. Lutheri libellus de captivitate babylonica; latine in Opp. Viteb. (1520) T. II. p. 66. Ien. T. II. p. 259 — 286. Epitomen huius scripti v. in Planckii Geschichte d. prot. Lehrbegr. P. I. p. 273. sqq.

§. 33.

Tridentina Synodus porro statuit, Sacmenta non solum, quae nonnullorum Reformatorum sententia est, gratiam significare, nec solum eam conferre, id quod Lutherani docent, sed continere, quemadmodum Scholastici sentiunt. Quanquam enim in eo convenient Catholici et Lutherani, supernaturali quadam ratione sese nobis exhibere Sacra-

tis divinam gratiam, tamen, quae caussa his instrumentalis, illis efficiens etiam intelligitur gratiae iustificantis, ita ut, quod necessario per se operans Sacramentum statuunt Catholici, idem in animis fide destitutis nihil efficere posse docent Protestantes.

„Si quis dixerit, Sacraenta novae legis non continere gratiam, quam significant, aut gratiam ipsam non ponentibus obicem non conferre, quasi signa tantum externa sint acceptae per fidem gratiae vel iustitiae et notae quaedam christianaes professionis, quibus apud homines discernuntur fideles ab infidelibus; anathema sit.“ Can. 6. „Si quis dixerit, haec Sacraenta propter solam fidem nutriendam instituta fuisse; anathema sit.“ Can. 5. „Si quis dixerit, non dari gratiam per huiusmodi Sacraenta semper et omnibus, quantum est ex parte Dei, etiamsi ritus ea suscipiant, sed aliquando et aliquibus; anathema sit.“ Can. 7. Bossuet Doctr. cathol. Expos. c. 9.

„De usu Sacramentorum docent, quod Sacraenta instituta sint, non modo ut sint notae professionis inter homines, sed magis, ut sint signa et testimonia voluntatis Dei erga nos, ad excitandam et confirmandam fidem in his, qui utuntur; proposita. Itaque utendum est Sacramentis ita, ut fides accedat, quae credat promissionibus, quae per Sacraenta exhibentur et ostenduntur.“ Aug. Conf. art. 13. p. 13 Tittmanni Instit. symb. p. 117. sqq.

§. 34.

Docet enim Synodus, ex opere operato Sacramentis vim inesse iustificationis divinam. Quod quidem de opere operato placitum ratione intelligendum sit, ab ipsa Synodo non est traditum. Sunt autem, nonnulli praesertim Scholastici, qui statuant, ex opere operato vim suam exserere Sacraenta, nihil esse aliud, quam sine fide et bono motu utentis. Neque tamen desunt in ipsa ecclesia catholica, qui formula hac non recipientis animum

et fidem excludi, sed administrantis dignitatem et meritum non necessario requiri ad salutarem Sacramentorum vim et efficaciam velint, et opus illud operatum non fidei suscipiens, sed operi operantis opponant. Quae quidem interpretatio ut Consilii dictis non abscona, ita Protestantium sententiae admodum consona dici potest.

„Si quis dixerit, per ipsa novae legis Sacraenta ex opere operato non conferri gratiam, sed solam fidem divinae promissionis ad gratiam consequendam sufficere, anathema sit.“ Can. 7. Albertus M. in c. 6. loan: Opus operatum et perfectio externi operis sine motu interno. Gabr. Biel I. IV. Sentent. Dist. 1. qu. 3. „Sacramentum ex opere operato dicitur conterre eo sensu, quod praeter exhibitionem signi foris exhibiti non requiratur bonus motus interior in suscipiente.“ Forbesii Instructiones hist. theol. I. IX. c. 2. p. 446. sqq. Bellarm. de Sacrament. I. II. c. 1. Tom. III. p. 107. sqq. Vasquez Pars III. Thom. Disp. 131. c. 1. Tom. II. p. 215. Sed ne durius verba illa interpretemur, monent Catholici v. c. Bossuetus exposit. doctr. cath. c. 9. §. 78. et Herm. Busenbaum, „ad essentiam 8acramenti, ait, requiri ut veram sanctitatem efficiat ex opere operato, i. e. usu suo et applicatione, per propriam efficaciam, et non ex opere operantis, sive per actum aut dispositionem ministrantis vel suscipientis, quae etsi ad effectum Sacramenti requiratur, non tamen ut causa, sed ut conditio sine qua non.“ Medulla Theol. moral. I. VI. tract. 1. c. 1.

„Damnant illos, qui docent, quod Sacraenta ex opere operato iustificant, nec docent, fidem requiri in usu Sacramentorum, quae credit remitti peccata.“ Aug. Conf. art. 13. p. 13. cfr. art. 8. p. 12. „Iudaica opinio est, sentire, quod per ceremoniam iustificemur sine bono motu cordis, hoc est, sine fide, et tamen haec impia et superstitiosa opinio magna auctoritate docetur in toto regno pontificio.“ Apol. p. 203.

§. 35.

Duo autem omnino sunt sacramentorum ecclesiae catholicae genera, alterum eorum,

quae iterari possunt, quo pertinent matrimonium; poenitentia, coena et unctione extrema, alterum eorum, quae signum quoddam spirituale et indeleibile animis imprimunt ideoque nunquam repeti possunt. Quo referunt baptismum, confirmationem et ordinem. Denique in hoc controversia nulla est, duo esse praecipua nostrae salutis sacramenta, nempe baptisma et sacramentum corporis et sanguinis Domini.

De charactere indelebili v. can. 9. Gabr. Biel Sentent. I. IV. Dist. 6. quaest. 2. art. 3. Gerhard conf. cath. P. II. I. 2. art. II. c. 2. p. 1097 sqq. Sarpi hist. du conc. de Trente. I. II. Bellarm. de sacram. c. 19. Tom. II. Controv. I. lib. 2. p. 259. Christ. Matth. Pfaffii diss. de charactere indelebili. Tub. 1729. 4. Io Fr. Cotta ad Gerhardi Locc. theolog. Tom. VIII. p. 314. — „Si quis dixerit, haec septem Sacmenta ita esse inter se paria, ut nulla ratione aliud sit alio dignius, anathema sit.“ Can. 3. cfr. Bellarm. I. c. cap. 28. p. 302. I. Brenner geschichtl. Darst. der Verricht. u. Ausspend. d. h. Sacr. von Christus bis auf unsere Zeit. Bamb. 1818.

CAP. 5.

DE SACRAMENTIS SINGVLIS.

§. 36.

De Baptismi Sacramento nulla maioris momenti inter utramque ecclesiam controversia est. Confirmationem ab episcopo chrismatis, ab ipso confecti, ope peractam sacramenti dignitatem et efficaciam habere, Protestantes negant, nimium enim hac ratione Baptismo detrahi docent. Quare institutionem, explorationem, professionem fidei et exhortationem ad perseve-

rantiam esse eam voluerunt. Ad doctrinam igitur, ad vitam et spiritum hi referunt ritum, quem ceremoniam maxime externam et magica quadam vi praeditam esse sentiunt Catholici.

De Baptismo v. Sess. VII. Can. 1—14. Cfr. Sess. V. 5. Catech. rom. P. II. cap. 2. quaest. 1. sqq. De ritibus baptismi copiose disputat Io. Dallaeus de cultib. religios. Latinor. Genevae 1671. 4. lib. I.
Aug. Conf. art. 9. cfr. Apol. p. 156. Catech. min. p. 376. mai. 401. Art. Smalc. p. 329.

De confirmatione v. Sess. VII. „Si quis dixerit, sanctae Confirmationis ordinarium ministrum non esse solum episcopum, sed quemvis simplicem sacerdotem, anathema sit.“ Can. 3. „Si quis dixerit, iniurios esse Spiritui sancto eos, qui sacro confirmationis chrismati virtutem aliquam tribuunt, anathema sit.“ Can. 2. „Si quis dixerit, Confirmationem baptisatorum otiosam ceremoniam esse et non potius verum et proprium Sacramentum, aut olim nihil aliud fuisse, quam eatechesin quandam, qua adolescentiae proximi fidei sua rationem coram ecclesia exponebant; anathema sit. „Can. 1. Catech. rom. P. II. cap. 3. qu. 1—20, Io. Morini lib. de Sacramento Confirmationis in eius Opusc. pos. 4. Paris. 1703. 4. Bellarm. de Confirm. I. II. c. 8. 10. 11. Tom. III. p. 318. Bossuet Expos. doctr. cath. c. 9. §. 83.

Apologia p. 201. Impugnarunt hoc Sacramentum Lucas Holstenius in diss. de ministerio Confirmationis, Rom. 1676. 8. et Dallaeus in libro: de duobus latinorum ex unctione Sacramentis: Confirmatione et extrema, ut vocant, unctione. Genevae 1679. 4. Christ. Kort Holt Disquisitiones Antibaronianae. p. 95.

§. 37.

In Sacramento Poenitentiae, a Petro Lombardo primum in Sacramentorum numerum relato, nec a Protestantibus in Apologia reprobato, duae res, ut in ceteris, solent distingui, primum materia, deinde forma. Ad materiam referunt Catholici confessionem oris, contritionem cordis, satisfactionem operis; quas

sequitur effectus, reconciliatio cum Deo. Damnatur ideo Synodus sententiam Protestantum qui partes esse Poenitentiae contritionem dicunt et fidem. Confessio enim apud hos quamquam plurimum valet, tamen institutum humanum habetur; apud Catholicos autem auricularis illa a Christo ipso instituta dicitur et singulorum peccatorum enumerationem requirit. Quid de Scholasticorum distinctione inter attritionem et contritionem senserit Tridentinum de eo disputatum est. Satisfactionis opera meritoria esse et supererogationis docent. Forma denique Sacramenti est sacerdotis absolutio, in star actus judicialis.

Petr. Lomb. I. IV. Dist. 17. Apologia art. 7; p. 200.

Sess. XIV. Decr. de Poenit. Cap. 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9.

Can. 6. 7. 8. „Si quis negaverit, ad integrum et perfectam peccatorum remissionem requiri tres actus in poenitente, quasi materiam Sacramenti Poenitentiae, videlicet contritionem, confessionem, et satisfactionem, quae tres poenitentiae partes dicuntur, aut differerit, duas tantum esse poenitentiae partes, terrore scilicet incussos conscientiae, agnito peccato et fidei conceptam ex evangelio, vel absolutionem, qua creditur quis sibi per Christum remissa peccata: anathema sit.“ Can. 4. Launoius de mente concilii Trid. circa contritionem et attritionem in Sacram. Poenit. Paris 1633. Walch biblioth. theol. sel. II. p. 197. Catechismus romanus. II. 5. 21. Bellarm. de Poenit. §. 2. Morinus de administr. sacr. Poenitentiae. Bossuet expositio doct. cath. c. 8. Io. Launoii de mente Tridentini conc. circa satisfactionem in sacramento Poenitentiae, dissertatio. Paris 1664. 8.

„Constat autem poenitentiae proprie his duabus partibus: altera est contritio, seu terrores incussi conscientiae, agnito peccato, altera est fides, quae concipitur ex Evangelio, seu absolutione et credit propter Christum remitti peccata, et consolatur conscientiam eam ex terroribus liberat. Deinde sequi debent bona opera, quae sunt fructus poenitentiae.“ Aug. Conf. art. 12. p. 12. Apologia p. 158. sqq. art. 5. De Po-

nit. p. 161 — 180. De Confessione et satisfact. p. 181 — 200. „Nam et nos confessionem retinemus praecipue propter absolutionem, quae est verbum Dei, quod de singulis auctoritate divina pronunciat potestas clavium. Quare impium esset, ex Ecclesia privatam absolutionem tollere. — Ceterum de enumeratione delictorum supra diximus, quod sentiamus, eam non esse iure divino necessariam etc.“ p. 161 sqq. — Aug. Conf. p. 27. sqq. Art. Smalc. p. 319, 330 sqq. Cat. min. p. 378. Epit. p. 591. Declar. p. 709. Vid. Io. Frid. Cotta in dissert. de attritione et contritione in Gerhard. Locc. theol. T. VI. Io. Dallaei de sacramentali sive auriculari Latinorum confessione disputatio. Genevae 1661, 4. Cui deinde dissertationem polemicam opposuit Natalis Alexander de confessione sacramentali. Parisiis 1678. 8. Ioh. Val. Eybel Wasenth. d. Urk. d. Christenth. von der Ohrenbeichte? Wien. 1784. 8.

§. 38.

Matrimonium, cuius sanctitatem eadem ratione utraque ecclesia veneratur, Sacramentum esse declaravit ecclesia catholica. Habet graviores caussas Protestantium doctrina, ex quibus eam dignitatem matrimonio deneget. Annexae sunt Catholicorum hac de re doctrinae nonnullae de impedimentis; de divorcio, de dispensatione leges, quae ad ius canonicum spectant, nec a Protestantibus probantur. — Extremam porro esse unctionem quamque Sacramentum voluit catholica ecclesia, cuius singularem rationem ex traditione potissimum probare studet. Protestantes contra verbo Dei freti cum morientibus eucharistiam communicant tanquam viaticum, nec de unctione quicquam praescriptum et sacris literis traditum esse statuunt.

Sess. XXIV. Decr. de Sacr. Matrimonii et Can. 1. „Si quis dixerit, Matrimonium non esse vere et proprium ex septem legis Evangelicae Sacramentis a Christo domino institutum — neque gratiam con-

ferre, anathema sit.“ Catech. Rom. II. 8. 45. 24.sq. Referunt huc Math. 19, 6. Marci 10, 7. sqq. Eph. 5, 25 et 32 Benedicti p. r. Opp. Tom. XI. Rom. 1748. „Fidelium matrimonium a Deo, in officium naturae, ab initio institutum, fuisse posteā a Christo Domino elevatum ad dignitatem veri et proprii Sacramenti novae legis, causantis gratiam ex opere operato, veritas catholica est, definita ab Eugenio IV. in decreto pro Armenis §. *Septimum* atque a Tridentino.“ sqq. p. 352. Bellarmin. T. II. Contr. gen. libr. de Sacr. matrim. c. 2. p. 70 sqq.

Apologia p. 202.

Sess. XIV. Doctrina de Sacr. extr. unct. c. 1. 2. 3. Can. 1. 2. 3. 4. Catech. Rom. II. 6. 5. sqq. Instructio Eugenii P. r. pro Armenis in Act. Conc. Florent. a. 1439 ap. Hardnin. IX. p. 440. Bellarm. I. I. de extr. unct. c. 7. sqq. Tom. III. p. 1261 sqq. Trahunt huc Marc. 6, 13. Iac. 5. Ex traditione probare hoc sacramentum conatur Io. Launoius de Sacramento unctionis infirmorum. Lutet. Paris 1673. 8.

Apologia p. 201.

§. 39.

In loco de Sacramento Eucharistiae primum magna lis est de modo praesentiae domini. I. Docet enim ecclesia catholica, panem et vīnum per consecrationem converti in corpus et sanguinem Christi, sublata prorsus panis et vīni substantia, quod stupendum miraculum transsubstantiationem vocant. Docet contra ecclesia Lutherana, non solum vere adesse Christum, sed etiam adesse in, cum et sub pane et vīno in Eucharistia, manente tamen utriusque natura. II. Sequitur inde, remanere corpus et sanguinem Christi in hostiis et particulis conservatis cum ante usum tum post eum, vel ubi in pyxide asservetur: durabilem itaque eius esse in Eucharistia praesentiam, proptereaque adorandum, in conspectu populi circumgestandum etc. Eiusmodi ceremonia et

adoratio ~~ἀρτολατρεῖαν~~ saperet in ecclesia Luthérana:
id, quod de catholico ritu dici non potest.

I. Sess. IIII, cap 1. 2. 4. „Si quis negaverit, in sanctissimae Eucharistiae Sacramento contineri vere, re-aliter et substantialiter corpus et sanguinem domini, una cum anima et divinitate Domini nostri Iesu Christi ac proinde totum Christum, sed dixerit tantummodo esse in eo, ut in signo: vel figura, aut virtute; anathema sit.“ Can. 1. „Si quis dixerit, in sacrosancto Eucharistiae Sacramento remanere substantiam panis et vini, una cum corpore et sanguine domini nostri Iesu Christi, negaveritque mirabilem illam et singularem conversionem totius substantiae panis in corpus et totius substantiae vini in sanguinem, manentibus duntaxat speciebus panis et vini, quam quidem conversionem catholica ecclesia apertissime Transubstantiationem appellat; anathema sit.“ Can. 2. Catech. rom.: P. II. c. 4. qu. 22. qu. 31. Andradii Orthod. explic. I. VII. p. 569. Bellarm. T. II. Controv. Gener. III. I. I—III.

Aug. Conf. p. 12. Apol. p. 157. „De transubstantiatione subtilitatem Sophisticam nihil curamus, qua fingunt, panem et vinum relinquere et amittere naturalem suam substantiam et tantum speciem et colorum panis et non verum panem remanere etc. Art. Smalc. p. 330, Catech. min. p. 380. sqq. mai. p. 402. Epit. p. 602. Declar. p. 736. Cfr. diss. mea Sanctorum Patrum de, praesentia Christi in coena domini sententia triplex sive sacrae Eucharistiae historia tripartita. Heidelbergae 1811. 4.

II. Sess. XIII. Cap. 3. 5. „Si quis dixerit, peracta consecratione, in admirabili Eucharistiae Sacramento non esse corpus et sanguinem domini nostri Iesu Christi, sed tantum in usu, dum sumitur, non autem ante vel post et in hostiis seu particulis consecratis, quae post communionem reservantur, vel supersunt, non remanere verum corpus domini; anathema sit.“ Can. 4. „Si quis dixerit, in sancto Eucharistiae Sacramento Christum unigenitum dei filium non esse cultu latriae, etiam externo, adorandum atque ideo nec festivâ peculiari celebritate venerandum, neque in Processionibus, secundum laudabilem et universalem ecclesiae sanctae ritum et consuetudinem solenniter circumgestandum, vel non publice, ut adoretur, populo proponendum et eius adoratores esse idololatras; anathema sit.“ Can.

6. Bellarm. T. II. Contr. gen. II. l. IV. c. 29. Benedicti XIV. p. r. in Commentar. de Festis Iesu Christi et matris eius etc. P. l. num. 532 sqq. p. 211 sqq. Chemnitii. examen concil. Trid. P. II. p. 384 sqq. Dialecti de cultibb. relig. Latinor. l. VII. p. 815. sqq.

§. 40.

III. Ex decretis ecclesiae catholicae omnes fideles utriusque sexus, cum ad annos discretio- nis pervenerunt, tenentur singulis annis, saltem Paschate, ad communicandum: quae quidem lex, cum olim piorum libertatem nimium circumscri- bere videretur, nostris profecto liberioribus tem- poribus non inutilis tamen libertati evangelicae repugnat. IV. Porro totum et integrum Christum esse sub qualibet specie, propterea que confirmandam communionem sub una panis, ex iustis, ut locuta Synodus est, caussis docuit. An- sam, imo praetextum praebuit effusionis sacri vini periculum et Scholasticorum commentum de concomitantia. Atque hoc in loco Protestantes longius recedunt ab ecclesia catholica nec mu- tilari sibi Sacramentum sinunt. Neque tamen praetermittendum videtur, ex Catholicorum ipso- rum sententia communionis sub utraque prohi- bitionem ad disciplinam magis, quam ad doctri- nam spectare.

III. Sess. XIII. Can. 9. Harduin. Concil. VII. p. 35. Ca- techis, min. p. 363. maior p. 560. 5. 4.

IV. Sess. XXI. Cap. 1. 2. 3. „Si quis dixerit, ex Dei praecepto vel necessitate salutis omnes et singulos Christi fideles utramque speciem sanctissimi Eucha- ristiae Sacramenti sumere debere, anathema sit.“ Can. 1. „Si quis dixerit, sanctam ecclesiam catho- licam non iustis caussis et rationibus adductam fuisse, ut laicos atque etiam Clericos non conficientes sub panis tantummodo specie communicaret, aut in eo

errasse, anathema sit.“ Can. 2. „Si quis negaverit, totum et integrum Christum, omnium gratiarum fontem et auctorem, sub una panis specie sumi, quia ut quidam falso asserunt, non secundum ipsius Christi constitutionem sub utraque specie sumatur, anathema sit.“ Can. 3. Catech. rom. P. II. c. 4. qu. 27. 28. 30. 50. Concil. Constant. ed. von der Hardt III. P. 18. p. 646. sqq. Bellarm. Tom. II. Controv. gen. II. I. IV. c. 21. sqq. Bossuet Exp. doct. cathol. c. 17. Aug. Conf. p. 21. Apol. p. 233. sqq. „Et non tantum unam speciem esse dandam sentimus. Non enim indigemus doxosophia ista, quae nos doceat, sub una specie tantum esse, quantum sub utraque, sicut Sophistae et concilium Constantiense docent. Etsi enim verum esse forte possit, quod sub una tantum sit, quantum sub utraque, tamen una species non est tota ordinatio et institutio per Christum facta, tradita et mandata. In primis vero damnamus et execravimus in nomine Domini omnes eos, qui non tantum utramque speciem omittunt, verum etiam tyrannice eam prohibent, damnant et blasphemant, ut haeresin, et ita se ipsos supra et contra Christum Dominum et Deum nostrum extollant, opposentes et praeponentes se Christo etc.“ Art. Smalc. p. 330. Chemnitii Ex. P. II. loc. 5. p. 412. Io. Andr. Schmid dissert. de fatis calicis eucharistici in eccles. rom. Helmst. 1708. Spittler Gesch. d. Kelchs im Abendmahl. Mayeri diss. de regis Galliae communione sub utraque. Viteb. 1686. 4. Bossuet über die Communion unter beiden Gestalten. Aus dem Franz. mit Anmerkk. von Regel. Bamb. 1780. 8.

§. 41.

V. Denique in Eucharistia Sacrificium esse voluit Synodus, idque propitiatorium. Hoc de Sacrificio dogma nullum habere cum Sacramento commercium putat: quapropter et singulari loco de illo disputat. Nec vera Protestantum doctrina omnino abhorret a recta sacrificii notione; exstat enim doctrina de sacrificio Christi in cruce peracto libris sacris expressa. Verum ecclesia catholica docet, Christum in instituta ipsa coena sacra se obtulisse Patri sub speciebus

panis et vini tanquam sacrificium, atque simul sacerdotem secundum ordinem Melchisedek, ut cruentum illud semel in cruce peragendum reprezentaret. Quo in loco, ut facile intelligitur, plurimum valet doctrina de transsubstantiatione. Duae autem hic res praecipue spectandae sunt, altera, propter naturam hominis visibile hoc institutum esse a Christo sacrificium, proptereaque magna rituum et ceremoniarum pompa celebrandum, altera, vere et proprie propitiatorium esse, non tantum vivis, sed et defunctis. Vnde effluxit cum missarum singularis ratio et copia, tum sacerdotii dignitas. Sed ea omnia, prout a Catholicis explicantur, locum habere in doctrina Protestantum non possunt.

Sess. XXII: Prooem. Cap. 1. 2. 5. „Si quis dixerit, in Missa non offerri Deo verum et proprium sacrificium, aut quod offerre non sit aliud, quam nobis Christum ad manducandum dari, anathema sit.“ Can. 1. „Si quis dixerit, Missae sacrificium tantum esse laudis et gratiarum actionis, aut nudam commemorationem sacrificii in cruce peracti, non autem propitiatorium, vel sola prodesse sumenti, neque pro vivis et defunctis, pro peccatis, poenis, satisfactionibus et aliis necessitatibus offerri debere, anathema sit.“ Can. 3. „Si quis dixerit, ceremonias, vestes et externa signa, quibus in missarum celebratione ecclesia catholica utitur, irritabula impietatis esse magis, quam officia pietatis, anathema sit.“ Can. 7. „Si quis dixerit, blasphemiam irrogari sanctissimo Christi sacrificio, in cruce peracto, per missae sacrificium, aut illi per hoc derogari, anathema sit.“ Can. 4. Catechism. rom. qu. 75. Ritus in celebratione missae observandos prolixius descripsit Benedict. XIV. p. r. in Commentar. de sacrificio missae. Num. 36. sqq. p. 42. sqq. „Ut autem sacrificium est eucharistia, non merendi solum, sed satisfaciendi quoque efficientiam continet. Nam ut Christus dominus in passione sua pro nobis meruit ac satisfecit: sic qui hoc sacrificium offerunt, quo

nobiscum communicant dominicae passionis fructum merentur ac satisfaciunt.“ Qu. 55. „Sacrosanctum missae sacrificium est — vere etiam propitiatorium sacrificium, quo deus nobis placatus et propitius redditur. Huius enim victimae odore ita delectatur dominus, ut gratiae et poenitentiae donum nobis impertiens, peccata condonet.“ Quaest. 62. „Ea est vis huius sacrificii, ut non solum immolanti et sumenti prospicit, sed omnibus etiam fidelibus, sive nobiscum in terris vivant, sive iam in domino mortui, nondum plane expiati sint.“ Quaest. 63. Bosueti expositio doctr. cathol. c. 14.

De missa Aug. Conf. p. 23. Apol. p. 250. De sacrificio p. 153 — 276. „Etsi autem adversarii in hoc loco multa congerunt, ut probent, missam esse sacrificium, tamen ille ingens tumultus verborum prolata haec unica responsione consilescat, quod haec quamvis longa coacervatio auctoritatum, rationum, testimoniorum non ostendat, quod missa ex opere operato conferat gratiam, aut applicata pro aliis mereatur eis remissionem venalium et mortalium peccatorum culpe et poenae“ l. c. p. 251. „Adversarii ubique sacrificii nomen ad solam ceremoniam detorquent, praedicationem evangelii; fidem, invocationem et similia omittunt, cum ceremonia propter haec instituta sit. Et novum Testamentum debet habere sacrificia cordis, noua ceremonialia pro peccatis facienda, more levitici sacerdotii.“ l. c. p. 259. „Adversarii falso somniant, solam ceremoniam significari, non etiam praedicationem evangelii, mortificationem et vivificationem cordis etc. Nunc igitur boni viri facile iudicare poterunt, falsissimam hanc criminationem esse, quod iuge sacrificium aboleamus.“ l. c. p. 261. „In hoc articulo de missa Concilium potissimum sudabit et consummabitur. Etsi enim possibile esset, ut omnes reliquos articulos nobis concederent, tamen hunc concedere non poterunt, quemadmodum Campegius Augustae dixit, se prius omnia tormenta, membrorum dilaniationem et mortem passurum, quam missam missam facturum esse. Et ego etiam per Dei opem in cineres corpus meum redigi et concremari patior prius, quam ut missarium ventrem, vel bonum, vel malum, aequiparari Christo Iesu, Domino et Servatori meo; aut eo superiori esse feram. Sic scilicet in aeternum disiungimur et contrarii invicem sumus.“ Art. Smalc. p. 307. V. Cheninitii Examen conc. Trid. P. II. loc. VI. p. 459. Io. Franc. Buddei diss. Clementem rom. atque Irenaeum non favere Missae Pontificiae in

Miscell. sacr. P. I. p. 4. sqq. Ge. Galixti de Pontificio Missae Sacrificio Tract. Francof. 1614. 4. Eiusd. de Missis Solitariis exercitatio. Helmst. 1647. 4. Cfr. Io. Gr. Cotta in Supl. ad Gerhardi Locc. theol. de sacra coena. T. X. p. 446 sqq.

§. 42.

Ordinis sacramentum esse, a Protestantibus negatur, quamquam sacram esse rem piusque actum conceditur. Est autem Catholicorum hoc Sacramentum ritus, a solo episcopo administrandus, quo manu imposita alicui potestas traditur, sacrificium corporis Christi offerendi, nec non peccata remittendi et retinendi. Probare conantur ex singulari sua, quam de sacrificio et munere sacerdotum conceperunt, notione. Hinc visibile sacerdotium, hinc sacerdotis confidentis et offerentis dignitas. Protestantes autem sacerdotes suos in praedicando primum verbo Dei, deinde in Sacramento administrando versari docent, et quamquam munere, tamen re ipsa non esse a laicis diversos, quos sacerdotes etiam appellare licet. Qua in re accurati explicanda in diversas partes abeunt Protestantes et Catholicci, ita, ut hac potissimum doctrina de Sacramento ordinis Hierarchiae suae multiplicem formam et varia officia tueantur Catholicci.

Sess. XXIII. cap. 1. „Cum in N. T. sanctum Eucharistiae sacrificium visibile ex Domini institutione Catholica Ecclesia acceperit, fateri etiam opportet, in ea novum esse, visibile et externum sacerdotium, in quod vetus translatum est, hoc autem ab eodem Domino Salvatore nostro institutum esse, atque Apostolis eorumque successoribus in sacerdotio potestatem traditam consecrandi, offerendi et ministrandi corpus

corpus et sanguinem eius, nec non et peccata dimitendi et remittendi, sacrae literae ostendunt et Catholicae Ecclesiae traditio semper docuit.“ Et deinde „cum scripturae testimonio, apostolica traditione et Patrum unanimi consensu perspicuum sit, per sacram ordinationem, quae verbis et signis exterioribus perficitur, gratiam conferri, dubitare nemo debet, Ordinem esse vere et proprie unum ex septem sanctae Ecclesiae Sacramentis.“ l. c. c. 3, can. 1. 3. 4. 6. 7. 2. cfr. Sess. XXII. cap. 1. Catech. Rom. II. 7. 10. 34. Bellarm. T. II. Contr. gen. V. libro de Sacr. Ord. p. 32. Bossuet Exp. d. cath. cap. 9.

Apologia p. 264. sqq. „Sacerdotium N. T. est ministerium Spiritus. Ideo unicum habet sacrificium Christi satisfactorium et applicatum pro peccatis aliorum. Ceterum nulla habet sacrificia similia leviticis, quae ex opere operato applicari pro aliis possint, sed exhibet aliis Evangelium et Sacraenta, ut per haec concipient fidem et Spiritum sanctum, et mortificant et vivificantur, quia ministerium Spiritus pugnat cum applicatione operis operati. Est enim ministerium Spiritus, per quod Sp. S. efficax est in cordibus, quare habet tale ministerium, quod ita prodest aliis, cum in eis efficax est, cum regenerat et vivificat eos. Id non fit applicatione alieni operis pro aliis ex opere operato.“ Apol. p. 265.

CAP. 6.

DE CULTU SANCTORUM, RELIQUIARUM ET IMAGINUM.

§. 43.

Monent Catholici, veram his de rebus ecclesiae sententiam sedulo distinguendam esse a crassis superstitionibus et consueta ecclesiarum praxi. Ac primum quidem Tridentina Synodus Sanctos invocare docet bonum et utile esse, deinde, eorum oratione et intercessione magia nobis beneficia impertiri, postremo mediatores, quamquam non redēptionis et satisfactionis, tamen interces-

sionis esse voluit proptereaque in eorum honorem et memoriam missas celebrandas. Ceterum inter λατρειαν et δοκιμασιαν distinguere solent, quod quidem discrimin ex Protestantium sententia re ipsa nullum est. Et omnino Sanctos quamquam venerandos docent, tamen invocationis honore persequendos esse negant. Ea enim nusquam sacris literis praescripta aut commendata invenitur, verae christianorum antiquitati et consuetudini prorsus contraria est, ac tali honore et merito Christi et Dei erga homines beneficium nimium derogari docetur.

„Mandat sancta Synodus omnibus episcopis et ceteris docendi munus curamque sustinentibus, ut iuxta catholicae et apostolicae ecclesiae usum, a primaevi christiana religionis temporibus receptum, sanctorumque patrum consensionem et sanctorum conciliorum decreta imprimis de Sanctorum intercessione, invocatione, Reliquiarum honore et legitimo Imaginum usu, fideles diligenter instruant, docentes eos, Sanctos una cum Christo regnantes, orationes suas pro hominibus Deo offerre; bonum atque utile esse, suppliciter eos invocare et ob beneficia impetranda a Deo per filium eius Iesum Christum Dominum nostrum, qui solus noster redemptor et salvator est, ad eorum orationes, opera, auxiliumque confugere; illos vero, qui negant Sanctos, aeterna felicitate in coelo fruentes, invocandos esse, aut qui asserunt, vel illos pro hominibus non orare, vel eorum, ut pro nobis etiam singulis orient, invocationem esse idolatriam, vel pugnare cum verbo Dei adversarique honori unius mediatoris Dei et hominum Iesu Christi, vel stultum esse, in coelo regnantibus vere vel mente supplicare, impie sentire.“ Sess. XXV. Catech. rom. P. IV. c. 6. qu. 2. 3. „Etsi ob eam etiam causam magis colendi et invocandi sunt Sancti, quod pro salute hominum preces assidue faciunt, multaque eorum merito et gratia Deus in nos confert beneficia.“ I. c. P. III. c. 2. qu. 5. In Professione articulus iuramenti est, invocandos esse sanctos: „Similiter et Sanctos una cum Christo re-

gnantes venerandos atque invocandos esse, eosque orationes Deo pro nobis offerre atque eorum reliquias esse venerandas. — „Et quamvis in honorem et memoriam Sanctorum nonnullas interdum missas ecclesia celebrare consueverit, non tamen illis sacrificium offerri docet, sed Deo soli, qui illos coronavit, unde nec sacerdos dicere solet; offero tibi sacrificium Petre, vel Paule, sed Deo; de illorum victoriis gratias agens eorum patrocinia implorat, ut ipsi pro nobis intercedere dignentur in coelis, quorum memoriam facimus in terris.“ Sess. XXII. cap. 3. „Hinc duas adhibemus precandi formulas, modo differentes: ad Deum enim proprie dicimus; Misere nos, Audi nos; ad Sanctum: Ora pro nobis,“ Catech. rom. P. IV. c. 6. qu. 3. Bellarmin de Sanct. beat. I. l. c. 7. 8. sqq. 17. 20. Tom. II. p. 719. „Apparet igitur, ex concilii mente Sanctos invocare nihil aliud esse, quam ad eorum confugere precēs, ad beneficia per Christum a Leo impetranda. Nam re ipsa per Christum solum inque eius nomine consequimur, quodcumque consequimur interventientibus Sanctis, cum ipsi Sancti non nisi per Christum orient, nec nisi in eius nomine exaudiantur. Haec est ecclesiae fides etc.“ Bossueti expositio doctrinae cathol. c. 4. Sailer Eccles. cathol. de cultu Sanct. doctrina. Monach. 1797. 4.

Discrimen esse nullum inter λατρευαν et δοκιμιαν abunde demonstravit Io. Dallaeus advers. Latinor. de cultu religiosi obiecto traditionem l. I. c. 5. p. 19. sqq. „De cultu Sanctorum docent, quod memoria Sanctorum proponi potest, ut imitemur fidem eorum et bona opera iuxta vocationem. — Sed scriptura non docet invocare Sanctos, seu petere auxilium a Sanctis; quia unum Christum nobis proponit mediatorem, propitiatorem, pontificem et intercessorem.“ August. Conf. p. 19. „Atque etiam illud dicunt sine testimonio scripturae, quod, ut verecundissime datur, tamen obscurat officium Christi et fiduciam misericordiae debitam Christo transfert in Sanctos. Fingunt enim homines, Christum duriorum esse et Sanctos placabiliores et magis confidunt misericordia Sanctorum, quam misericordia Christi et fugientes Christum quaerunt Sanctos. Ita faciunt ex eis reipsa mediatores redemtionis.“ Apologia. p. 225. Art. Smalc. p. 230.

§. 44.

Eadem etiam reliquiarum et imaginum ratio est, quarum adorationem non postremam religionis partem ducunt. Et Synodus quamvis abusus tollendos esse fateatur, tamen generali suo decreto non sigillatim enumerat, nec funditus extirpat. Non enim reiecit Scholasticorum his de rebus commenta, ex quibus et merita Sanctorum interponuntur, et magica quaedam vis reliquiis et imaginibus tribuitur et omnibus superstitionibus aditus paratur. Imo preecepit talēm imaginum venerationem, qualēm Pseudosyndōs septima approbat. Quae quum ex Protestantium certe opinione crassas et adversa fronte cum verbo divino pugnantes superstitiones, invocationem et adorationem imaginum introduxerit, inde iam intelligi potest, quid sibi velit Tridentinum; ubi de abrogandis quacirrepsertint pudendis superstitionibus concionatur.

„Sanctorum quoque martyrum et aliorum cum Christo viventium sancta corpora, quae viva membra fuerunt Christi et templum Spiritus sancti, ab ipso ad aeternam vitam suscitanda et glorificanda, a fidelibus veneranda esse, per quae multa beneficia a Deo hominibus praestantur: ita, ut affirmantes, Sanctorum reliquiis venerationem atque honorem non deberi, vel eas aliqua sacra monumenta a fidelibus inutiliter honorari atque eorum opis impetranda causa Sanctorum memorias frusta frequentari, omnino damnandi sint, prout iam pridem eos damnavit et nunc etiam damnat ecclesia. Imagines porro Christi Deiparae virginis et aliorum Sanctorum, in templis praesertim habendas et retinendas eisque debitum honorem et venerationem impertiriendam, non, quod credatur inesse aliqua in iis divinitas vel virtus, propter quam sint colendae, vel quod ab eis sit aliquid petendum, vel quod fiducia in imaginibus sit figenda, veluti olim fiebat a Gentibus

quae in idolis spem suam collocabant: sed quoniam honos, qui eis exhibetur, referunt ad prototypa, quae illae repreäsentant: ita, ut per imagines, quas osculum, et coram quibus caput aperimus, et procumbimus, Christum adoremus et Sanctos, quorum illae similitudinem gerunt, veneremur. Id quod Conciliorum, praesertim vero secundae Nicaenae Synodi decretis contra imaginum oppugnatores est sancitum. — Omnis porro superstitione in Sanctorum invocatione, reliquiarum veneratione et imaginum sano usu tollatur, omnis turpis quaestus eliminetur, omnis denique lascivia vitetur — nihil (in festis diebus) inordinatum aut praepostere aut tumultuarie accommodatum, nihil profanum, nihilque in honestum appareat, cum domum Dei deceat sanctitudo etc.⁴ Sess. XXV. decr. de inv. et vener. et rel. Sanct. et sacr. imag. Cfr. Prof. fidei et Catech. rom. P. III. c. 2. 9. 8. 10. 14. „Profitemur, non alia causa uti imaginibus, quam ut animum ad coelum tollamus, ubi aut Christum, aut Sanctos, in iisque ipsum Deum, Sanctitatis omnis et gratiae autorem, veneremur. Eodem sensu accipiens est honos, quem prima ecclesiae imitati tempora sacris reliquiis exhibemus. Neque enim si perpendent adversarii Sanctorum nos corpora respicere ut victimas, olim Deo martyrio vel poenitentia consecratas, crederent, nos honore eis hoc animo exhibito ab honore ipsi Deo exhibendo dimoveri.“ Bossueti exp. doct. cath. c. 5. p. 38. De meritis Sanctorum Petri Lomb. Sentent. l. 4. Dist. 4. art. 3. qu. 2. Non repugnante ipso catech. rom. l. 5. Acta Syn. VII.

Apol. p. 229. Io. Ranoldi de rom. eccles. Idolatria in cultu Sanctor. Reliquiarum, Imaginum etc. libri duo. Oxon. 1596. 4. Io. Dallaei de imaginibus libri IV. Lugd. Bat. 1642. 8. Eiusd. advers. latinor. de cultus relig. obi. trad. libro praesertim IV.

CAP. 7. DE PURGATORIO.

§. 45.

Iuuis doctrinae, quam Spiritu S. edocta Synodus ex sacris literis, ex antiqua PP. traditione

et sacris conciliis habere affirmat, principia et stamna fere haec sunt: 1. esse praeter locum beatorum et damnatorum tertium aliquem post hanc vitam constitutum, ubi 2. quorundam, qui in vera fide defuncti sint, animae igne torqueantur, priusquam ad requiem et beatitudinem transferantur; 3. viventium deinde suffragiis, eleemosynis, missarum sacrificiis, ieiuniis, aliis pietatis operibus iuvari animas easque citius liberari a tormentis purgatorii; 4. esse igitur locum veniae et remissionis peccatorum, quae, dum viverent, nulla ratione remitti potuerint.

Loquitur hac de re Synodus ὁς εν καρδιᾳ primum Sess. VI. Can. 30. „Si quis post acceptam iustificationis gratiam cuilibet peccatori poenitenti ita culpam remitti, et reatum aeternae poenae deberi dixerit, ut nullus remaneat reatus poenae temporalis exsolvendae vel in hoc seculo, vel in futuro in purgatorio, antequam ad regna coelorum aditus patere possit, anathema sit.“ Deinde Sess. XXII. cap. 2. sub. fin. „Quare non solum pro fidelium vivorum peccatis, poenis, satisfactionibus, et aliis necessitatibus, sed pro defunctis in Christo nondum ad plenum purgatis, rite, iuxta Apostolorum traditionem offertur.“ Denique Sess. XXV. in descr. de Purgatorio: „Cum catholica ecclesia, Sp. S. edocta, ex sacris literis et antiqua PP. traditione, in sacris conciliis et novissime in hac oecumenica Synodo (vid. l. c.) docuerit, Purgatorium esse, animasque ibi detentas fidelium suffragiis, potissimum vero acceptabili altaris sacrificio iuvari, praecipit S. Synodus episcopis, ut sanam de Purgatorio doctrinam, a sanctis patribus et sacris conciliis traditam, a Christi fidelibus credi, teneri, doceri, et ubique praedicari diligenter studeant.“ L. c. Professio fidei haec habet: „Constanter teneo Purgatorium esse animasque ibi detentas fidelium suffragiis iuvari.“ Et Catech. rom. „Praeterea est purgatorius ignis, quo piorum animae ad definitum tempus cruciatae expiantur, ut eis in aeternam patriam ingressus patere possit, in quam nihil coinquinatum ingreditur. Ac de huius quidem doctrinae veritate, quam

et scripturarum testimoniis et apostolica traditione confirmatam esse sancta concilia declarant, diligentius et saepius Parochio disserendum erit, quod in ea tempora incidimus, quibus homines sanam doctrinam non sustinent.“ P. I. c. 6. qu. 3. Ea est vis huius sacrificii (missae), ut non solum immolanti et sumenti prosit, sed omnibus etiam fidelibus, sive illi nobiscum in terris vivant, sive iam in Dominio mortui, nondum plane expiati sint. Neque enim minus ex Apostolorum certissima traditione pro his utiliter offertur, quam pro vivorum peccatis, poenis, satisfactionibus, ac quibusvis calamitatibus et angustiis.“ I. c. P. II. c. 4. qu. 63. Cfr. Canisii Catech. qu. 9. de poenit. Bellarmin. de Purgatorio I. I. c. 1. Controv. gener. VI. De quaestione, ubi sit locus purgatorii, Bellarminus opinio-nes octo recenset. I. c. I. II. c. 6. p. 114.

§. 46.

5. Nam fide tantum propter Christum cul-pam peccati remitti, poenam vero aeternam mutari in temporalem, pro quibus tum in hac, tum in futura vita satisfaciendum sit, sive per nos, sive per alios; 6. Propterea, quod sine omni macula, debeat iustificatus quisque ingredi in regnum Dei, purgatorio excruicandas esse animas, ut hoc igne maculae quasi peccati excoquantur; 7. Peccata haec venialia, quae dicuntur, quae non sunt contra leges Dei, tam atrocibus suppliciis post hanc vitam expianda esse. Sed haec commenta, nonnullorum PP. inde ab Origene dictis conflata quum catholicorum ipsorum non nulli faterentur sacris literis non contineri, a Protestantibus prorsus repudiata sunt. Hi enim cul-pam cum omnibus poenis simul remitti a Deo iustificatis docent. Ceterum Synodus monet, omnes difficiliores quaestiones vitandas, tum viden-dum, ne supersticio, lucrum et scandalum inde enascantur.

Sess. XIV. cap. 8. cfr. can. 12. 13. „Apud rudem vero plebem difficiliores ac subtiliores quaestiones, quaeque ad aedificationem non faciunt et ex quibus plerumque nulla sit pietatis accessio, a popularibus concionibus secludantur. Incerta item vel quae specie falsi laborant, evulgari ac tractari non permittant. Ea vero, quae ad curiositatem quandam, aut superstitionem spectant, vel turpe lucrum sapiunt, tanquam scandala, et fidelium offendicula prohibeant. Current autem episcopi, ut fidelium vivorum suffragia, missarum scilicet sacrificia, orationes, eleemosynae, aliaque pietatis opera, quae a fidelibus pro aliis fidelibus defunctis fieri consueverunt, secundum ecclesiae instituta pie et devote fiant etc.“ **Sess. XXV.** decr. de Purg. De peccatis venialibus vid. Bellarm. de amissa grat. et statu peco. I. I. c. 9. Disputat. Tom. IV. p. 78.

Singularis est S. Augustini hac de re opinio, quam profitetur in libro de cura pro mortuis ad Paulinum Nolanum c. 1 sqq. c. 18. ad Dulcitium quaest. 2. De civit. Dei l. XXI. c. 13. 14. Enchirid. c. 69. de verbis Apostoli Serm. 32.

Apologia p. 164 sqq. 184, 188 sqq. p. 273. **Art. Smale.** p. 307 sqq. **Catholicorum**, qui saoris scripturis probari purgatorium posse negant, testimonia collegit Gerhardus in Confessione cathol. l. II. P. II. art. 3. p. 941 sqq. Cfr. Calixti de igne purgatorio dissert. Helmst. 1650. 4. **Forbesii Instructt.** hist. theol. l. 13. **Bayeri diss.** de Purgatorio Pontificiorum, utrum clavis testimonii Augustini solide probari possit. In decad. II. Dispp. theolog. M. Chemnitii ex conc. trid. P. III. p. 732 sqq. **Hoepfner de orig. dogm. rom. pontif. de Purgatorio** 1792.

CAP. 8.

DE INDULGENTIIS.

§. 47.

Quibusnam potissimum rebus constant indulgentiae, non magis exposuit Synodus, quamquid sit purgatorium. Esse tantum utramque

rem, nec parum facere ad salutem, semperque fuisse in usu, satis habuit indicare et ad credendum proponere. Ex ingenio itaque et consuetudine ecclesiae paululum recentiori et ex scriptis clarissimorum doctorum ea res repetenda est. Est sicuti de purgatorio, ita etiam de indulgentiis doctrinae locus in articulo de satisfactionibus. Quum enim poena temporalis maior sit; quam ut a quoquam hac in vita exsolvi possit, non solum purgatorium adest, ubi luendae sunt, quae hac in vita non exsolvebantur poenae, sed etiam ecclesia succurrat cum potestate, quam dicit, sibi divinitus tradita, quae indulgentia suis poenas, quas vel canon poenitentialis, vel divina iustitia exigit, vel omnino, vel ex parte aliqua remittit, ubi certo et praescripto modo, vel pecunia, vel operibus redimuntur h. & si id praestatur, quod in forma et literis indulgentiarum positum est ac postulatum.

Continuatio Sess. XXV. Decr. de indulg. „Cum potestas conferendi indulgentias a Christo ecclesiae concessa sit atque huiusmodi potestate, divinitus sibi tradita, antiquissimis etiam temporibus illa usa fuerit, sacrosancta Synodus indulgentiarum usum, christiano populo maxime salutarem et sacrorum conciliorum auctoritate probatum, in ecclesia retinendum esse docet et præcipit eosque anathema damnat, qui aut inutiles esse afferunt, vel eas concedendi in ecclesia potestatem esse negant.“ Eadem fere verba habet Professio fidei. Quis olim fuerit indulgentiarum usus v. ap. Bingham Orig. eccles. I. VIII. c. 4. §. 9. Vol. VIII. p. 178 sqq. Chemnitium in exam. conc. trid. P. IV. p. 87 sqq. Petr. de Marca de concordia sacerdotii et imperii I. III. c. 13. §. 2 sqq. p. 280. sqq. Muratorii Dissert. de redempt. peccat. et indulgentiar. origine; in Antiquitatt. Ital. med. aevi. Tom. V. p. 711. Planck Gesch. d. prot. Lehrbegr. I. p. 30. sqq. A. Hille die kathol. Lehre vom Abläf. Leitmeritz 1826.

§. 48.

Nititur autem ea ecclesiae postulatio thesauro quodam ecclesiastico operum supererogationis Sanctorum et meritis passionis Christi superabundantibus in thesaurum ecclesiae congestis, quem admodum Scholastici fabulantur. Ceterum Synodus et moderationem commendat in impertiendis indulgentiis et abusus non sigillatim nominatos et corruptelas non speciatim explicitas tolli generaliter vehementer cupit. Quod tamen non impedivit, quominus merces hae indulgentiarum venales et nundinationes inde a primis ecclesiae restauratae initii damnatae fuerint.

Bellar. de indulgentiis l. I. c. 1. Tom. III. p. 114.
 „Cum igitur aspera peccatoribus et laboriosa opera iniungit ecclesia, iisque illa submisso animo subeunt: ea dicitur satisfactio; cum autem propter eximiam posnitentiam, pietatem, aliave bona opera, quae iis ipsa praescriperit, e debita aliquid ipsis poena remittit, ea dicitur indulgentia.“ Bossueti expos. doctr. cathol. c. 8. §. 70. Conc. trident. indulgentias vocat coenobites ecclesiae thesauros Sess. XXI. decr. de reform. c. 9. „In his tamen concedendis moderationem iuxta veterem et probatam in ecclesia consuetudinem adhiberi cupit, ne nimia facilitate ecclesiastica disciplina eneretur. Abusus vero, qui in his irrepserunt, quorum occasione insigne hoc indulgentiarum nomen ab haereticis blasphematur, emendatos et correctos cupiens, praesenti decreto generaliter statuit, pravos quaestus omnes pro his consequendis, unde plurima in christiano populo abusus causa fluxit, omnino obolendos esse. Ceteros vero, qui ex superstitione, ignorantia, irreverentia, aut aliunde quomodoconque provenerunt, cum ob multiplices locorum et provinciarum, apud quas hi committuntur, corruptelas com mode nequeant specialiter prohiberi, mandat omnibus episcopis, ut diligenter quisque huiusmodi abusus ecclesiae suae colligat etc.“ Sess. XXV. cont. decr. de indulg.

Apol. p. 165. Art. Smal. p. 324. sqq. Gerhard conf. cathol. p. 1398. sqq. „Cogitarunt homines fore, ut Tri-

dentinum concilium, si pontificias illas indulgentias non prorsus damnare et abiicere vellet, earum tamen mentionem sepeliret vel approbationem suspenderet, sicut astutiores inter Pontificios scriptores his temporibus facere consueverunt. Sed ecce in ultima sessione (sicut iuxta proverbium diabolus solet relicto post se foetore discedere) peculiare decretum de indulgentiis retinendis et dispensandis fabricant.“ Chemnit. ex. conc. trid. P. IV. p. 69.

CAP. 9.

DE REBUS NONNULLIS CIRCA FIDEM VERSANTIBUS,
INTER UTRAMQUE ECCLESIAM CONTROVERSIIS.

§. 49.

Prohibuit ecclesia catholica sacerdotibus matrimonium contrahere. Et status controversiae hic est. Asserit, solos coelibes ad munus ecclesiasticum rite fungendum idoneos, iugurnque coelibatus omnibus sine discrimin'e sacerdotibus imponendum. Habuit eius rei olim ecclesia varias causas: quae vero ex S. S. et ecclesiae antiquitate sumi solent, nullae omnino sunt, cum ex Protestantium, tum ex ipsorum Catholicorum multorum sententia. Perniciosa haec lex coelibatus, quum etiam illis imponatur, qui donum continentiae non habent, flagitiosa multorum sacerdotum facinora et scandala peperit. Quo magis dolendum, quod Tridentinum concilium hanc legem, non tam tanquam disciplinae, quam doctrinae caput denuo repetit ac promulgavit: anathematis enim fulmine percussit eos, qui contrarium docerent.

„Si quis dixerit, Clericos in sacris Ordinibus constitutos, vel Regulares castitatem solenniter professos, possidere matrimonium contrahere contractumque validum esse, non obstante lege ecclesiastica, vel voto et oppositum nil aliud esse, quum damnare matrimonium, posse sequi omnes contrahere matrimonium, qui non sentiuntur se castitatis, etiam si eam noverint, habere dominum, anathema sit: cum Deus id recte potentibus non denegat, nec patiatur, nos supra id, quod possumus, tentari.“ Sess. XXIV. de Sacr. matrim. can. 9. Bellarm. de clericis. L. I. cap. 18, sqq. in Controv. gener. V. Tom. I. Innumera sunt clericorum nostri temporis contra coelibatum scripta: v. c.: Das kirchliche Coelibatgebot in seinen Verhältnissen zur Religion, Sittlichkeit und Politik. Mit einem Anhange der Geschichte alles dessen, was sich auf dem Concil zu Trient, in Beziehung auf die Frage über die Priesterhehe zugetragen hat, und einem Abriss der Geschichte des Coelibats. Von einem Teutschen. 1811. 8. Theiner die Einführung der erzwungenen Ehelosigkeit. P. I. et II. Altenb. 1828. 8.

Aug. Conf. p. 21 sqq. Apol. p. 235. Art. Smalc. p. 334.
Io. Andr. Schmidii diss. de apostolis uxoratis. Helmst. 1704. 4. Io. Georg. Geret Commentat. de clericor. coniugio. Onold. 1751. 4. Georg. Calixti de coniugio clericor. tract. Helmst. 1631. 4.

§. 50.

Improbant porro Protestantes ecclesiasticas omnes de diciuniis et delectu ciborum leges nimiamque dierum festorum multitudinem: omnibus enim his onerari cruciarique conscientias, superstitiosas opiniones ad miseri, verum autem Dei cultum humanis penitusque liberis pietatis exercitiis ac ritibus facile postponi solere perhibent. Non igitur damnant diciunia, certosque festorum dies, sed libera piis animis illa relinquunt, et horum paucitatem sapienter constituunt, ne ultra Evangelii praescripta evagetur cultus diuinus. Quod enim Ecclesiac statutis atque propositis his in rebus servandis maxime obsequendum esse docet Concilium, tales traditiones nor-

ine probabili caussa tanquam periculosos contentiarum laqueos reiiciunt.

„Insuper hortatur S. Synodus et per sanctissimum Domini nostri atque Salvatoris adventum pastores omnes obtestatur, ut, tanquam boni milites, illa omnia, quae S. rom. Ecclesia, omnium Ecclesiarum mater et magistra, statuit, nec non ea, quae tam in hoc concilio, quam in aliis oecumenicis statuta sunt, quibusunque fidelibus sedulo commendent omniisque diligentia utantur, ut illis omnibus et iis praeципue sint obsevantes, quae ad mortificandam carnem conducunt; ut ciborum delectus et ieunia, vel etiam, quae faciunt ad pietatem augendam, ut dierum festorum devota et religiosa celebratio, admonentes populos crebro, obedire praepositis suis, quod qui audiunt, Deum remuneratorem audient, qui vero contemnunt, Deum ipsum ultorem sentiunt.“ Sess. XXV. Decret. de del. cib. ieun. et dieb. fest. Cfr. Melch. Cani Summa doctr. christ. p. 58. 159. Benedicti p. I. XIV. de ieunio ecclesiast. edictum in Act. hist. eccles. Vol. 14. p. 678.

Aug. Conf. p. 28. „Publica persuasio fuit non tantum vulgi, sed etiam docentium in Ecclesiis, quod discrimina ciborum et similes traditiones humanae sint opera utilia ad promerendam gratiam et satisfactoria pro peccatis. Et quod sic senserit mundus, appareat ex eo, quia quotidie instituebantur novae ceremoniae, novi ordinis, novae feriae, nova ieunia et doctores in temporibus exigebant haec opera tanquam necessarium cultum ad promereudam gratiam et vehementer terrebant conscientias, si quid omitterent. Ex hac persuasione de traditionibus multa incommoda in Ecclesia secuta sunt.“ „Homines admonentur, quod talis cultus non iustificet coram Deo et quod non sit ponendum peccatum in talibus rebus, si omittantur sine scandalo. Haec libertas in ritibus humanis non fuit ignota patribus“ I. c. p. 13. Apologia. p. 213. 214. Chemnitii Ex. conc. Trid. P. IV. p. 123 sqq. Frid. Ulr. Calixti diss. de ieunio. Helmst. 1676. 4. Io. Dallaei de ieuniis et Quadragesimal. Daventr. 1654. 8.

§. 51.

Omnis denique ceremoniarum multitudo ac plendor, ex interna catholicae fidei natura progrediens, ad disciplinam variis temporum ac locorum rationibus accomodatam pertinens non-

nulla habet universaliora et catholica. Hunc censem veniunt praescriptus missarum ordo, i tus in eorum celebratione observandi et latina linguae usus. Quae omnia, suo quidem loco necessaria et fidei convenientia, tamen quum e ambiguo traditionum fonte derivari soleant, hau pauca et contra institutum divinum et cont historiam continere, nec raro superstitionibus ansam praebere videntur Protestanibus.

„Cumque natura hominum ea sit, ut non facile que sine admīnūculis exterioribus ad rerum divinarum m ditationē sustolli, propterea pia mater Ecclesia ritus quosdam, ut scilicet quaedam summissa voce, al vero elatiore in missa pronunciarentur, instituit; ceremonias item adhibuit, ut mysticas benedictiones, l mina, thymiamata, vestes, aliaque id genus multa apostolica disciplina et traditio; quo et maiestanti sacrificii commendaretur et mentes fidelium per haec visibilia religionis et pietatis signa ad rerum tissimiarum, quae in hoc sacrificio latent, contemplationem excitarentur.“ Sess. XXII. c. 5. de solenni missae cerem. „Si quis dixerit, ceremonias, vestes, externa signa, quibus in missarum celebratione Ecclesia catholica uititur, irritabula impietatis esse magis quam officia pietatis, anathema sit“ Can. 7. Et missa magnam contineat populi fidelis eruditio non tamen expedire visum est patribus, ut vulgari lingua passim celebraretur; quamobrem retento ubique cuiusque Ecclesiae antiquo et a sancta rom. Ecclesia omnium Ecclesiarum matre et magistra probato ritus oves Christi esuriant, neve parvuli panem petant et non sit, qui frangat eis, mandat S. Synodus pastribus et singulis curam animarum gerentibus, ut frequentanter inter missarum celebrationem, vel per se, vel per alias, ex iis, quae in missa leguntur, aliquid explicant, atque inter cetera sanctissimi huius sacrificii mysterium aliquod declarant, diebus praesertim dominicis et festis.“ l. c. cap. 8. et can. 9. Bon de rebus liturg. l. I. c. 5. p. 52. c. 7. p. 8. c. 24. p. 404; pertinet huc totus operis liber secundus inde a p. 533.
„Quid hoc aliud est, quam colere Deum auro et argenti et rebus pretiosis, i. e. sentire, quod Deus fiat placati

varietate vestitus, ornamentorum et similibus ritibus, quales sunt infiniti in traditionibus humanis?“ Apol. p. 209. Vere praedicare possumus, publicam formam Ecclesiarum apud nos honestiorem esse, quam apud adversarios. Apud adversarios missas faciunt sacrificuli inviti, et mercede conducti et plerumque tantum mercedis caussa, canunt Psalmos, non ut discant aut orent, sed cultus caussa, quasi illud opus sit cultus aut certe mercedis caussa. Apud nos utuntur coena domini multi singulis dominicis, sed prius instituti, explorati et absoluti. Pueri canunt Psalmos, ut discant, canit et populus, ut vel discat vel oret. Apud adversarios nulla prorsus est καρηκησις puerorum, de qua quidem praecipiunt canoues. Apud adversarios in multis regionibus toto anno nullae habentur conciones, praeterquam in quadragesima. Atqui praecipius cultus Dei est, docere Evangelium. Et cum concionantur adversarii, dicunt de traditionibus humanis de cultu sanctorum et similibus nugis, quas iure fastidit populus etc.” l. c. p. 212. „Adversarii longam declamationem habent de usu latinae linguae in missa, in qua suaviter ineptiunt, quomodo prosit auditori indocto in fide Ecclesiae missam non intellectam audire, videlicet fingunt, ipsum opus audiendi cultum esse et prodesse sine intellectu. — Latinam lingua retinemus propter hos, qui latine discunt et intelligunt. Et admiscentemus germanicas cantiones, ut habeat et populus, quod discat et quo excitet fidem et timorem.” l. c. p. 250 sqq. Referendi huc etiam sunt Catholicorum nostri temporis hac de re scripta nonnulla. Werkmeister an die Mainzer Journalisten über die deutsche Mess-Abendmahlسانسال in der herzogl. Hofcapelle. Stuttg. 1787. 8. Eiusd. Beiträge zur Verbesserung d. kathol. Liturgie in Deutschland. 1. Heft, Vlm. 1789. 8. Entwurf eines neuen Rituals von einer Gesellschaft kath. Geistl. im Bisthum Constanzt. 1806. Winter Liturgie, was sie seyn soll, oder Theorie der öffentlichen Gottesverehrung. Eiusd. Versuche zur Verbesserung d. kathol. Liturgie. Erster Versuch. Prüfung des Werthes unserer liturg. Bücher. Münch. 1804. 8. Ei. Erstes deutsch. kritisch. Messbuch. Landsh. 1810. 8. p. 51. sqq. F. Grundmayer Lexicon d. röm. kath. Kirchengebräuche, ed. 2. Augsb. 1816. A. H. Gräser die römisch-kathol. Liturgie nach ihrer Entstehung und endlichen Ausbildung oder geschichtl. Darstellung aller in der röm. Messe vorkommenden Gebete, Gesänge und Gebräuche. Erster Theil. Halle 1829.

CAP. 10.

DE EXTERNO STATU ET PERICULIS REUNIONUM
FACTIS.

§. 52.

Quemadmodum Catholicorum extērna societas per regiones Europae meridianas maxime diffusa est, ita Ecclesia evangelica septentrionale potissimum occupavit. Utraque externae huius propagationi et internae fidei convenientem expressit externi sui status formam ac vitæ rationem. Secundum diversam ipsius naturam utraque fecit ad excolendas literas et artes, sibique et reipublicae formam elegit aptissimam. Ubique cuncte terrarum utraque Ecclesia nostris temporibus non solum fertur, sed etiam, ubi et numero et viribus altera regnans præc altera eminet, tamen alterius etiam coctum admittit. Quamquam enim extinctum plane esse odium vetus extirpatamque invidiam dici non possit, tamen fraterno Christi vincenlo utramque contineri, quotidie magis perspicitur.

Charles Villers essay sur l'esprit et l'influence de la réformation de Luther.

Breitenbauch Religionszustand der verschiedenen Länder der Welt, nebst einer Karte, herausg. von J. E. Lange. Leipz. 1781. 8. G. H. Kasche Ideen über religiöse Geographie. Lübeck 1795. 8. C. Fr. Stäudlin kirchl. Geographie und Statistik. Tüb. 1804. 2 Vol. &

§. 53.

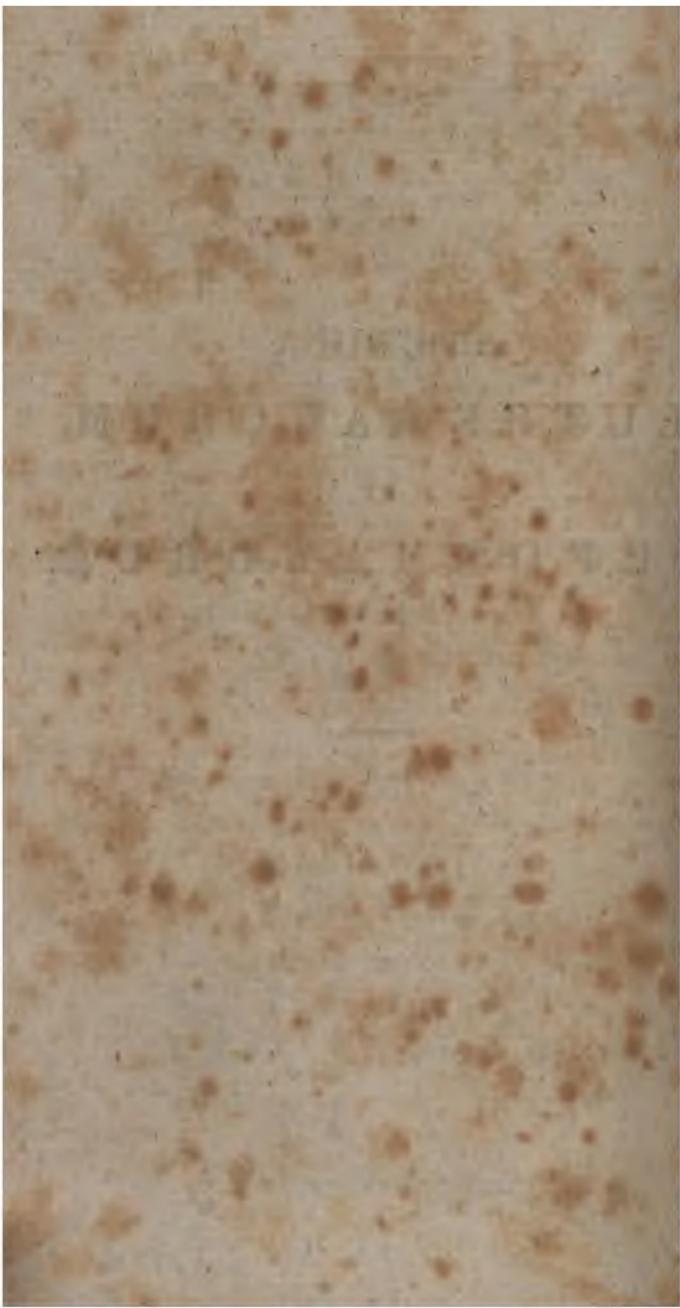
Nihilo tamen minus reconciliationis consilia sacpius inde fere ab initio dissensionis capta sunt. Quae cuncta humanis fere omnibus

nibus viribus tentata tamen felici eventu hactenus carebant. Manifestum est, catholicam inde Ecclesiam fructum haud exiguum omneque augmentum capere, rebus quidem levioribus ab illa condonatis atque concessis, in gravioribus ne latum quidem unguem a sententia sua et praxi rededere velle, ac ne minimum quidem in articulis fundamentalibus largiri posse. Innumera sunt, quibus iam Sec. XVI. Imperatores, Theologi et Episcopi hunc in finem uti solebant remedia cum polemica, tum irenica s. methodi, quarum septendecim maxime iactabantur. Ncque defuere inter Protestantes, qui aut astutia aut pacis amore capti concordiae ineundae spe vana se decipi paterentur. Ac pertinent huc praecipue primo, quae Sec. XVII. Romm. pontifices maximi et nonnulli episcopi moliebantur, deinde quae inter Richelium Cardinalem et Protestantes in Gallia, tum quae a Ge. Calixto et Io. Fabricio, tandem quae a Bossueto cum Molano et Leibnitio, postremo, quae nostris diebus in Gallia hac de re acta sunt.

Erasmus Rot. de amabili ecclesiae concordia, prim. ed. 1533. postea a Herm. Conring. Helmst. 1650. 4. Biecks dreyfaches Interim. Lips. 1721. 8. Ge. Cassandri consultatio de artic. relig. inter cathol. et prot. controv. ad Impp. Ferd. I. et Max. II. 1564. Ei. de officio pii ac publicae tranquillitatis vere amantis viri in hoc religionis dissidio. Basil. 1559. 8. Vterque liber editus est ab Hug. Grotio. Paris 1642. 8. ab Herm. Conring 1659. 4. Ge. Wicelii via regia s. de controversis rel. capitibus conciliandi sententia. 1564. ed. Herm. Conring. Helmst. 1650. 4. Conférences des Protestans opposées aux XVII. methodes du clergé de France. à Par. 1682. 12. Scripta du Peronii, Veronii, Nihusii Adr. et Pet. de Walenburch. Armandi Richelii, aliorum v. ap. Walch. Bibl. theol. sel. II. p. 309. sqq. Consultatio de modis,

Lutheranos Germaniae principes ad Ecclesiae communionem reducendi et Cath. relig. exercitium in liberas imperii civitates inducendi, in Moser patriot. Archiv VI. p. 367. cfr. V. p. 277. Schlegel Kircheng. d. achtz. Jahrh. 1. p. 904 sqq. **Dez la reunion des Protestans de Strasbourg à l'Eglise romaine, également nécessaire pour leur salut et facile selon leurs principes.** à Strasb. 1687. 1698. 8. Speners theol. Bedenken. I. p. 95 sqq. lo. Fabricii Consid. controvrs. quae evangelicos inter et romano-cath. reformatosque agitantur. Helmst. 1715. 4. Super reunione Protestantium cum Ecclesia cath. Tract. inter I. B. Bossuetum, episc. Meld. et D. Molanum, Abbatem in Lockum, Viln. 1782. 4. etiam in Oeuvres posth. de lac. Ben. Bossuet. à Amst. T. I. p. 3. sqq. p. 37 sqq. Schlegel 1. c. p. 909. **De la tolerance des religions, lettres de Mr. de Leibniz et reponses de Mr. Pelisson.** 1692. 12. A circumstantial and exact account of the correspondence, that was carried on in the year 1717. and 1718. between D. Will. Wacke—to a project of union between the english and gallican churches in Maclanii app. ad vers. anglic. Hist. ecclesiast. Moshemii: p. 20 sqq. Allgem. deuts. Bibliothek Vol. 53. p. 97 sqq. **Proj de reunion des toutes les communes chretiennes, par Mr. de Beaufort, Juris-Consulte, à Par,** 1806. **La religion catholique triomphante de l'erreur, à Par,** 1805. Details historiques et recueil des pieces sur les divers projets de reunion de toutes les communes chretiennes, par Rabaut le jeune, à Par. 1806. **Reponse à la lettre de Mr. l'Archeveque de Besançon par Mr. Beaufort, à Par,** 1807. De la reunion des communes chret. ou l'hist. des negociations, conferences, correspondences, projets et plans, qui ont été formés à ce sujet, par Mr. Tabaraud. à Par 1808. G. J. Planck **Worte des Friedens an die kath. Kirche gegen ihre Vereinigung mit der prot.** Gött. 1809. 8 Ph. Marheineke, über das wahre Verhältniss des Katholizismus u. Protestantismus und die projectirte Kirchenvereinigung. Briefe an Hr: C. R. Plank, Heidelberg 1810. 8. G. J. Plank über die geg. Lage u. Verh. der kath. und prot. Partei in Deutschland und einige besondere zum Theil von dem deutschen Bundestage darüber zu erwart. Bestimmungen etc. Hannover 1816.

DOCTRINA
LUTHERANORUM
ET
REFORMATORUM.



CAP. 1.

DE ORIGINE DISSENSUS INTER LUTHERANOS ET REFORMATOS.

§. 54.

Natum primum inter Lutherum et Carolostadium de sacra coena dissidium insanabile mox factum est, quum Ulricus Zwinglius et Oecolampadius ad coeptum ab illis certamen accederent. Fortiter deinde dimicabatur inter viros illos scriptis ab utraque parte editis: conventus coacti: colloquia ad restituendam pacem instituta felici eventu carebant. Communi primum Evangeliorum nomine insigniti deinde discernebantur ita, ut Lutherani Protestantes, Zwinglii vero doctrinae assentientes in Gallia primum Reformati dicerentur, a Catholicis autem nomine eorum, qui reformati velint videri (les pré tendus réformés), et Hugonotti. Pace denique Osnabrugensi Reformati quoque in eorum societatem recepti sunt, qui Aug. Conf. addicti nominabantur.

Luthers sämmtliche Schriften. ed. J. G. Walch XX.
Theile cfr. eiusd. Einleitung in die Streitigkeiten
Lutheri mit den Sacramentirern I. c. p. 1 — 71.
Zwinglii Opp. Basil. 1593. 4. Voll. fol. De Oecolampadii scriptis v. Walch. I. c. et in Bibl. theol.
sel. II. p. 424. Cfr. Joh. Jac. Hottinger Hist. eccles.

helvet. P. III. 1. 6. p. 12. sqq. Paul Ern. Jablonsky Instituit. hist. christ. sel. Sect. III. p. 29. sqq. Rud. Hospiniani Hist. sacramentariae Pars posterior, ed. nov. Genevae 1681 fol. Ludolph. Lavateri Historia de Orig. et Progressu controv. sacramentariae de coena Domini ab a. nativ. Chr. 1523. usque ad a. 1553. deducta. Tiguri; 1563. ed. etiam 1672. 8. Ruchat Histoire de la reformation de la Suisse, Genevae 1727. 6 Voll. 12. Vie de Ulrich Zwingle, par Mr. Hefs. 1809. 8. germ. vertit Vsteri. 1810. 8. Löcher ausführliche Historia motuum zwischen den evangel. luth. und reformirten. 3 Voll. ed. 2. Francaf. et Lips. 1723. 4. Plank Geschichte d. prot. Lehrb. I. II. et III. Id. über die Trennung und Wiedervereinigung der getrennten christlichen Hauptpartheien. Tüb. 1803. 8. p. III. sqq. Instr. Pac. Osnab. art. VII. §. 1. Mosheim Kirchenr. herausg. von C. A. Günther p. 234. Georg Wiese Grunds. des gem. in Teutschl. übl. Kirchenr. Gött. 1805. 8. p. 498.

§. 55.

Exstitit autem clarissimus Genevensis Ecclesiae praceptor Iohannes Calvinus, qui non solum illam de coena domini doctrinam vehementer commutavit, sed controversiae etiam alterum caput addidit, quod est de praedestinatione. Qui cum utrumque locum summo ingenio et eximia eruditione pietateque defenderet, inita cum Tigurinis, Bernensibus, aliisque Helvetiae Ecclesiis concordia, auctoritate, qua pollebat, maxima, eloquentia, epistolis, discipulis ad alios populos emissis efficiebat, ut Zwinglianismo, qui totus erat in tenenda sua de sacra coena doctrina Calvinismum annexerent et singularem etiam de absoluto Dei decreto sententiam susciperent plurimi.

Ioh. Calvini Opp. Aust. 1667. Voll. IX. fol. Adami vita Theologorum exter. princ. p. 32. sqq. Ruchat Hist. de la reform. de la Suisse. T. V. I. 14. p. 610. Henr. Bullingeri Opp. 1582. Voll. X. Adami I. c. p. 217. De Theodoro Beza, Petro Mart. Vermili, Fa-

rello, Vireto, Joh. a. Lasco v. Adami l. c. p. 101.
24. 57. 61. 10. Schlosser Leben des Theod. de Beza
und des P. Martyr Vermili. Heidelb. 1809. 8. Iac.
Basnage Histoire de la religion des eglises refor-
mées, dans laquelle on voit la succession de leur
eglise, la perpetuité de leur foi, principalement de-
puis le huitième siècle, l'établissement de la refor-
mation, la perséverance dans les mêmes dogmes,
depuis la réformation jusqu'à présent. Prima et Ro-
terod. 1690. S. post. auct. obitum 1725. 2 Voll. 4.
Oppositus erat libro Bossueti celeberrimo, inscripto:
Histoire des variations des eglises protestantes, à Par.
1734. 4 Voll. 12.

§. 56.

Accessit denique Synodi Dordracenae a. 1618.
utra Arminianos s. Remonstrantes habitae au-
ritas, quae nimium quantum fecit ad stabilien-
n cum internam tum externam discordiam.
emadmodum enim inde aucta sunt domestica
sidia, sibique opposita. Remonstrantium et Con-
remonstrantium singularia dogmata, orta Su-
lapsariorum et Infralapsariorum, Particularista-
n et Uniyyalistarum, Hypotheticorum et Ab-
itorum infesta nomina et certamina, ita Lu-
rani inusta Arminianis pessimarum haeresium
cula et labo se ipsos haud obscure damnatos
ebant.

Edita sunt ab Arminianis Acta synodalia Dordracena
Harderw. 1620. 4. ab adversariis Acta Synodi natio-
malis Dortrechtii habitae, Lugd. Bat. 1620. fol. Ben-
them Holländ. Kirchen- und Schulenstaat. P. 1. c. 18.
p. 625. sqq. Io Halesii Historia concilii Dordraceni,
lat. vert. Io. Laur. Moschmius cum var. observ. auct.
vita et de auctoritate conc. Dordrac. paci sacrae no-
xia Consultatione. Hamb. 1724. 8. Iac. Arminii Opp.
theol. Lugd. Bat. 1629. 4. De loh. Vetenbogardo,
Philippo a Limborch, Steph. Curcellaeo v. Adr. a
Cattenburgh Biblioth. script. Remonstrantium p
136. 102. 48. De Conr. Vorstio v. Sanden Biblioth.

Antitrinitariorum p. 98. Hug. Grotii Opp. omnia theologica. Amst. 1679. 4. Voll. fol. Basil. 1732. Leben des Hugo Grotius. Eine Biographie von Heinr. Luden, 1804. 8. Historia vitae Sim. Episcopii a Phil. a Limborch. Amst. 1701. 8. De Gerh. lo. Vossio, Io. Clerico, Adriano a Cattenburgh v. J. G. Walch Einl. in die Religionsstr. außer der luth. K. III. p. 572 et 697, sqq. Relatio hist. de orig. et progressu controversiarum in foederato Belgio de praedestinatione in Phil. a Limborch Theologia christiana. Amst, ed. 4. 1751. Epistolae Remonstrantium 1660. Gerh. Brandt Historia reformationis belgicae. Amst, 1671. 4 Voll. Histoire abrégée de la reformation des paysbas, traduite du hollandais de Gerard Brandt. Haag. 1726. 3 Voll. 8. Iacobus Regenboog Historie der Remonstranten kortelyk vervattende de Geschiedenis der gereformeerde Christenen, die men Remonstranten noemt. Amst, 1774. 2 Voll. 8.

CAP. 2.

DE SYMBOLIS.

§. 57.

Diutius iam dimicatum erat, priusquam orta inter Lutheri et Zwinglii doctrinam discordia publicis etiam utrinque editis formulis declarata prodiret. Primum eius rei quodammodo testimonium publicum ab altera parte Syngramma Suevicum, ab altera confessio quatuor civitatum, Argentoratensis, Constantiensis, Memmingensis et Lindaviensis est, quae detrectantes subscriptionem Augustanae Confessionis singularem hanc confessionem comitiis offerebant, quemadmodum et Zwinglius suo ipsius nomine fecit. Quatuor autem illae civitates, postquam annis 1531 et 1532 Aug. Conf. subscriperant, concordia deinde curr

Vitebergensibus inita se in Lutheranorum sententiam ac coetum retrahi passae sunt.

Syngamma clarissimorum, qui Halae Suevorum convevunt, virorum super verbis coenae domini et pium et eruditum, ad Io. Oecolampodium (a Brentio conscriptum a. 1525.) eodem anno editum Hal. Suev. exstat in Pfaffii Ac. et script. publ. eccles. Virtembergicae p. 153, Strobel Miscellaneen literar. Inh. P. III, p. 157 sqq. Augustana conf. art. 10. Concordia Vitembergensis a. 1636; legitur etiam in app. ad Camerarii notitiam de vita Melanchth. a Strobelio ed. p. 431. Cfr. Form. Conc. Declar. p. 729.

Io. Chr. Guil. Augusti Corpus libror. symbolic., qui in eccles. reform. auctoritatem publicam obtinuerunt, Elberf. 1828. 8. I. I. Mels Samml. symb. Bücher der ref. K. oder d. helvet. Confessionen. Neuwied, 1828 8. Confessio Tetrapolitana (a Bueero concinnata) lingua vernacula in Luth. Opp. ed. Walch Tom. XX. novissima editio est Mulleri ad calc. formulae Confut. Aug. Conf. Lips. 1808. 8. Ad Carolum Romanorum imperatorem, Germaniae comitia Augustae celebrantem fidei Ulrichii Zwinglii. ratio. Tiguri 1530. 4 in Zwinglii Opp. II. p. 538. et in Cypriani abgedrung. Unterricht v. kirchl. Vereinigung des Protest. Additam. I. p. 1 sqq. Quum unius tantum viri symbolum sit, non reperitur in confessionum reformatae Ecclesiae collectione, inscripta Corpus et Syntagma confessionum fidei, quae in diversis regnis et nationibus Ecclesiarum nomine authentice editae, in celeberrimis conventibus exhibitae, publicaque auctoritate comprobatae. Editio nova, Genevae 1654. 4. Cfr. Sleidan. commentar. I. VII. Georg Coelestini Hist. comitior. a. 1530. Augustae celebrator. T. III. p. 294. IV. p. 93. Lud. Lavateri Hist. controv. sacram. p. 19 et 54. Löscher ausführl. hist. mot. I. II. c. 3. Salig Hist. der Augsb. Conf. II. c. 12. p. 490 sqq. Planck Gesch. d. prot. Lehrb. II. p. 282. III. 1. 83. 347 sqq.

§. 58.

Helveti contra sua in doctrina symbolo etiam declarata magis magisque aucto persistere. Deinde post mortem Lutheri quum ab utraque parte nitor quedam de sacra coena doctrina gliscere

coepisset, ex coetu nimirum helveticō Calviniana, ad Lutheri doctrinam paullo proprius accedens, ex Lutherano Melanchthoniana, subito Cryptocalvinismi fama omnem Ecclesiam Lutheranam personuit misereque laceravit, turbae novae motae, internae dissensiones auctae, quibus Formula concordiae a. 1580 in lucem edita tantum 'aberat, ut mederi potuerit, ut novarum discordiarum in animis semina sparserit, vulnusque Ecclesiae insanabile prorsus inflixerit.

Iam a. 1534 tradita erat Vitembergensibus confessio Basileensis, quae non omnino displicuit v. Hospinian P.: II, p. 132. Planck III. 1. p. 359.

Confessio Helvetica s. Basileensis, composita Basileae 1536 a Bullingero, Myconio, Grynaeo, Leone Iudas et Megandro eum maxime in finem, ut univeno concilio communī helveticarū civitatum nomine exhiberetur, lat. excusa 1581. in Corp. et Synt. P. I. p. 67 sqq. et in Rud. Hospiniā hist. sacram. P. II. p. 238. cfr. Hottinger helvet. Kirchengesch. I. VI. p. 1699. Prorsus fere alia ea appetet in Confessione et expositione simplici orthodoxas fidei et dogmatum catholicorum sincerae religionis christ. concorditer ab Ecclesiae Christi ministris, qui sunt in Helvetia, Tiguri, Bernae, Glatonae, Basileae, Scaphusii. Abbatiscellae, Sangalli, Curiae Retorum et apud confoederatos, Mühlhusii etiam et Biennae, quibus adiunxerunt se Genevensis et Neocomensis Ecclesiae ministri, una cum aliis Evangelii Praeconibus in Polonia, Hungaria et Scotia Tiguri 1566. 1568. 4. in Corp. et Syntagm. P. I. p. 1. sqq. Translata quoque haec confessio est in linguam polonicam, hungaricam, arabicam. Cfr. Köcher Bibl. theolog. symb. p. 274. Hospinian. I. c. P. II. p. 554 sqq. Consensus Tigurinus s. Consensio mutua in re sacramentaria Ministrorum Tigurinae Ecclesiae et D. Io. Calvinii, Genevensis Ecclesiae ministri, a. 1549 in Calvini Opp. VIII. p. 648 sqq. Planck Gesch. d. prot. Lehrb. V. 2. p. 19. sqq.

Augustana Confessio variata a. 1540 legitur in Corp. et Synt. P. II. p. 1 sqq. Walch Einleit. in die Religionsst. außer d. Luth. K. III. p. 72 sqq. Planck

I. c. IV. p. 6 sqq. Baumgarten Erläut. der im christl. Concordienb. enth. symb. B. der evang. luth. K. p. 178. Semler Apparat. §. 146 sqq. Tittmanni Institutio symb. p. 207. De ortis post Formulam concordiae de exorcismo disputationibus v. J. G. Walch Einl. in die Religionst. III. p. 91 sqq. Visitation-Artikel im ganzen Churkreis Sachsen. Samt deren Calvinisten negativa und Gegenlehre und die Form der Subscription, welcher gestalt dieselben beiden Parteien sich zu unterschreiben sind vorgelégt worden. 1583. lat. in libro Conc. ed. Rechenb, p. 831. Frid. Balduini disputationes tredicim pro aureolo visitationis Misnicae libello, in quo articuli quatuor cardinem salutis nostrae concernentes compendiose et orthodoxe per thesin et antithesen explicantur. Witteb. ed. 2. 1620. Ex Reformatorum scriptis huc pertinent Sam. Strimesii de visitatoriis quatuor artic. saxon. post mort. ed. P. E. Jablonsky. 1730.

§. 59.

Eodem Lutheranarum multarum Ecclesiarum iibolo Calvinianum dogma de praedestinacione reiectum erat, expositum contra iam an- posteaque confirmatum plurimis Ecclesiae re- natae symbolis. Nimirum Calvinus Ecclesias veticas a. 1554 commovit, ut conscriptum a iam a. 1551 de praedestinatione librum ap- parent, praeditum deinde omni symboli forma, Figurinorum consensus nomine celeberrimum. e factum est, ut omnes reformatae Ecclesiae de re sententiam singulari de sacra coena trinae admiserent, quod a nonnullis, Gallia, Hungarica, iisdem fere verbis ac rationibus, bus Calvinus ipse usus est, factum esse vi- nus.

*Consensus Tigurinorum in Calvini opusc. p. 714 erat
antea appellatus Consensns Pastorum Ecclesiae Gene-
vensis de aeterna Dei praedestinatione, qua alios ex
hominibus elegit, alios suo exitio reliquit, in Cal-*

vini Opp. T. VIII. p. 593. sqq. cfr. Planck I. c. 1 p. 806. sqq. Gallicarum Ecclesiarum confessio fid Carolo IX. reg. a 1561. exhibita, In Corp. et Synt P. 1. p. 77. Symbolum hoc in prima Ecclesiarum reformatarum Synodo, Parisia celebrata 1559, proposita ac recepta, deinde anno sequenti Francisco I Galliarum regi, denique in colloquio Possiacensi 1564 a Theod. Beza in medium allata est. V. Kicher Bibl. theol. symb. p. 229. J. G. Walch Bibl. theol. sel. I. p. 420. Theodore de Beze Histoire ecclésiastique des églises reformées au royaume de France. I. II. p. 173. Vera Confessio ex verbo Desumpta et in Synodo Czengeriana uno consensu exhibita et declarata, excusa Debrezini a. 1570. In Corp. et Synt. I. c. p. 148 sqq.

§. 60.

Sed quum neque generali Synodo aut universaliori consensu apud reformatas in remotissimis terris Ecclesias probata una tantummodo et communis confessio exstaret, neque tanta esset inter ipsas Ecclesias concordia, praesertim in articulo de praedestinatione et externo statu, ut in uno tenendo acquiescere omnes potuerint, inde evenit, ut nationalis quasi exprimeretur et Ecclesiarum forma externa et interna de rebus in controversia positis doctrina. Quo referendi praecipue sunt XXXIX. articuli Ecclesiae Anglicanae, qui vehementer temperatam continent Calvinii doctrinam.

Comprehendunt articulos XLII. auctoritate regia compositos et a. 1553 editos, deinde in nonnullis rebus mutati et ad numerum XXXIX. redacti sunt. De illis v. Burnet Hist. reform. Ecclesie anglic. P. II p. 111. sqq. et Salig Gesch. der Augsb. Conf. T. II I. VI. c. 2. p. 456 sqq. Hi leguntur in Corp. et Synt P. I. p. 99 sqq. Bentham England, Kirchen- und Schulenstaat c. 8. p. 170. Gilbert Burnet Expositio undequadragesita articulorum Ecclesiae anglic. Lond. 1699. fol. Accedunt porro Liber Homiliarum, a Cran-

mero et Ridleio compositus, ut in coetibus sacris a ministris recitarentur, quemadmodum etiam in articulo XXXV. sanctum est, et Liturgia anglicana, quae non minus symbolicam auctoritatem retinuit. Spectat huc etiam Anglicana confessio fidei, quae exstat in Apologia Ecclesiae anglie, inter Opera Theologi Io. Iuelli, Episc. Satisburensis, edita a. 1562. In Corp. et Synt. l. c. p. 89 sqq, Scoticana confessio legitur ib p. 109 sqq.

§. 61.

Sequitur Catechismus Palatinus s. Heidelbergis, a Casp. Oleviano et Zach. Ursino, Frisci III. Electoris Palatini iussu, a. 1562 contus. Is ob virtutes, praecipue ob concinnam tractandi rationem, ordinem rerum elegantem, perspicuitatem, testimoniorum ex S. S. dum moderationemque ita se commendavit, ut a solum reliquis reformatae Ecclesiae catechismi existimatione mox fuerit superior, sed etiam quam norma institutionis publicae ac fidei christiana non tantum in omnibus Germaniae, etiam multis aliis Ecclesiis reformatis recipetur ac postea singulari Synodi celeberrimae ratio ad symbolicam dignitatem tolleretur.

Prodiit a. 1563 cum praefatione Electoris et mandato, ut singulis annis in coetibus sacris explicaretur. Innumeræ sunt editiones, Heidelbergenses, cum testimoniis et aliis tractatibus 1585. 8. 1559. 12. cum ritibus ecclesiasticis ac precationibus 1652. 8. Bremenensis 1609. Herbornensis 1614. 8. Belgicae, al. Translatus quoque catechismus in omnes fere linguas a Frid. Sylburgio versio graeca exstat: κατηχησις της χριστιανικης κιστως, καθαρεο αυτη εν ταις της Παλαιων της αρχαιουεστιαις επιδεσμαις τε και σχολαις καραδιδοσαι. Heidelb. 1597. 8. Alia graeca, nimis barbara ea est, quam ordines generales Belgii foederati in usum graecorum hodiernorum edendam curarunt a. 1648. Exstat praeterea versio gallica, belgica, saxonica, britannica, italica, bohemica, polonica, hun.

garica, ebraea; poesi etiam ornatus catechismus produxit: der alte heidelbergische Catech. durch eine für nehme poet. Feder in deutlichen Reimen entworfen. Vesal. 1742. 4. Et magnus illorum numerus est, quod hunc catechismum commentariis illustrarunt, Oedrichs Nachr. von e. selt. Ausgb. d. Heidelb. Cat. Berlin 1793. 8. Abegg von einem Hauptbildungsmittel in der protest. Kirche, in Studien herausgeg. von Daub u. Creuzer. II. p. 132 sqq. Cfr. praeterea Be them holländ. Kirchen- und Schulstaat P. I. c. 6. 199. sqq. Alting Scriptt. theolog. Heidelberg. T. III. 65. Struve pfalz. Kircheng. c. 5. p. 139. Köcher katechet. Gesch. der reform. K. c. 8. p. 237. Wal Bibl. theolog. sel. I. p. 516 sqq.

§. 62.

Post hunc catechismum locum inter germanicas confessiones reformatas principem tendit marchica, quae cum prium separatim edere coepit, deinde cum aliis scriptis confessionibusque coniunctim prodiit, mitioremque omnino de predestinatione sententiam continet. Deinde etiam Corpus doctrinac Philippicum, quod et suum fecerunt et pro libro symbolico receperunt Palatini, Brandenburgenses, Anhaltini, Bremenses et Hassiaci. Universalioribus tandem symbolis numeranda est Confessio belgica, primum ut scriptio privata gallico sermone edita a. 1562 sequenti in belgicam linguam translata, tamquam longe lateque disseminata, ut sensim ab universitate Ecclesia reformata tanquam symbolum recipetur.

Glaubensbekenntniß Joh. Sigismunds, Margrafen zu Brandenburg, Francof. ad Viadr. 1613. Auf sonderbaren Befehl und Anordnung des durchl. hochgeehrten Fürsten u. Herrn Joh. Sigismunds, Marggrafens zu Brandenburg anderweit gedruckte Glaubensbekenntniß der reform. evang. Kirchen in Deutschland, a. 1614. 12. Continentur libro: der Chur Brandenburgs Reformations-Werk; die drei confessiones oder glau-

bensbekenntnisse, welche in den churfürstl. brandenburg. die Religion betreffenden Edictis zu beobachten befohlen worden. Colon. Brandenb. 1695. 4. Sunt tamen aliae harum trium confessionum editiones inter se diversae, ita, ut non in omnibus eadem Electorum brandenburgensium Io. Sigismundi et Friderici Guilelmi edicta reformatae religionis caussa promulgata ante oculos nobis ponantur. De his et iis, quae contra haec scripta sunt, v. J. G. Walch Bibl. theol. sel. 1., p. 423. Dan. Heinr. Hering hist. Nachricht von dem ersten Anfang der evang. reform. Kirche in Brandenburg u. Preussen. Halle 1778. 8. Corpus doctrinae Melanchthonis tanquam liber symbolicus nominatur ab Ecclesia Palatina his verbis. „Antiquum Doctrinae corpus maneat eodem, quo hactenus fuit, loco in Ecclesiis et scholis; maneat consensus secundum corpus doctrinae constitutus ab adversariis damnatus, sed nunquam refutatus.“ Admonitio Neostadiana, c. XII. p. 444. cfr. c. V. p. 188. c. VI. p. 205. c. IX. p. 324. c. X. p. 336. c. XI. p. 393. 400. Seren, Elector Brandenburg. Io. Sigismundus, ecclesiarum et scholarum reformatarum doctores ad corpus Doctrinae Philippi adstrinxit his fere verbis. „Sufficiat scholis et ecclesiis nostris iuxta biblia sacra et Symbola atque confessionem Augustanam Corpus doctrinae a Philippo traditum, ad cuius normam Ecclesiarum et Scholarum Professores et Ministri sese componant non sine fructu publico.“ Vid. Barth. Holzfuß tract. theol. de praedestinatione ed. tert. Lugd. Bat. 1756. 8. p. 117. Anhaltini non solum a. 1581. repetitionem brevem s. simplicem et perspicuam confessionem Corpori Doctrinae Melanchthonis conformem ediderunt; sed etiam Wolfg. Amling. Theologus Anhaltinus, in conc. funebri seren. dom. Ioach. Ernesti, Princ. Anhalt. omnes Anhaltinos ad perseverandum in doctrina, Corpori Doctrinae Philippico consentanea, graviter adhortatus est, ap. Holzfuß I. c. p. 118 et Hospiniani Conc. disc. c. 12. p. 66. sqq. qui refert, Theologos Hassiacos olim, cum Form. Conc. prodiret, monuisse, corpus Doctrinae Philippicum, quo hactenus pro consensu christiano fovendo, tanquam scriptis propheticis consentaneo, usi sint, non esse abolendum novi substitutione l. c. Bekenntniß der Anhalt. Theologen von den fürnehmsten Hauptartikeln der christl. Lehre. 1589. 4. Confessio belgica a Guidone de Bres Wallonico segnione composita, cuius deinde et aliorum studiis primum gallice lucem asperxit a.

1562. Non solum literis latinis saepius descripta est verum etiam germanicis, hungaricis, graecis, arabicis. Diligenter collatam cum vetustissimis gallicis et belgicis confessionem illam exhibuit Festus Hominius in Specimine controversiarum belgarum etc Lugd. Bat. 1618. 4. Distinguendum tamen inter editiones, quae ante Synodum Dordracenam a posterioria prodiere: discrepant enim praesertim in articulo de praedestinatione, ac multo accuratius expensa perpolita, et approbata est Synodo. Ita legitur in Act. Syn. nat. Dortreuti habita P. I. in Corp. et Synt. I. p. 129 sqq. Benthem holländ. Kirchen- u. Schulst. I. c. 5. p. 146. Brandt Hist. abrégée de la reform. des Pays-bas. I. p. 105. Köcher Bibl. theol. symb. p. 216. I. G. Walch Bibl. theol. sel. I. p. 411.

§. 63.

Maximam denique nominis famam assecuta sunt decreta Synodi Dordracenæ, quam funestissimum excipiebat Arminianorum schisma. Qui quum iam antea quinque articulis dissensum a Calvinii doctrina de praedestinatione professi essent deinde singularibus confessionibus sententiam suam declararunt. Sed ipsa concilii Dordraceni placitum non in omnibus reformatis Ecclesiis existimationem sibi conciliare potuerunt, imo a multis tacite praetermissa, ab Anglis omnino reiecta sunt Quo tamen magis a Presbyterianis s. Puritanis et ab Helvetis singularibus symbolis suscipiebantur.

Iudicium synodi nationalis reformatarum Ecclesiarum belgarum, habitæ Dortreuti a. 1618 et 1619. etc de quinque doctrinæ capitibus, in Ecclesiis belgicis controversis, promulgatum 6. Maii 1619. 4. Canones et Decreta Syn. Dord. leguntur etiam in Corp. et Synt. P. III. p. 23. sqq. Beiträge zur Kenntnis der Synode von Dordrecht. Aus D. Wolfg. Meyen und Antistes Jac. Breitingers Papieren von Matth. Graf. Basel, 1825. 8. Aymonii tous les Synodes

des nationaux des églises réformées de France. Tom. II. p. 298. Benthem Holländ. K. u. S. p. 391. — Quinque articuli, Remonstrantia comprehensi, leguntur in Scriptis adversariis collationis Hagiensis habitae a. 1611. Lugd. Bat. 1616. 4; in Walch Einl. in die Religionsstr. III. p. 540. In censum hunc veniunt etiam primum Remonstrantium Epistola ad exterarum Ecclesiarum reformatas doctores, pastores, theologos, contra epistolam ministrorum Valachianorum Lugd. Bat. 1617. 4. Deinde Acta et scripta synodalia ministrorum remonstrantium in foederato Belgio 1620. 4. Tum Confessio sive declaratio sententiae Pastorum, qui in foederato Belgio remonstrantes vocantur super praecipuis articulis religionis christianaes, a Sim. Episcopio concinnata a. 1621 lat. versa a. 1622. in Episcopii Opp. T. II. p. 2. p. 69. Symbolum fere commune est, ex unanimi, ut refert praefatio, fratrum omnium (ne iis quidem qui in ergastulis conclusi tenentur, exceptis) consensu, qui omnes et singuli diligenter eam ante legerunt, in timore Domini expenderunt, ad normam S. S., quatenus per temporum iniquitatem fieri potuerit, sedulo examinaverunt, tandemque uno corde unoque ore omnes approbaverunt. Perro Apologia pro Confessione s. declaratione sententiae eorum, qui in foederato Belgio vocantur Remonstrantes a. 1629, in Episc. Opp. I. c. p. 95. Denique Catechesis Remonstrantium Rettigrod. 1640, Vid. Köcher Bibl. theol. symb. p. 489. sqq. I. G. Walch Bibl. theol. sel. I. p. 426. sqq. — Hect. Gottf. Masi diss. de contentu Concilii Dordraceni in Anglia, in ei. dissert. aqadem I. p. 601. Ern. Salom. Cypriani Urtheil hochberühmter englischer Theologen von der Synode zu Dordrecht u. ihrer Lehre, Goth. 1723 — Presbyterianorum confessio s. Westmonasteriensis a. 1643, exarata haec est: Confessio fidei in conventu Theologorum, auctoritate parlamenti anglicani indicto, elaborata, eidem parlimenti postmodum exhibita, quin et ab eodem deindeque ab Ecclesia Scoticana cognita et approbata, una cum Catechismo dupliciti. Cantabrigiae 1659. 8. Köcher I. c. p. 282. Walch I. c. p. 419. Einl. in die Religionsstr. I. c. p. 109. sqq.

§. 64.

Nam quum ex Gallia, praesertim ex Academia Salmuriensi in Ecclesiam Genevensem

negavit ipsamque igitur substantiam corporis et sanguinis Christi in coena sacra edi ac bibi, quemadmodum Lutherus docebat, noluit. Alterum est, quod Zwinglius addidit, voculam *sorri* in verbis Domini per *significat* interpretandam esse. Tertiam ac novam interpretationem proposuit Oecolampadius, qui corpus meum idem esse dixit, ac figuram corporis mei. Convenit triplex interpretatio in eo, quod symbolicam tantum, non autem veram, realem, et substantialem praesentiam Christi in sacra coena admittit atque omnino mysterium negat Sacramentis inesse, hisque vere conferri et exhiberi rem divinam aut gratiam significatam. Nullum facile symbolum Ecclesiae Reformatae inveneris, praeter Zwinglii ipsius, quod hac in tenui de nudis signis doctrina fovenda acquiesceret.

-Carlostdadi libelli reperiuntur in Luth. Opp. T. XX. ed. Walch. Zwinglii interpretationem verbi *sorri* in eius Epist. ad Alberum Reutlingenensem a. 1524. in Comentario de vera et falsa religione, in Subsidio de Eucaristia, in Responsione ad Bugenhageni epistolam. Oecolampadii libellus de genuina verborum domini: hoc est corpus meum, iuxta vestissimos authores expositione a. 1525, editus est, contra quem Syngamma Suevicum prodiit. V. Planck. Gesch. d. prot. Lehrb. I. et II. In illo libro demonstrat Oecolampadius, nullum miraculum in pane mystico esse supra captum hominis, ut fatetur ipse Radus Hosipian. in Hist. sacram. P. II. p. 56. „Nullum Sacramentum unquam fuisse inventur, quod illud ipsum nobis praesens facere possit, quod per illud significabatur, sed hoc unius cuiuscunque Sacramenti opus et munus est, ut illud, quod denotat, praesens esse significet duntaxat et testetur etc.” Vlr. Zwinglius ad Luth. Conf. respons. Tom II. Opp. p. 477. „Sunt ergo Sacraenta signa vel ceremonia-

niae, pace tamen omnium dicam, quibus se homo Ecclesiae probat aut candidatum aut militem esse Christi: redduntque Ecclesiam totam potius certiorum de tua fide, quam te." Commentar. de vera et falsa relig. in Opp. T. II. p. 198. „Quapropter cum Christum discessisse, deseruisse mundum nec amplius nobiscum esse constet, vel fidei articulos et Christi verba diserta et clara cadere necesse est (quod ipsum tamen fieri nequit), vel Christi corpus in Sacramento praesens non esse, nec etiam sanguinem ipsius in hoc contineri fatendum erit." De coena dom. plana et brev. inst. Opp. II. p. 285. „Plane loquamur, spiritualiter edimus, quum per Dei gratiam ad Christum venimus. Spiritualiter ergo Christi corpus edere, quid porro aliud esse potest, quam Christo fidere?" Commentar. de vera et fals. relig. I. c. p. 215. „Credo, imo scio, omnia Sacraenta tam abesse, ut gratiam conferant, ut ne adferant quidem, aut dispensem. Qua in re forsan audacior tibi videri potero, potentissime Caesar. Sed stat sententia. Nam gratia, ut a Spiritu diuino sit aut datur (loquor autem latine, cum gratiae nomine utor pro venia scilicet, indulgentia et gratuito beneficio) ita donum istud ad solum spiritum pervenit. Dux autem vel vehiculum Spiritui non est necessarium, ipse enim est virtus et latio, qua cuncta feruntur, non qui ferri opus habent. — Credo igitur, o Caesar, Sacramentum esse sacrae rei, hoc est, factae gratiae signum. — Credo, testimonium publicum esse etc." Ad Carol. Imp. Fidei ratio Opp. II. p. 451. Quod si quis autem aliam animo habeat notionem Sacramenti, nimirum, quod sit tale signum, per quod bonum aliquod non solum repraesentetur et obsignetur, verum et exhibeat ac conferatur, uti Lutheri discipuli hanc de Sacramentis notionem habent etc." Dan. Wytténbach Tent. Theol. Dogm. §. 753.

§. 66.

Quibus contraria prorsus est Lutheranorum intentia, cum in Aug. Conf. tum in Apologia clarata. Omnino enim mysticam hic doceriionem veri corporis et sanguinis Christi cum ibilibus speciebus, easque res visibles vocari na non per se, sed quatenus cum rebus co-

niuncta creduntur corpus et sanguis Christi, sponte intelligitur. Sed quum postea illi symbolorum articuli in favorem Reformatorum explicari solerent, ex Lutheri sententiis genuina Lutheranorum doctrina repetenda est. Is igitur, ut discriminem inter utramque sententiam recte perspicere, docuit, cum obiectivam (corporalem) Christi esse cum rebus in sacra coena coniunctionem, tum oralem manducationem tamque internam et necessariam Christi in rebus illis visibilibus praesentiam, ut sub pane et vino Christum esse dici, nec tantum dari et sumi a piis, sed etiam ab impiis Christianis possit.

„Es sind nur drey Worte: das ist mein Leib. Da giebt einer dem Wörtlein *Das* eine Nasen und reissets vom Brodt, daß mans so soll deuten, gerade als wenn ich spreche: Nimm und isse, hier sitzet Hans mit der rothen Jopen. Der ander nimmt das Wörtlein *Ist*, das soll ihm so viel heißen, als das Wort bedeutet. Der dritte sagt: das ist mein *Leib*, heiist so viel, als das ist eine Figur meines Leibes. Setzen solche eigne Träume ohne allen Grund der Schrift.“ Luth. Sermon von den Sacram. des Leibes und Blutes Christi wider die Schwärmer a 1526. Opp. XXI p. 931. „De coena domini docent, quod corpus et sanguis Christi vere adsint et distribuantur vescientibus in coena Domini et improbant secus docentes.“ Aug. Conf. art. 10. p. 12. „Confitemur nos sentire, quod in coena domini vere et substantialiter adsint corpus et sanguis Christi; et vere exhibentur cum illis rebus, quae videntur, pane et vino his, qui sacramentum accipiunt. Et comperimus non tantum Romanam Ecclesiam affirmare corporalem praesentiam Christi, sed idem et nunc sentire et olim sensisse Graecam Ecclesiam.“ Apologet. p. 157. De Sacramento altaris sentimus, pane et vinum in coena esse verum corpus et sanguine Christi et non tantum dari et sumi a piis, sed etiam ab impiis Christianis.“ Art. Smalc. p. 330. quod etiam

in Concordia Vitembergensis sanctum legitur ap. Camerar, in Vita Melanchth. app. p. 432. „Sacramentum altaris est verum corpus et verus sanguis Domini nostri Iesu Christi sub pane et vino, nobis Christianis ad manducandum ac bibendum ab ipso Christo institutum.“ Catech. min. p. 380. Quid est igitur Sacramentum altaris? responsio: est verum corpus et sanguis domini nostri Iesu Christi in et sub pane et vino per verbum Christi nobis Christianis ad manducandum et bibendum institutum et mandatum. Catech. mai. p. 553. Etiamsi infinitae diabolorum myriades una cum omnibus Schwermeris uno ore impudentissime affirmarent, quomodo panis et vinum Christi corpus et sanguis esse possunt? etc. tamen compertum habeo, omnes ad unum spiritus et doctos non tanta excultos esse prudentia atque intelligentia, quanta Deum omnipotentem vel in minimo digitulo valere certe scio ib. p. 544.

§. 67.

Deinde postquam Bucerus, in medio loco ter utramque partem diutius constitutus, non em praesentiae verae, realis et substantialis agis urgere cooperat, tunc non solum approbatio ac transitus facilior parari posse videatur, sed etiam Helvetorum ipsorum Zwinglia hactenus sententia vehementer commutata, explicata et altiori sensui accommodata prodit. Nam eodem fere tempore Iohannes Calvinus doctrinam proposuit inter Lutheri et Zwinglii sententias medium et utrinque reducim. Ac primum quidem cum Luthero et Zwinglio docuit, Sacraenta omnino esse notas tesseras christiana professionis et societatis, gratiarum actionem incitamenta et exercitia ei ac piae vitae eumque esse Sacramentorum item, ut per ea nobis gratiam suam testetur Iesus, repraesentet atque obsignet. Neque ta-

men ut Zwinglius hac in re tenenda constituit, sed conferri etiam rem divinam ac gratiam per Sacra menta addidit. De vera praesentia lis di remta, nunc de modo praesentiae nova dissensio orta.

„Es wird im Abendmahl nicht nur eitel Brodt und Wein, sondern auch der Leib und das Blut des Herrn wahrlich mitgetheilt und genossen, man sage nun: in, unter oder neben dem Brodt, das gilt gleichviel; denn es ist allein um die wahre Gegenwart Christi zu thun.“ M. Bucers Schrift an den Rath und die Kirche zu Münster in Westphalen, c. 24. Cfr. Apologia contra Robertum Episcopum Abricensem Gallum, Tom. Angl, p. 613. Talia quoque Helvetica confessio continet. a. 1536 rogatu Buceri ita accomodata, ut inter Ecclesias sarciretur concordia, cuius tunc magna spes affulgebat. „Signa, quae in Ecclesia Christi Sacra menta vocantur duo sunt, Baptismus et Eucharistia. Haec arcana rerum symbola non nudis sed signis simul et rebus constant. In Eucharistia panis et vinum signa sunt. Res autem communicatio corporis Christi, parta salus et peccatorum remissio, quae quidem percipiuntur Fide, quemadmodum signa corpore et in ipsa re totus fructus Sacra mentorum est. Unde asserimus, Sacra menta non solum tesseras quasdam societatis christiana, sed et gratiae divinae symbolum esse. Art. XX. in Corp. et Synt. l. p. 70. cfr. art. XXII. l. c. „Quum Lutherus docere coepit, sic materiam Coenae tractabat, ut, quod ad corporalem Christi praesentiam attinet, talem ipsam relinquere videretur, quamle tunc omnes concipiebant. Nam transsubstantiationem damnans panem corpus Christi esse dicebat, quod una cum ipso coniunctum esset. Adiungebat præterea similitudines duras quidem illas et rudes. Sed eis uti cogebatur, quod aliter mentem suam explicare non poterat. Difficile enim est, rem tam arduam exponere, quin impropria quadem subinde accersantur. Dehinc suborti sunt Zwinglius et Oecolampadius, qui quum imposturam et deceptionem a diabolo inventam considerarent in stabilienda praesentia illa carnali, quae ab annis sexcentis tradita, et pro certa habita fuerat: rem tanti momenti dissimilare, nefas esse existimarunt. Maxime quum huic errori execrabilis idolatria annexa esset, quod Chri-

stus quasi sub pane inclusus adoraretur. Quia vero difficillimum erat, hanc opinionem, quae diu iam et altius radices egerat in animis hominum revellere, omnem ingenii vim ad eam impugnandam applicarunt, admonentes crassissimi et absurdissimi erroris esse, non agnoscere ea, quae de ascensione Christi tota Scriptura testatur, ipsum in coelo in hominis natura receptum esse ibique mansurum, quoad descendat ad iudicandum orbem. Sed huic proposito nimium intenti quem praesentiam Christi in caena credere debeamus, qualis illis communicatio corporis et sanguinis ipsius recipiatur, dicere omittebant. Adeo ut Lutherus eos nihil praeter signa nuda et spirituали substantiae vacua relinquere velle existimaret. — Habemus itaque, qua in re impegerit Lutharus, in qua etiam Oecolampadius et Zwinglius, etc. Calvinus de coena Domini, primum a. 1540 gallice scriptum: et a. 1555. lat. versum in Opp. Tom. VIII. p. 8, 9. Addit denique: Uno igitur ore fatemur omnes, nos quum iuxta Domini institutum fide Sacramentum recipimus, substantiae corporis et saecularis Christi vere fieri particeps. I. c. p. 9. „Sunt quidem et hi Sacramentorum fines, ut notae sint ac tesserae christianaę professionis et societatis sive fraternitatis, ut sint ad gratiarum actionem incitamenta, et exercitia fidei ac piae vitae: denique syngraphae ad id obligantes. Sed hic unus inter alios praecipuuſ, ut per ea nobis gratiam suam testetur Deus, repreäsentet atque obsignet. Nam etsi nihil aliud significant, quam quod verbo ipso annunciatur, hoc tamen magnum est, subiecti oculis nostris quasi vivas imagines, quae sensus nostros melius afficiant, quasi in rem ducendo: dum nobis Christi mortem omniaque eius beneficia in memoriam revocant, ut fides magis exerceatur: deinde quod ore Dei renunciatum erat, quasi sigillis confirmari et sanciri.” Consensio mutua in re sacram. ministror. Tigur. Eccl. et D. Calvini in Opp. VIII. P. 949. „Longe falluntur, qui nullam carnis Christi praesentiam in coena concipiunt, nisi in pane sistatur. Ita enim arcanae Spiritus operationi, quae nobis Christum ipsum unit, nihil reliquum faciunt. Christus praesens illis non videtur, nisi ad nos descendat. Quasi vero si ad se nos evehat, non aequa potiamur eius praesentia. Ergo tantum de modo quaestio est: quia Christum ipsi in pane locant, nobis autem non ducimus fas esse, eum e coelo detrahere. Utrum rectius sit, iudicent lectores. Tantum facessat calumnia illa, auferri Christum a sua coena.

· nisi sub panis integumento lateat. Nam quum mysterium hoc coeleste sit, necesse non est, Christum elicere in terras, ut nobis sit coniunctus." Calvinii la-
stut. christ. rel. I. IV. c. 17. p. 287.

§. 68.

Nam Calvinus docet, non in nudis signis acquiescendum, sed rem signatam maxime spe-
ctandam, promissiones illis oblatae amplectendas,
nec a signis veritatem disiungendam. Confem-
gratiam docet, neque per nuda signa, neque per
internam elementorum rationem, quemadmodum
Lutherus voluit, sed per Spiritum sanctum.
Nam nec in elementis consistendum, nec his sa-
lutis omnis fiducia affingenda. Deus est, qui
Spiritu S. in nobis agit, quum signis utimur, et
adminiculis his utitur ad promovendum salutis
ac fidei opus. Fides est, quae promissionem in
sacra coena oblata amplectitur et spirituali com-
municatione particeps fit veri corporis et san-
guinis Christi. Christus est, qui implet, quod
figurant Sacraenta, ut totus effectus penes
eius Spiritum resideat. Denique mysterium
sublime ac ratione superius in sacra coena de-
prehenditur. Docetur a Calvino vera, realis,
substantialis in sacra coena praesentia corporis
ac sanguinis Christi, sed fide tantum animadver-
tenda et amplectenda signisque figurata; non
admittitur localis ulla praesentia (a Luthero
ipso negata) aut literalis verborum Domini in-
terpretatio; docetur, fideles tantum et electos
veritate corporis et sanguinis Christi participes
fieri, reprobis et infidelibus contra nil nisi signa
administrari.

,Quare etsi distinguimus, ut par est, inter signa et res signatas: tamen non disjungimus a signis veritatem: quin omnes, qui fide amplectuntur illis oblatas promissiones, Christum spiritualiter cum spiritualibus eius donis recipere adeoque et qui dudum participes facti erant Christi, communionem illam continuare et reparare fateamur." Consensio mutua in re sacramentaria minist. Tig. Eccl. et L. lo. Calvini l. c. art. IX. p. 649. „Neque enim ad signa nuda, sed potius ad promissionem quae illis annexa est, respicere convenit. Quatenus ergo in promissione illis oblatâ proficeat nostra fides, eatenus ista vis et efficacia, quam dicimus, se exercet. Ita materia aquae, panis aut vini, Christum nequaquam nobis offert, nec spiritualium eius donorum compotes nos facit; sed promissio magis spectanda est, cuius partes sunt, nos recta fidei via ad Christum ducere, quae fides nos Christi participes facit. Art. X. Praeterea si quid boni nobis per sacramenta confertur, id non fit propria eorum virtute, etiamsi promissionem, qua insigniuntur, comprehendendas. Deus enim solus est, qui Spiritu suo agit. Et quod Sacramentorum ministerio uititur, in eo neque vim illis suam infundit, neque Spiritus sui efficaciae quicquam derogat, sed pro ruditatis nostrae captu, ea tanquam adminicula sic adhibet, ut tota agendi facultas maneat apud ipsum solum. Art. XII. Quod autem carnis suaे esu et sanguinis potionie, quae hic figurantur, Christus animas nostras per fidem, Spiritus s. virtute pascit, id non perinde accipendum, quasi fiat aliqua substantiae vel commixtio, vel transfusio: sed quoniam ex carne semel in sacrificium oblatâ et sanguine in expiationem effuso vitam hauriamus. Art. XXIII. Primum quidem fatemur, Christum, quod panis et vini symbolis figurat, vere praestare, ut animas nostras carnis suaē esu et sanguinis potionie alat. Fasceseat igitur putida illa calumnia, theatricam fore pompam, nisi re ipsa praestet Dominus, quod signo ostendit. Neque enim dicimus, quicquam ostendi, quod non vero detur. Lubet nos Dominus, panem et vinum accipere; interea spirituale carnis suaē et sanguinis alimentum se dare pronuntiat. Huius rei non fallacem oculis proponi figuram dicimus, sed pignus nobis porrigi, cui res ipsa et veritas coniuncta est, quod scilicet Christi carne et sanguine animae nostrae passantur. lo. Calv. Defensio sacrae et orthod. doctr. de Sacr. eorumque materia, vi, fine, usu et fructu, quam Pastores et ministri Tigurinae Eccl. et Genev.

ante aliquos annos brevi consensionis formula complexi fuerunt. a. 1554. Calv. Opp. VIII. p. 657. Carneum ergo Christi sine ulla ambagibus fatemur esse vivificam: non tantum, quia semel in ea salus nobis parta est, sed quia nunc, cum sacra unitate cum Christo coalescimus, eadem illa caro vitam. in nos spirat, vel ut brevius dicam, quia arcana Spiritus S. virtute in corpus Christi insiti communem habemus cum ipso vitam. Nam ex abscondito Deitatis fonte in Christi carnem mirabiliter infusa est vita, ut inde ad nos fluere. l. c. p. 657. Quod, nos sibi conjugens non modo vitam suam nobis instillat, sed etiam unum nobiscum efficitur, sicuti ipse unus est cum patre, sublimius captu nostro mysterium esse concedimus l. c. Spiritualem cum dicimus, fremunt illi, quasi hac voce realem, ut vulgo loquuntur, tollamus. Nos vero, si reale pro vero accipient, et fallaci vel imaginario opponant, barbare loqui mallemus, quam pugnis occasionem praebere; — placidis itaque et moderatis hoc testatum volo, ita secundum nos spiritualem esse communicationis modum, *ut re ipsa Christo fruamur.* l. c. Praesertim vero tollenda est quaelibet localis praesentiae imaginatio. Nam quum signa hic in mundo sint, oculis cernantur, palpantur manibus, Christus quatenus homo est, non alibi quam in coelo, nec aliter quam mentis et fidei intelligentia quaerendus est. Quare perversa et impia superstitionis est, ipsum sub elementis huius mundi includere. Cons. mut. l. c. Art. XXI. p. 650. Proinde, qui in solennibus Coenae verbis: hoc est corpus meum, hic est sanguis meus, praecise literalem, ut loquuntur, sensum urgent, eos tanquam praeposteros interpres repudiamus. Nam extra controversiam ponimus, figurate accipienda esse, ut esse panis et vinum dicantur id, quod significant. Art. XXII. Praeterquam quod in Sacramentis nihil nisi fide percipitur, tenendum quoque est, minime alligatam ipsis esse Dei gratiam, ut quisquis signum habeat, re etiam potiatur. Nam reprobis peraeque ut electis signa administrantur: veritas autem signorum ad hos solos pervenit. Art. XVII. XVIII. Porro de modo si quis me interroget, fateri non pudebit, sublimius esse arcanum, quam ut vel meo ingenio comprehendi, vel enarrari verbis queat, atque, ut apertius dicam, exterior magis, quam intelligam. Itaque veritatem Dei, in qua acquiescere tuto licet, hic sine controversia amplector. Pronuntiat ille carnem suam esse animae meas cibum, sanguinem esse potum. Talibus alimen-

tis animam illi meam pascendam offero. In sacra sua coena iubet me sub symbolis panis ac vini corpus ac sanguinem suum sumere, manducare ac bibere, nihil dubito, quin et ipse vere porrigit, et ego recipiam. Io. Calvini Inst. christ. rel. I. IV. c. 17. p. 278. "Ceterum quicquid ad exprimendam veram substancialialemque corporis et sanguinis communicationem, quae sub sacris Coenae symbolis fidelibus exhibetur, facere potest, libenter recipio, atque ita, ut non imaginatione duntaxat aut mentis intelligentia percipere, sed ut re ipsa frui in alimentum vitae aeternae intelligentur." I. c. p. 282. Et sunt inter Ecclesiae reformatae doctores haud pauci, qui Calvini sententiam secuti affirment, Sacraenta non tantum significare bona coelestia, sed etiam re ipsa exhibere atque conferre, Franc. Turretin, Inst. Theol. elenc. III. l. 1. 19. qu. 3. F. Burmann. Synops. Theol. I VII. c. 4. Christ. Beck Synops. inst. univ. Theol. p. 210.

§. 69.

Quamquam in his nonnulla deprehenduntur magnificentius dicta et Lutheranae doctrinae consonantia, tamen differentia adhuc in quaे doctrinia residens nimirum praeterire test. Calvinus enim cum pane et vino (i. e. mexum, eodem tempore) verum corpus venique sanguinem Christi in celo habitantis &que Spiritus s. ad se attollentis exhiberi dixit; Itherus præsentiam Christi cum pane et sub ne docuit simul in celo et in sacra coena aësentis propter ubiqutatem, quam dicunt, que promissionem. Ille spiritualem solam anducitionem veri corporis ac sanguinis, hic alem simul esse voluit. Lutherus interna et necessaria quadam ratione in pane, cum pane sub pane adesse Christum asseruit tamque etissime cum elementis coniunctum, ut vel ab fidelibus suscipi sumique queat; Calvinus pios

et electos solos, in fide constantes eius participes fieri docuit. Quae omnia, postquam acrioribus certaminibus a Westphalio, Timanno, aliis cum Calvino, Iohanne a Lasco, aliis in utramque partem agitata et disputata erant, tandem symbolis declarata sunt. Luthera nam igitur doctrinam Formula concordiae his potissimum sententiis de praesentia Christi in pane, cum pane et sub pane et vino propter omnipotentiam Dei et ubiquitatem Christi, de oraliteriam mandatione deque omnium, vel impiorum participatione veri corporis et sanguinis Christi contineri voluit. Neque tamen, ut recte monet unus ex illius auctoribus, Chemnitius, fundamentum praesentiae corporis Christi in coena, ex vera Lutheri sententia, collaudandum est in disputatione de ubiquitate, sed in veritate verborum institutionis et grammatica eorum expositione: in illis enim latet tanquam in interiori recessu, omnis dissensio, quamquam supersedere disputatione illa de ubiquitate vix potest theologica hac de re doctrina.

„Hoc modo non tantum refutatur Papistarum commentum de transsubstantiatione, sed crassa omnia figura atque futilis argutiae, quae vel coelesti eius gloriae detrahunt vel veritati humanae naturae minus sunt consentaneae. Neque enim midis absurdum iudicamus, Christum sub pane locare vel cum pane copulare, quam panem transsubstantiare in corpus eius“ . Cons. mutua Art. XXIV. l. c. p. 650. „Cer nisi Paulo dicere licuit, nos a domino peregrinari, quamdiu sumus in mundo, eadem quoque ratione dicemus, quadam absentiae specie nos ab eo disiungi, quatenus scilicet a coelesti eius domicilio nunc distamus. Abest igitur Christus a nobis secundum cor-

pus. Spiritu autem suo in nobis habitans in coelum ad se ita nos attollit, ut vivificum carnis suae vigorem in nos transfundat; non secus ac vitali solie calore per radios vegetamur." Io. Calvini defensio sanæ et orth. doctr. de Sacr. l. c. p. 658. Alii fatentur panem Coenæ vere substantiam esse terreni et corruptibilis elementi nec quicquam in se pati mutationis, sed sub haberet inclusum Christi corpus. Si ita sensum suum explicarent, dum panis in mysterio porrigitur, annexam esse exhibitionem corporis, quia inseparabilis est a signo suo veritas: non valde pugnarem. Sed quia in pane corpus ipsum locantes ubiquitatem illi affingunt naturae suaे contrariam, addendo autem: Sub pane, illic occultum latere volunt: tales astutias e suis latebris paulisper extrahere necesse est, etc. Inst. christ. rel. l. IV. c. 17. p. 282. Brevis et dilucida de Sacramentis Ecclesiae Christi tractatio, in qua et fons ipse et ratio totius sacramentariae nostri temporis controversiae paucis exponitur naturaque et viis Sacramentorum compendio et perspicue explicatur per Io. a Lasco, Baronem Poloniae, Superintendenteum Ecclesiae peregrinorum Londini, Lond. 1552. 8. V. Planck Gesch. d. protest. Lehrb. V. 2, p. 36 sqq.

Farrago confusanearum et inter se dissidentium opiniorum de Coena Domini ex Sacramentariorum libris congesta. Ed. Io. Westphalus, Magdeb. 1552. 8. Planck l. c. p. 28 sqq. „Credimus, doceamus et contemur, verba Testamenti Christi non aliter accipienda esse, quam sicut verba ipsa ad literam sonant: ita, ne panis absens Christi sanguinem significet: sed ut propter sacramentalem unionem panis et vinum vere sint corpus et sanguis Christi — Fundamenta, quibus in hoc negotio contra Sacramentarios nitimus, haec sunt: Primum fundamentum est articulus fidei nostræ christianaæ, videlicet: Iesus Christus est verus, essentialis, naturalis perfectus Deus et homo in unitate personæ, inseparabilis et indivisus. Secundum: quod dextera Dei ubique est: ad eam autem Christus ratione humanitatis suæ vere et re ipsa collocatus est: ideoque praesens gubernat, in manu sua et sub pedibus suis, ut Scriptura loquitur, habet omnia, quæ in coelo sunt et in terra. Ad eam Dei dexteram nullus alias homo ac ne Angelus quidem, sed solus Mariae filius collocatus est, unde et ea, quæ diximus, praestare potest. Tertium: quod verbum Dei non est falsum aut mendax. Quartum: quod Deus varios modos novit et in sua potestate habet, quibus alicubi esse potest: neque ad unicum illum al-

ligatus est, quem Philosophi localem aut circumscriptum appellare solent. Credimus, docemus et confitemur, corpus et sanguinem Christi non tantum spiritualiter per fidem, sed etiam ore, non tamen capernaítice, sed supernaturali et coelesti modo, ratione sacramentalis unionis cum pane et vino sumi. — Credimus, docemus et confitemur, quod non tantum veri in Christum credentes et qui digne ad coenam Domini accedunt, verum etiam indigni et infideles verum corpus et sanguinem Christi sumant, ita tamen ut nec consolationem nec vitam inde percipiant, sed potius, ut illis sumtio ea ad iudicium et damnationem cedat, si non convertantur et poenitentiam agant." Form. Conc. Epitome. p. 599 sqq. Sequitur contrariae et damnatae Sacramentariorum doctrinæ rejectio. p. 601 sqq. Deinde in Declaratione leguntur haec, „Et sane omnes circumstantias institutionis Coenæ dominicae luculenter testantur, verba illa Domini (quae per se perspicua, firma, clara et indubitate sunt) non aliter, quam in usitata, propria et communia significatione, accipi posse et debere. Cum enim Christus mandatum illud in mensa et in coena dederit, dubium esse non potest, quin de vero naturali pane et de vero naturali vino, atque de manducaione, quae ore fit, loquatur, ita, ut nulla in vocabulo panis metaphora esse possit, quasi Christi corpus spiritualem panem aut spiritualem cibum animae dicere voluerit. Et Christus ipse præcavere studuit, ne metonymia in vocabulo (corporis) intelligeretur et ne existimaretur de signo corporis sui aut tantum de symbolo vel de figura corpore, aut de virtute corporis sui, seu beneficio, que oblatione corporis sui nobis promeruit, agere. Diversè enim loquitur de vero, essentiali et substanciali suo corpore, quod in mortem pro nobis tradidit et de vero, substanciali sanguine suo, quem pro nobis in aræ crucis in remissionem peccatorum effudit." Decl. p. 739. „Et sane si d. Paulus duntaxat de spirituali communicatione corporis Christi, quae per fidem fit, ageret (ut Sacramentarii hoc Paulinum dictum [i. Cor. 10, 16.] suo more depravare solent), non dixisset panis, sed Spiritus aut Fides est communicatione corporis Christi." l. c. p. 741. „Cum etiam omnes illi (indigni), qui benedicti et distributi panis in sacra coena participes sunt, etiam cum corpore Christi communicationem habeant, profecto d. Pauli verba non possunt accipi de spirituali communione.

munications cum Christo, qua nemō abutī unquam potest et a qua homines non sunt deterrendi." l. c. p. 742. Duplex igitur est manducatio carnis Christi. Una spiritualis, de qua praecepit Christus in evangelista Iohanne c. 6. agit, quae non alio modo, quam Spiritu et fide in praedicatione et meditatione Evangelii fit, non minus, quam cum coena Domini digne et in fide sumitur. Haec spiritualis manducatio per se utilis et salutaris est, omnibusque christianis et quidem omnibus temporibus ad salutem necessaria est: sine qua spirituali participatione sacramentalis illa, aut quae ore duntaxat fit, manducatio in coena non modo accipientibus non salutaris, sed noxia etiam et damnationis causa esse solet. Spiritualiter igitur manducare nihil aliud est, quam credere praedicato verbo Dei etc. — Altera vero manducatio corporis Christi est sacramentalis et ore fit, quando in sacra coena verum et substantiale corpus et sanguis Christi ore accipiuntur etc. 744. Illud Christi mandatum, consideranter diligenter omnibus circumstantiis, non potest nisi de orali, non autem de crassa, carnali, capernaitica, sed de supernaturali et incomprehensibili manducazione corporis Christi intelligi l. c. p. 745. Chemnitii Examen conc. Trid. P. II. Loc. 4. Sect. I. c. 1. §. 4.

§. 70.

Superest, ut eorum tandem symbolorum mentionem faciamus, quorum est maxima apud conformatos auctoritas, Quae quum omnia fere in loco, qui de sacra coena est, Calvinii stigia premant, satis habebimus, ex Confessione allicana a. 1559, ex Helvetica a. 1566, ex Arzulis Anglicanis, ex actis Synodi Dordracenae, et Catechismo Heidelbergensi et Confessione Brandenburgica nonnulla delibare.

Gallicana confessio haec habet: Adfirmamus, sanctam coenam Domini, alterum videlicet Sacramentum, esse nobis testimonium nostrae cum Domino nostro, Iesu Christo, unionis, quoniam non est duntaxat mortuus semel et excitatus a mortuis pro nobis, sed etiam vere nos pascit et nutrit carne sua et sanguine, ut unum

eum ipso facti vitam cum ipso communem habeamus. Quamvis enim nunc sit in coelis, ibidem etiam mansurus, donec veniat mundum iudicaturus, creditus tamen, eum arcana et incomprehensibili spiritu sui virtute nos nutrire et vivificare sui corporis et sanguinis substantia per fidem apprehensa. Dicimus autem, hoc spiritualiter fieri, non ut efficacias et veritatis loco imaginationem aut cogitationem supponamus, sed potius, quoniam hoc mysterium nostras cum Christo coalitionis tam sublime est, ut omnes nostros sensus totumque adeo ordinem naturae superet, denique quoniam quum sit divinum ac coeleste, non nisi fide percipi et apprehendi potest. Art. 36. Credimus, tam in coena, quam in baptismo, Deum nobis re ipsa, i. e. vere et efficaciter donare, quicquid ibi sacramentaliter figurat, ac proinde cum signis coniungimus veram possessionem et fruitionem ejus rei, quae ibi nobis offertur. Itaque affirmamus, eos, qui ad sacram mensam Domini puram fidem, tanquam vas quoddam afferunt, vere recipere, quod ibi signa testificantur, nempe corpus et sanguinem Iesu Christi, non minus esse cibum et potum animae, quam panis et vinum sunt corporis cibus. Art. 37. Credimus, adiuncta esse verbo Sacra menta, amplioris confirmationis caussa, gratiae Dei nimurum pignora et tesseras, quibus infirmas et rudi fidei nostrae subveniatur. Fatemur enim talia esse signa haec exteriora, ut Deus per illa, S. sui Sp. virtute, operetur, ne quicquam ibi frustra nobis significetur. Arbitramur tamen omnem illorum substantiam et veritatem esse in Christo Iesu, a quo si separantur, nihil sint, quam inanæ umbrae et fumi. Art. 34. Corp. et Synt. L p. 85. 86.

Helvetica hanc sententiam profitetur: Est manducatio corporalis, qua cibus in os percipitur ab homine, dentibus atteritur, et in ventrem deglutitur. Hoc manducationis genere intellexerunt olim Capernaitas sibi manducandam carnem Domini, sed refutantur ab ipso. Nam ut caro Christi corporaliter manducari non potest citra flagitium aut truculentiam, ita non est cibus ventris. Id quod omnes fateri coguntur. Improbamus igitur Canonem in Decretis Pontificum, Neque enim credidit vetustas pia, neque nos creditus, corpus Christi manducari ore corporis corporaliter vel essentialiter. Est et spiritualis manducatio corporis Christi, non ea quidem, qua existimemus, cibum ipsum mutari in spiritum, sed qua, manente in sua essentia et proprietate corpore et sanguine

Domini, ea nobis communicantur spiritualiter, utique non corporali modo, sed spirituali, per Sp. S. qui videlicet ea, quae per carnem et sanguinem Domini pro nobis in mortem tradita, parata sunt, applicat et confert nobis, ita ut Christus in nobis vivat et nos in ipso vivamus efficitque, ut ipsum, quo talis sit cibus et potus spiritualis noster i. e. vita nostra, vera fide percipiamus. — Ex quibus omnibus claret, nos per spiritualem cibum minime intelligere imaginarium nescio quem cibum, sed ipsum Domini corpus pro nobis traditum, quod tamen percipiatur a fideli- bus, non corporaliter, sed spiritualiter per fidem. Et hic esus carnis et potus sanguinis Domini ita est necessarius ad salutem, ut sine ipso nullus servari possit. Fit autem hic esus et potus spiritualis etiam extra Domini coenam et quoties aut ubicunque homo in Christum crediderit. Praeter superiore mandationem spiritualem est et sacramentalis mandatio corporis Domini, qua fidelis non tantum spiritualiter et interne participat vero corpore et sanguine Domini sed foris etiam accedendo ad mensam Domini accipit visibile corporis et sanguinis Domini sacramentum. — Ceterum, qui nulla cum fide ad hanc sacram Domini mensam accedit, Sacramento duntaxat communicat, rem Sacramenti unde est vita et salus, non percipit. — Ergo corpus et sanguinem Domini cum pane et vino non ita coniungimus, ut panem ipsum dicamus esse corpus Christi, nisi ratione sacramentali aut sub pane corporaliter latitare corpus Christi, aut quincunque signum percipiat, idem et rem percipiat ipsam. Corpus Christi in coelis est ad dexteram Patris. Sursum ergo elevanda corda et non defigenda in panem, nec adorandus Dominus in pane. Et tamen non absens est Ecclesiae suae celebranti Coenam Dominus. Sol absens a nobis in coelo nihilominus efficaciter praesens est nobis, quanto magis sol iustitiae Christus, corpore in coelis absens nobis, praesens est nobis, non corporaliter quidem, sed spiritualiter per vivificant operationem et ut ipse se nobis praesentem futurum exposuit in ultima coena Io. 14. 15. 16. Vnde consequens est, nos non habere coenam sine Christo, interim tamen habere coenam incurvantem et mysticam, sicuti universa nuncupavit vetustas.“ Cap. XXI. in Corp. et Synt. l. p. 49. 50.

Anglicana confessio ita docet. „Coena domini non est tantum signum mutuae benevolentiae Christianorum inter se, verum potius est Sacramentum nostrae per

mortem Christi redemptionis. Atque adeo rite digne et cum fide sumentibus panis, quem frangimus, est communicatio corporis Christi: similiter poculum benedictionis est communicatio sanguinis Christi. Panis et vini transsubstantiatio in Eucharistia ex sacris literis probari non potest sed aperitis Scripturas verbis adversatur, Sacramenti naturam evertit et multarum superstitionum dedit occasionem. Corpus Christi datur, accipitur et manducatur in Coena tantum coelesti et spirituali ratione. Medium autem quo corpus Christi accipitur et manducatur in Coena, Fides est." Art. 28. „Impii et fide viva destituti licet carnaliter et visibiliter (ut Augustinus loquitur) corporis et sanguinis Christi Sacramentum dentibus premant, nullo tamen modo Christi participes efficiuntur, sed potius tantae rei sacramentum seu symbolum ad iudicium sibi manducant et bibunt." Art. 29. in Corp. et Synt. I. p. 105.

Ecclesiarum belgicarum confessio, prout in Synodo Dordrechta fuit recognita et approbata, haec fere continet. „Credimus, benignum illum Deum nostrum, habita habitudinis et infirmitatis nostrae ratione Sacra menta nobis instituisse, ut promissa sua in nobis obsignaret utque divinae erga nos benevolentiae ac gratiae essent pignora. Quin etiam ad fidem nostram fovendam et sustentandam. Quae quidem verbo Evangelii addidit, ut efficacius sensibus nostris externis exhiberet, tam ea, quae nobis externe verbo suo declarat, quam quae in cordibus nostris interne operantur, ut eo magis ratam in nobis faciat salutem quam nobis communicat. Sunt enim Symbola et sigilla visibilia rei internae et invisibilia, per quae, tenui media, Deus virtute Spiritus S. in nobis operatur. Signa itaque minime vana sunt et vacua, aut nos decipiendo ac frustrando instituta. Iesum Christum enim pro sua veritate habent, sine quo nullius prorsus essent momenti" Art. 33. „Credimus et confitemur, Iesum Christum Servatorem nostrum sanctae coenae Sacramentum ordinasse et instituisse, ut ea nutrit et sustentet eos, quos iam regeneravit et in familiam suam nempe Ecclesiam inseruit. Qui porro regeniti sunt, duplēcēm in se vitam habent, unam quidem corporalem et temporariam, quam secum a prima sua nativitate attulerunt, quaeque omnibus communis est. Alteram vero spiritualem, et coelestem, quae altera sua nativitate illis donatur, et per

verbum Evangelii in communione corporis Christi efficitur. Atque haec vita non nisi Electis Dei communis est. Similiter nobis Deus panem terrenum et materialem ad vitae corporalis et terrenae conservationem idoneum attribuit, qui omnibus, sicuti et vita ipsa, communis est. At vero ad conservationem vitae spiritualis et coelestis, quam fideles iam habent, Deus illis panem vivificum misit, qui e coelo descendit, nempe Iesum Christum, qui manducatus i. e. si applicetur, et recipiatur Spiritu per fidem; vitam fidelium spiritualem nutrit et sustentat. Ut autem panem hunc spiritualem et coelestem Christus nobis repreaesentaret, panem terrestrem ac visibilem in Sacramentum corporis sui, vinumque in sanguinis sui Sacramentum instituit, ut iis ipsis testificetur, nos, quam vere hoc Sacramentum manibus nostris accipimus et tenemus illudque ore comedimus et bibimus, unde postmodum vita nostra sustentatur, tam vero etiam nos fide (quae animae nostrae et manus et os est) in animis nostris recipere verum corpus et verum sanguinem Christi, unici servatoris nostri, ad vitam nostram spiritualem. Certissimum porro est, Christum non frustra Sacraenta sua nobis commendasse. Quapropter omne id in nobis efficit, quodcunque sacris suis signis nobis repreaesentat; quamvis modus ipse, mentis nostrae captum superet nobisque sit incomprehensibilis, sicut et operatio Spiritus Dei occulta et incomprehensibilis est. Interea vero nequam erraverimus dicentes, id, quod comeditur, esse proprium et naturale corpus Christi idque quod bibitur, proprium eius sanguinem. At manducandi modus talis est, ut non fiat ore corporis, sed Spiritu per fidem. Atque ita Christus ad dexteram Patris sui in coelis perpetuo sedet, neque eo minus se nobis per fidem communicat. Convivium hoc mensa est spiritualis, in qua Christus se ipsum nobis cum omnibus bonis suis communicat, efficitque, ut in illa tam ipsomet, quam passionis mortisque ipsius merito fruamur: miseram nostram animam omnique solatio substitutam carnis suae esu nutritiens corroborans et consolans sanguinisque potu reficiens ac recreans. Praeterea, etiam Sacraenta coniuncta sunt rei significatae, utrumque tamen simul ab omnibus non accipitur. Impius enim recipit quidem Sacramentum in suam condemnationem, sed veritatem Sacramenti non recipit, veluti Iudas et Simon Magus acceperunt quidem uterque Sacramentum, sed non etiam Christum, qui illo significabatur, qui solummodo fidelibus

communicatur. Art. 35. In Corp. et Synt. I. p. 143.
145.

In Catechismo Heidelbergensi hac de re leguntur haec,
 „Quid est crucifixum corpus Christi edere et Iesum
 eiusque sanguinem bibere? resp. Est non tantum totam
 passionem et mortem Christi certa animi fiducia
 amplecti ac per id remissionem peccatorum et vitam
 aeternam adipisci, sed etiam Sp. S., qui simul in
 Christo et in nobis habitat, ita sacrosancto eius cor-
 pori magis ac magis uniri, ut quamvis ipse in coelo,
 nos vero in terra simus, nihilominus tamen caro si-
 mus de carne eius et os de ossibus eius, utque omnia
 corporis membra ab una anima, sic nos uno eodem
 que Spiritu vivificemur et gubernemur. Qu. 76. Num ergo
 panis et vinum fiunt ipsum corpus et sanguis Christi?
 resp. Nequaquam: verum, ut aqua baptismi in san-
 guinem Christi non convertitur, nec est ipsa pecca-
 torum ablutio, sed symbolum tantum et pignus ea-
 rum rerum, quae nobis in baptismo obsignantur: ita
 nec panis coenae domini est ipsum corpus Christi; quamquam pro ratione Sacramentorum et usitata Spi-
 ritus s. de his loquendi forma, panis Christi corpus
 appellatur. Qu. 78. Cur ergo Christus panem appelle-
 lat suum corpus, calicem vero suum sanguinem, seu
 novum foedus per suum sanguinem: Paulus item pa-
 nem et vinum communionem corporis et sanguinis
 Christi? resp. Christus non sine gravi caussa sic lo-
 quitur; videlicet non solum ut nos doceat, quemad-
 modum panis et vinum corporis vitam sustentent: sic
 etiam crucifixum suum corpus et effusum suum san-
 guinem vere esse animas nostrae cibum ac potum,
 quo ad vitam aeternam nutriatur: verum multo ma-
 gis, ut hoc visibili signo et pignore nobis certum fa-
 ciat, nos non minus vere corporis et sanguinis sui,
 per operationem Sp. S., participes esse, quam sacra
 ista symbola, in eius memoriam, ore corporis percipi-
 mur; tum etiam, quod eius passio et obedientia
 tam certo nostra sit, quam si ipsimet pro nostris
 peccatis poenas dedissemus et Deo satisfecissemus.
 Qu. 79.

Marchica denique confessio hanc sententiam declarat.
 Im heil. Abendmahl, welches das andere Sacrament
 im neuen Testament, glauben und bekennen Se.
 Churf. Gn. weil zweierlei Ding daselbst sich befin-
 den, die äußerlichen Zeichen, Brodt und Wein und
 der wahre Leib Christi, so für uns in Tod gegeber-
 und sein heiliges Blut, so am Stamm des heil. Creu-

zeu vergossen, daß auch auf zweierley Weise dieselben genossen werden. Das Brodt und Wsin mit dem Munde, der wahre Leib und das wahre Blut Christi eigentlich mit dem Glauben und daß demnach wegen dersacramentalen Vereinigung in dieser heiligen Action beide zusammen seyn und zugleich ausgespendet und genommen werden; gletchwie das geistliche Manna oder Himmelbrodt des Worts geistlich genossen und in dem Reich Christi, welches nicht von dieser Welt, alles geistlich bestehet. Also glauben Se. Churf. Gn. daß das h. Abendmahl auch eine geistliche Speise der Seelen sey, dadurch dieselbe erquicket, gestärket und mit dem vereinigten Leibe zur Unsterblichkeit gespeiset und erhalten wird. Bleiben demnach stracks ohn allen Zusatz bei den heiligen Worten der Einsetzung, das Brodt sey der wahre Leib Christi und der Wein sey sein heilig Blut, Sacramentlich, auf die Art und Weise, wie Gott die heil. Sacramente alten und neuen Testaments eingesetzt und verordnet, daß sie seyen sichtliche und wahre Zeichen der unsichtbaren Gnaden und der Herr Christus selbst angezeigt, daß das heil. Abendmahl ein Zeichen, doch aber nicht bloß und leer sey, des neuen Bundes eingesetzt zum Gedächtnis Christi oder, wie es der Apostel Paulus 1. Cor. 11, 26 erklärt, zu steter Gedächtnis und Verkündigung seines Todes, damit es sey ein Trostgedächtnis, Dankgedächtnis, Liebgedächtnis. Und dieweil der Glaube gleichsam der Mund ist, dadurch des Herrn Christi gekreuzigter Leib und sein vergossenes Blut empfangen wird, halten Se. Churf. Gn. beständig dafür, daß den Ungläubigen, Unbuskfertigen solches Sacrament nicht nütze, sie auch des wahrhaftigen Leibes und Blutes Christi nicht theilhaftig werden, weil der Sohn Gottes, da er beim Joh. 6, 54. vom seligen Gebräuch dieses Abendmahls redet, rund aussaget: wer mein Fleisch isset und trinket mein Blut, der hat das ewige Leben und zuvor v. 47: warlich, warlich, ich sage euch, wer an mich glaubet, hat das ewige Leben, da er denn zu verstehen giebt, daß sein heilig Fleisch und Blut mit dem Glauben müsse seelig genossen werden. Und der Herr Lutherus im Kinder-Catechismo bezeuget, daß der recht würdig sey, und wohlgeschickt, der den Glauben hat an diese Worte für euch gegeben, für euch vergossen, denn das Wort: für euch, fordert eitel gläubige Herzen. Wie er denn anderswo auch spricht: wiewohl das Sacrament eine rechte Speise ist, doch wer es nicht nimmt mit dem

Herzen, durch den Glauben, dem hilft es nicht; denn es macht niemanden gläubig, sondern es erfordert, daß er zuvor fromm und gläubig sey. p. 8. 9."

§. 71.

Postquam in controversia illa de coena Domini semel de omnipraesentia humanitatis Christi disputari coeptum erat, non solum illam ob caussam haud parum momenti huic quaestioni accessit, sed etiam per se quidem gravissimum alterum dissensionis caput exstitit, quod est de communicatione idiomatum. Exquirendum autem primum, quid Lutherus hac de re senserit, cuius vestigii insistere sibi persuadebant, qui a 1561 eam quaestionem vehementer agitabant, Brentius, Andreeae, alii, et an unquam hac sententia sese abdicasse dici recte queat; deinde, quid illi Zwinglius, quid his opponere soluti sint assentientes Calvino Bullingerius, Petrus Martyr et Theodorus Beza. Communem cum his rem defendendam susceperant post Melanchthonem Vitebergenses, medium tuebantur Helmstadienses. Ex quibus cunctis palam est, hos omnes hunc lapidem movisse non solum propter locum humanitatis Christi, quem Calviniani solummodo in coelis, Lutherani etiam in sacra coena esse volebant, sed etiam propter doctrinam de persona Christi rite explicandam.

- Lutheri libellus a. 1525 editus: wider die himml. Propheten, von den Bildern und Sacr. Opp. ed. Walch XX. pag. 186. Altenb. III. p. 97. Ejusd. liber; daß diese Worte: das ist mein Leib, noch feste stehen anno 1527. Opp. III. p. 707. Grosses Bekenntniss

vom Abendmahl Christi a. 1528. l. e. p. 835. „Es wird der wahre Leib Christi und sein wahres Blut im Brodt und Wein des Sacraments zu essen und zu trinken gegeben. Nun erhebt sich die Frage: wie kann Christus leiblich im Sacramente seyn, so doch ein Leib an vielen Orten zugleich nicht seyn kann? Hierauf antwort ich also: Christus hat gesagt, er wolle da seyn, darum ist er wahrhaftig im Sacrament und dazu leiblich und soll auch keine andre Ursach solcher leiblichen Gegenwart gesucht werden, denn diese: die Worte lauten also, darum muss es also geschehen, wie sie lauten: — Vom allenthalben oder an allen Orten seyn, soll nicht disputirt werden. Es ist viel ein ander Ding in diesen Sachen. So reden auch die Schultheologen hier nichts von allenthalben, sondern behalten den einfältigen Verstand von der leiblichen Gegenwart Christi.“ Opp. Ien. VIII. p. 376. Kleines Bekenntniß vom Abendmahl a. 1544. Opp. Alt. VIII. p. 351. „O lieber Mensch, wer nicht will glauben der Artikel im Abendmahl, wie will er doch glauben den Artikel von der Menschheit und Gottheit Christi in einer Person? Und fichtet dich an, daß du den Leib Christi mündlich empfährst, wenn du das Brodt vom Altar issest, item das Blut Christi empfährst mündlich, wenn du den Wein trinkest im Abendmahl, so muss dich gewißlich viel mehr anfechten (sonderlich wenn das Stündlein kommt), wie die unendliche und unbegreifliche Gottheit, so allenthalben wesentlich ist und seyn muss, leiblich beschlossen und begriffen werde in der Menschheit und in der Jungfrauen Leibe, wie S. Paulus sagt Col. I. in ihm wohnet die ganze Fülle der Gottheit leiblich.“ l. c. Cfr. p. 36. Cfr. J. G. Walch Einleit. in die Religionsstr. III. p. 295. Planck Gesch. des protest. Lehrb. II. p. 494 sqq. VI. p. 786 sqq.

„Caro Christi a dexteris patris sedet, nec inde movetur.“ Zwingl. Subsid. de Euch. a. 1525. „Jam vero et hoc observandum est, cum ambae naturae, divina nimirus et humana sic in Christo coniunctae sint, ut ambae simul unum tantummodo Christum constituant, scriptura non raro illarum appellations commiscere sollet, ut de altera nonnunquam dicatur, quod alterius est.“ Zwinglii resp. ad Valent. Comparem a. 1525 in Opp. I. p. 250. „Christi corpus sic dexteræ Dei est alligatus, ut nusquam nisi istic esse possit usque ad extremum diem.“ „Alloecosis, quam nos desultoriam locutionem interpretati sumus, Plutareho autore tro-

pus est, quo consuetus ordo sive ratio commutatur: cum scilicet propter affinitatem aliquam passionum grammaticarum sit de una ad aliam saltus aut permutatione. Eas itaque permutationes, sive commutations, sive desultus, quibus divini homines de Christo pro duarum in illo naturarum unione libere usi sunt, immo Christus ipse de se ipso iucunda variatione usus est, quas paulo ante Theologi idiomatum, hoc est, proprietatum communicationem vocabant, eas, inquam, Allooses sive desultus, quo Grammaticos habemus magis propitos, appellavimus. — Est ergo κλιωστης quantum hic attinet, desultus aut transitus ille, aut si mavis permutatione, qua de altera in eo natura loquentes alterius vocibus utimur. Ut cum Christus ait: caro mea vere est cibus, caro proprie est humanae in illo naturae: tamen per communicationem hoc loco pro divina ponitur natura. Quatenus enim Dei filius est, eatenus est animae cibus." Exegesis euchar. negot. ad M. Luth. a. 1527. l. c. II. p. 350. Cfr. ad libr. Luth. de Sacr. resp. a. 1527. l. c. p. 403. Ad Luth. conf. resp. a. 1528. l. c. p. 469. Calvini inst. rel. christ. l. II. c. 14. Bullingeri tractatio verborum Domini Ioh. 14, 2. Tiguri 1561. Ei. responsio, qua ostenditur, sententiam de coele et de extra Dei firmam adhuc perstare. Tig. 1562. Ei. Fundamentum firmum, cui tuto fidelis inniti potest. 1563. Bezae responsum ad Brentii argumenta in Opp. II. p. 507 sqq. de hypostatica unione l. c. p. 625.

Brentii sententia de libello Bullingeri. Tub. 1561. Et de personali unione. Tub. 1561. De divina maiestate Christi. 1562. Recognitio doctrinae de vera mai. Chr. 1564. Iac. Andreæ assertio de persona et unione 1565. Déclaratio et confessio maiestatis Christi. Tub. 1565. M. Chemnitii lib. de duabus naturis in Christo, de hypostatica earum unione, de communicatione idiomatum et aliis quaestionibus inde dependentibus, Jen. 1570. 8. ad calc. ei. Locc. theol. Cfr. Musaei praelect. in epit. Form. cōp. art. 8. c. 1. Leonh. Hutteri Concordia concors p. 35 sqq. Löschner ausführl. hist. mot. l. 4. c. 9. Christ. Matth. Pfaffi de act. scriptisque publ. eccles. Wirtemb. p. 62. I. G. Walch Intr. in libr. eccl. Luth. symb. l. l. c. 7.

"In hypostatica duarum Christi naturarum unitione Divinitas non magis esse, vel suas proprietates (quae sunt ipsamet eius essentia) humanitati unitae communicat, quam humanitas Divinitati." Beza P. 1. Resp. ad Acta Colloquii Mompelg. p. 130. "Com-

municationem, qua dicitur *humanitas* sive quodam modo esse omnipotens, ne verbalem quidem esse dicimus, sed tam falsam esse existimamus, quam falsum est, unione hypostatica humanitatem evasisse Deitatem." l. c. p. 96. „Si divinae naturae gloria essentialis est: esse ubique, omniscium, omnipotentem etc. dum profecto illa humanae naturae Christi realiter, non est communicata." Polanus Partit. theol. l. c. 1, 2. c. 3. p. 524.

§. 72.

Nunc informandus caussae status est. Aetherani quidem idiomatum communicationem ita stabilire conati sunt, ut non tam de soluta ubiquitate quaerere, quam eam humanitatis omnipraesentiam defendere voluerint, ita, si velit, esse etiam Christus in sacra coena possit. Propterea non tam doctrinam de ubinitate, quam illam de communicatione idiomatum proponebant in Formula concordiae, illam men ob caussam ab ipsis nonnullis Ecclesii theranis reiecta. Docebant igitur, talem esse vinae et humanae naturae coniunctionem, ut nequid illi proprium, id huic etiam competere esse propter naturarum communicationem, dinamque naturam cum humana communicare esse, quae proprie ad ipsam pertineant. Contraria sententiam tanquam Nestorii haeresin improbant. Calvinianiani contra neque unionem hypostaticam duarum naturarum in una persona, neque omnipraesentiam divinae naturae negabant nec eam duarum naturarum rationem, ita una persona Christi dici haberique deus et homo posset. Tamen non solum incommodum dictum de verbi tantum, non autem reali

communieatione idiomatum, sed etiam falsum esse dicebant, si quis velit divinae attributa humanae tribuere v. c. omnipraesentiam, quod tanquam Eutychianisimum damnabant. Quae quam parum sibi constent atque convenient, sponte intelligitur.

Copiosè hac de re disputat Form. conc. Epit. art. 8. p. 605 sqq. copiosius etiam eiusdem Declaratio pag. 761 — 788.

Gallicana confessio haec habet: „Credimus, in una eademque persona, quae est Jesus Christus, vere et inseparabiliter duas illas naturas sic esse coniunctas, ut etiam sint unitæ, manente tamen unaquaque illarum naturarum in sua distincta proprietate, ita, ut quemadmodum in ista coniunctione, divina Verbi natura proprietates suas retinens, mansit increata, infinita, et omnia replens: sic etiam humana manserit mansuraque sit in aeternum finita, suam illam naturalem formam, dimensionem atque adeo proprietatem habens, cui nimur veritatem humanae naturas non ademerit resurrectio et glorificatio sive assumptio ad dexteram Patris. Itaque sic Christum consideramus in sua Deitate, ut ipsum sua humanitatem non spoliemus.” Art. 15. in Corp. et Synt. I. p. 51. Anglicanae Eccles. art. 39. v. in Corp. et Synt. I. c. p. 100. art. 4. Catechismus Heidelbergensis ad propositam quaestionem 47. ita respondet: Christus est verus Deus et verus homo, itaque secundum naturam humanam iam non est in terris: at secundum divinitatem suam, maiestatem et Spiritum nullo unquam tempore a nobis abest. An vero isto pacto duae naturae in Christo non divelluntur, si non sit natura humana, ubicumque est divina? resp. Minime. Nam cum divinitas comprehendi non queat et omni loco praesens sit: necessario consequitur, esse eam extra naturam humanam, quam assumpsit, sed nihilominus tamen esse in eadem, eique personaliter unitam permanere.” I. c. p. 26. Confessio Brandenburgica hanc sententiam profitetur: „Belangende ethiche Articul christlichen Glaubens, darüber soviel Streits und disputation eine geraume Zeit herò durch Anregung des Störenfries, des höllischen Geistes, in allen Landen erwecket worden, als von der Person des Herrn Christi — bekennen Se, Churf. Gn. hiem; öffentlich, daß

sie von Herzen glauben, wie in Christo zwei unterschiedliche Naturen, die göttliche und menschliche also persönlich vereinigt und verbunden, dass sie nun und nimmermehr mögen oder können von einander getrennt werden und dass jede Natur ihre gewisse natürliche Eigenschaften habe und behalte, auch in der persönlichen Vereinigung und dennoch eine wahre communion und gemeinschaft sei, also, dass man recht und wol von Christo alles, was von Gott und alles, was von einem wahren Menschen mag gesagt werden, reden könne, als, dass der Mensch Christus sey von Ewigkeit, nemlich nach seiner göttlichen Natur, dass der Sohn Gottes gebohren sei aus dem Saamen Davids nach dem Fleisch, dass der Herr der Herrlichkeit gekreuziget, dass Gott gestorben sey nach dem Fleisch, dass Christus bei uns sey und bleibe bis ans Ende der Welt nach seiner unendlichen Natur: nach seiner göttlichen Majestät und kräftigen Beistand, nicht aber nach der Natur, nach welcher er gen Himmel gefahrene und von dannen wieder kommen wird, welche ohne Vertilgung ihrer Eigenschaft auch in der höchsten Glori wesentlich nicht kann überall seyn, sitemal überall seyn, nur der göttlichen Natur zugeschriebeu wird. — Die locutiones abstractionis, das ist, solche Art zu reden, die Gottheit Christi hat gelitten, die Menschheit Christi ist allmächtig, überall gegenwärtig und dergleichen, weil sie in der heiligen Schrift nicht zu finden und den Hauptsymbolis entgegen, auch extensionem, exaequationem et abolitionem naturarum et naturalium proprietatum, das ist, eine Ausdehnung, Vergleichung und Abteilung der Naturen und natürlichen Eigenschaften auf dem Rücken tragen, wollen Se. Churf. Gn. ausgesetzt und niemand zu derselben ganz gefährlichen und hochärgerlichen Gebrauch gezwungen wissen, in sonderer Erwägung, dass weder die orthodoxi patres, noch Lutherus also gelehret und das durch solche und dergleichen locutiones die Artikul des christlichen Glaubens wo nicht ganz und gar verleugnet, doth meistentheils verdunkelt und zweifelhaftig gemacht und viel merklichen bis hero seyn damit geärgert worden." t. c. p. 4. sqq.

§. 73.

Pervenimus nunc ad tertium disputationis aput, quod est de praedestinatione. Qua de

re primum ex historia controversiae scitu di nonnulla praemittamus: deinde quid ipsa Thologia Calviniana doceat, cum contraria et theranorum et Remonstrantium sententia affimus; denique quid ceterae reformatae Ecclesie hac de re statuant, videbimus. Negari autem primo non potest, Lutherum et Melanchthon diutius favisse huic doctrinac. Quas enim in libro de servo arbitrio, hic vero in Locorum editionibus usque ad a. 1535 proponebat necessitate factorum, de voluntatis humana nullitate sententias, eae sine dubio praedestinationis doctrinam vehementer sapiunt. Tamen temporis progressu factum est, ut Lutherusquam ad eam sententiam rediret neque illam publice profiteretur, neque Melanchthon sollertiaim improbaret, qua publice se hac sententia abdicabat. Nec Zwinglius, nec Oecolampadius ad priorem illam Lutheri sententiam cesserunt. Waldenses etiam, se nunquam ridicorem illam Lutheri sententiam probasse, stati sunt.

Lutheri lib. de servo arbitrio, a. 1525. germ. in Opp. Walch. Tom. XIX. ed. lac. Kimedoncius cum prefat. Heidelb. 1591. Bened. Picteti Virorum immort. et b. mem. Lutheri et Calvini Consensus in qua de Praedestinatione et redempt. Iesu Chr. Gene 1700. 8. Eiusdem sententiae erant lo. Alph. Tuntinus, Stephanus Vitus, lo. lac. Hottinger in Fidei doctrinae de praedest. et gratia Dei Salutari, I. IV. 1. p. 12 sqq. Ex Lutheranis Calixtus in Consult. tolerantia Reform. p. 12, et Pfaffius in Alloquio ire co ad protest. p. 11. et in diss. de Influixu dogma de praedest. et reprobationis decreto absoluto in proximis fidei et pietatis. p. 16. Io. Trellundi diss. de formatore Ecclesiae b. Luthero, doctrinae absolu decreti suspicione multis et manifestis evangelicis

is doctrinae testimonii absoluto. Hafn. 1717. 4.
 „ir gestehen ungezwungen, dafs der seelige Luther eine Zeilang, da er aus dem Wust der jämmerlich verderbten Theologiae scholasticae sich herausarbeiten musste, in dem philosophischen Absolutismo gesteckt habe, aber kaum so tief, als Augustinus selbst, welcher sich auch diese Art zu philosophiren gefallen liefs. — Er hat selbst mündlich gestanden (wie Phil. Nicolai in Ezamine Pieriano p. 383 meldet), dafs er es aus der Philosophie mit Erasmo wagen und nicht von dem in der heiligen Schrift geoffneten, sondern verborgenen Gott oder sofern er uns ganz unbegreiflich ist, von dem absoluten und nicht in heiliger Schrift geordneten und ordentlich geoffneten Recht Gottes hätte handeln wollen. — Es wird demnach von reformirter Seite Lutero mit Unrecht zugeschrieben, dafs er im theologischen Verstand ein Absolutist und dem Irrthume der Reformirten zugezogen gewesen.“ Löscher ausführl. Hist. mot. II. B. 4. c. 10. 223. Rambach M. Lutheri wahre Meinung von der allgemeinen Gnade Gottes, der allgemeinen Kraft des Verdienstes Christi, der ewigen Verschung Verstockung und and. dahin geh. Materien. 1727. J. G. Walch Einleit. in die Religionsstr. III. p. 330. Planck Gesch. d. prot. Lehrb. II. p. 131. De Melanchthon v. supra §. 12. „Quandoquidem omnia, quae eveniunt, necessario iuxta divinam praedestinationem eveniunt, nulla est voluntatis nostrae libertas.“ Locc. theol. a. 1521 et postea: „Qui potui dissimulare sententiam scripturae de praedestinatione, quando voluntatis nostrae libertatem per praedestinationis necessitatem adimit scriptura?“ Deinde: „qnod asperior paulo sententia de praedestinatione vulgo videtur, debemus illi impiae Sophistarum Theologiae, quae sic inculcavit nobis contingentiam et libertatem voluntatis nostrae, ut a veritate scripturae molliculae aures abhorreant.“ Locc. theol. I. c. in Herm. von der Hardr Hist. liter. Reform. P. IV. p. 32 sqq. Cfr. Loc. ed. a. 1535. Calv. Epist. p. 133. 153. Scribebam nuper de illo doctrinae capite, in quo magis sensum tuum dissimulas, quam a nobis dissentis; epist. a. 1554. Mutatam sententiam quasi excusat rationesque mutationis reddit Melanchthon in epist. duab. ad Brentium datis ap. I. Heinr. Hottinger Primitiae Heidelberg. p. 227. cfr. Alting Hist. theol. Amstel. 1664. 4. p. 296. Waldenses benigniorem suam sententiam declarabant in Epistola ad Ioh. Oecolampadium scripta, in qua reformationis tempore profi-

tabantur, se ante quadraginta annos, si non a tempore Apostolorum, eam doctrinae formam secutos esse. „Insuper nihil est, quod magis imbecilles nos conturbet, nostra tamen, ut cognosco, ignorantia, quam quod audivi et apud Lutherum legi de libero arbitrio et Dei praedestinatione. Credebamus enim, omnibus hominibus aliquid virtutis, naturaliter inditum esse a Deo, cui tamen plus et cui minus, sicut experientia patet, hominem differre ab homine. Et sicut videtur innuere parabola de talentis et sicut etiam experientia videmus herbis, plantis, lapidibus certisque omnibus rebus inesse naturalibus virtutem propriam a Deo inditam, qua ad multa possunt. — De praedestinatione autem credebamus, omnipotentem infinite ante coeli et terrae creationem praescivisse, quotquot salvi et reprobi fieri debeant: omnem tamen hominem fuisse ad vitam aeternam: reprobos quidem fieri sua culpâ, id est, quia noluerunt obediere et servare mandata. At si omnia necessitate contingunt, ut Lutherus dicit et qui sunt praedestinati ad vitam, non possunt fieri reprobi, nec contra: quia praedestinatio divina non frustratur; quorsum tot scripturae et praedicatores et medici corporales? nihil enim propter haec minus aut plus fiet, quia necessario contingunt omnia. Ap. Abr. Scultetum in Annal. Evang. passim per Europam renovati; decad. II. p. 295. 304 sqq.

§. 74.

In eadem doctrina perstitere Helveti, primum Calvini Augustinianam prorsus hac de re doctrinam resuscitaret, ingenii vi et eloquentia vehementer ornaret, summaque auctoritate cum discipulis suis defenderer. Prima hac de re controversia inter Lutheranos et Reformatos a. 1561 a Ioanne Marbachio mota est, qui coniuctos sibi contra Hieronymum Zanchium habebat ministros Ecclesiae Argentensis. Ea lis, quantopere a pristina sententia deflexissent Lutherani, satis probavit atque potissimum effecit, ut in Formula concor-

ordiae huius rei sana explicatio proponeretur
contraria de praedestinatione doctrina tam
iam minime ferenda in Ecclesia rejiceretur.

In Confessione helvetica a. 1536. a. Bullingero, Gynaquo, alis composita, adhuc modeste hac de re dicitur art. 5. „Status totius scripturae totus hic est; bene Deum hominum generi velle et eam Benevolentiam per Christum Dominum declarasse, Filium suum, quae fide sola recipiatur. Haec autem charitas efficax sit et innocentia vita exprimatur.” In Corp. et Synt. l. p. 67. Nec Zwinglium et Oecolampodium, Bullingerum et Musculum hac de re durius scripsisse constat. V. Holzfuß de praedest. tract. p. 186. Io. Calvini Institutio christiana religionis, prim. ed. 1535, equidem utor ed. Genev. 1612. 8. et pertinent huic praecipue l. c. c. 16. et l. III; c. 21 — 24. Defensio sanæ et orthodoxæ doctrinæ de servitute et liberazione humani arbitrii adversus calunias Alb. Pighii Io. Calv. clarissimo viro Phil. Melanchthoni a 1543. Opp. VIII. p. 116. sqq. De aeterna Dei praedestinatione, qua in salutem alios ex hominibus elegit, alios suo exitio reliquit, item de providentia, qua res humanas gubernat; consensus Pastorum Genevensis Ecclesiae. l. c. p. 593. sqq. Brevis responsio ad diluendas nebulos cuiusdam calumnias, quibus doctrinam de aeterna Dei praedestinatione foedare conatus est. l. c. p. 629. sqq. Petri Martyris Loci communes ed. Genev. 1627. fol. class. 3. c. 1. Theod. Berzes Quaest. et respons. christ. libellus ed. 4. Genev. 1573. 8. p. 105. sqq. Ei. ad Sycophantarum quorundam calumnias, quibus unicum salutis nostræ fundamentum i. e. aeternam Dei praedestinationem revertentes, respnsio. 1558. 8. a. 1541. Sebast. Castalio, Genev. schol. præf. cum nonnulla in Calvinus reprehenderet et eam de praedestinatione sententiam sibi displicere palam proferetur, munere et civitate privatus est. Io. Conr. Füsslin Lebensgesch. Seb. Castalio. p. 7. sqq. Et quum a. 1551. Hieronymus Bolsecus hanc doctrinam impugnasset in concione publica, re ad senatum delata, ille in carcerem ductus, deinde urbe electus est. Io. Henr. Hottinger Hist. eccles. N. T. VIII. p. 730. sqq. Hieronym. Zanchii Miscellan. libri III. Neost. Palat. 1603. 4. lo. Henr. Hottinger l. c. p. 830. Zanchii Epist. T. II. p.

St. Löseher Hist. moe. P. II, p. 236 sqq. Planck
c. VI. p. 809 sqq.

§. 75.

Iam ad sententias ipsas explicandas p-
gamus. Ac primum quidem Calvini doctrin-
ae particulari decreto Dei obstat Lutheranorum
ac Remonstrantium sententia de decreto I
universalis: ex quo quidem capitali dissensu s-
tentiae sibi invicem oppositae ceterae omni-
sponte fluunt. Nam Calvinus praedestinationis
electionem esse aeternum et immutabile I
consilium docet, quo quosdam homines voluer-
et gratiae Christi participes esse et in aeterni
vita beatos hosque ita selegerit a ceteris,
hos non electos morti et exitio reliquerit.
Igitur ex mente Calvini electio est, quae rep-
bationi necessario et accurate opposita est
praedestinatio atque electio sunt synonyma
propterea que electionis caussam ait misericordiam
et gratiam Dei, reprobationis autem ini-
lam aliam in Deo caussam, nisi iustitiam pri-
pter ipsum hominis peccatum. Ingens igit
Calvinus inter bonus et malos stabilivit disci-
men, ita, ut malus nullo modo unquam e-
dere bonus et electus queat. Secundum co-
trariam sententiam praedestinatio, quae dicit
universaliori sensu saepius accipitur, non quod
tenus fundamentum est electionis et damnati-
onis, sed prout ex effectu cognoscitur et ad pri-
videntiam Dei generalem spectat. Calvinus a
tem illa doctrina dupli modo intelligitur, k
bita ratione obiecti praedestinationis. Su-

nim, qui consilium illud divinum iam ante ipsum, imo ante hominis creationem captum sse et praedestinationis obiectum neque hominem lapsum neque conditum, sed potius creatilem esse doceant. Haec Supralapsariorum doctrina, cui repugnat sententia Infralapsariorum, in ordinem capti a Deo consilii in prævisione psus hominis constituunt.

„Praedestinationem vocamus aeternum Dei decretum, quo apud se constitutum habuit, quid de unoquoque homine fieri vellet. Non enim pari conditione creantur omnes, sed aliis vita aeterna, alijs damnatio aeterna praordinatur. Itaque prout in alterum finem quisque conditus est, ita vel ad vitam vel ad mortem praedestinatum dicimus.” „Calvini Inst. rel. christ. I. III. c. 21. p. 327. Si quidem quum sublato eius lumine nihil quam caligo et coecitas supersit, quum ablato eius Spiritu corda nostra in lapides obdurescant, quum cessante eius directione in obliquitatem contorqueantur: rite excoecare, indu rare, inclinare dicitur, quibus facultatem videndi, parendi, rite exequandi adimit. Inst. I. II. c. 5. Quod si patefacto non obtemperant reprobri, probe id in malitia pravitatemque cordis eorum rejicietur, modo simul adjiciatur, ideo in hanc pravitatem addictos, quia justo sed inscrutabili Dei iudicio suscitati sunt ad gloriam eius sua damnatione illustrandum. I. c. c. 24. p. 14.” „Paulus Deum ita praedestinasse et quidem pro voluntatis suae beneplacito dicit. Quibus verbis evertit quaecunque in se ipsis imaginantur homines electionis sua media. Nam et quaecunque ad spiritualem vitam beneficia confert Deus, ex uno hoc fonte manare docet, quia elegit, quos voluit Deus et antequam nati essent, gratiam, qua dignari eos volebat, seorsim illis depositam habet.” I. c. c. 22. p. 330. „Sic ex Dei praedestinatione pendet eorum perditio, ut caussa et materia in ipsis reperiatur. Lapsus est enim primus homo, quia Dominus ita expeditre censuerat; cur censuerit, nos latet. Certum tamen est, non aliter censuisse, nisi quam videbat nominis sui gloriam inde merito illustrari. Vbi mentionem gloriae Dei audis, illic iustitiam cogita. Iustum enim esse oportet, quod laudem meretur. Ca-

dit igitur homo, Dei providentia ita ordinante, sed suo vitio cadit. Pronuntiaverat paullo ante Dominus, omnia, quae fecerat, esse valde bona. Vnde ergo illa homini pravitas, ut a Deo suo deficiat? ne ex creatione esse putaretur, elogio suo approbauerat Deus, quod profectum erat a se ipso. Propria ergo malitia, quam acceperat a Domino puram naturam corrupit, et sua ruina totam posteritatem in exitium secum attraxit. Quare in corrupta potius humani generis natura evidentem damnationis caussam, quae nobis propinquior est, contineplemur, quam absconditum ac penitus incomprehensibilem inquiramus in Dei praedestinatione." I. c. c. 23. p. 318. „Tamen aeterna Dei providentia in eam, cui subiacet, calamitatem, conditus est homo, a se ipso tamen eius materiam, non a Deo sumpsit, quando nulla alia ratione sic perditus est, nisi quia a pura Dei creatione in vitiosam et impuram perversitatem degeneravit." I. c. p. 339. „Quod autem suas blasphemias longius extendunt, dum eum, qui sit a Deo reprobatus, perditum operam dicunt, si innocentia et probitate vitae se illi approbare studeat: in eo vero impudenter mendacii convincuntur. Vnde enim tale studium oriri possit, nisi ex electione? Nam quicunque sunt ex reprobatorum numero, ut sunt vasa in contumeliam formata, ita non desinunt perpetuis flagitiis iram Dei in se provocare et evidenter signis confirmare quod iam in se tamen est Dei iudicium, tantum abest, ut cum ipso frustra contendant." I. c. p. 340. „Quod autem aliqui in tempore fide a Deo donantur, aliqui non donantur, id ab aeterno ipsius decreto provenit, secundum quod decretum electorum corda, quantumvis dura, gratiore emollit et ad credendum inflectit; non electos autem iusto iudicio suae malitiae et duritiae relinquit." Canon. et decr. Syn. Dordrac. art. 6. in Actis S. D. p. 249. „Credimus, poste aquam tota Adami progenies sic in perditionem et exitium, primi hominis culpa, praecipitata fuit, Deum se tales monstrasse, qualis est, misericordem et iustum. Misericordem quidem, eos ab hac perditione liberando et servando, quos aeterno et immutabili suo consilio pro gratuita sua bonitate Iesu Christo Domino nostro elegit et selegit, absque ullo operum eorum respectu. Iustum vero, reliquos in lapsu et perditione, in quam sese praecipitaverant, relinquendo." Confessio belgica, prout in Synodo Dortrechtana fuit recognita et approbata, art. 16. in Corp. et Synt. I. p. 135. Eadem fere habet Hunga-

rica Confessio, in Synodo Czengeriana composita in Corp. et Synt. I. p. 158 et Gallicana a 1561. art. 12. in Corp. et Synt. I. p. 79. sqq. „Neve quisquam animalium inducat, sive publice sive privatim proponere dubium, vel novum aliquod dogma fidei in ecclesiis nostris hactenus inauditum, verbo Dei, confessioni helveticae et *Synodi Dordracenae* canonibus repugnans“ Form. cons: helvet. §. 26. pap. 130. ed. Amstelod. Cöpiente disputat Holzfuss, Calvinum non esse annumerandum Supralapsarii. De praedestinatione, elect. et reprobatione tract. theol. p. 44. sqq. Sed qui hunc locum bene perspexerit, de eo non dubabit. „Rursum excipiunt: nouine ad eam, quae nunc damnationis caussa obtenditur, corruptionem Dei ordinatione praedestinati ante fuerant? Quum ergo in sua corruptione pereunt, nihil aliud, quam poenas luunt eius calamitatis, in quam ipsius praedestinatione lapsus est Adam ac posteros suos praecipites secum traxit. Annon itaque iniustus, qui creaturis suis tam crudeliter illudit? Fateor sane, in hanc, qua nunc illigati sunt, conditionis miseriam Dei voluntate decidisse universos filios Adam, atque id est, quod principio dicebam, redeundum tandem semper esse ad solum divinae voluntatis arbitrium, cuius caussa sit in ipso abscondita. Sed non protinus sequitur, huic obtrectationi Deum subiacere. Occurremus enī cum Paulo in hunc modum: o homo, tu quis es, qui disceptes cum Deo? num figmentum dicit ei, qui se finxit: cur me finxisti sic? annon habet potestatem figulus, ut ex eadem massa faciat vas aliud in honorem, aliud in contumeliam?“ etc. Inst. chr. rel. c. 23. p. 336. Nec absurdum videri debet, quod dico: Deum non modo primi hominis causum et in eo posteriorum ruinam praevidisse, sed arbitrio quoque suo dispensasse. Inst. I. III. c. 23. Hunc tamen in censum refert Holzfusius Theod. Bezam, Wilh. Whitakerum, Wilh. Perkinsium, Franc. Gomarum, Ioh. Maccovium, Gisb. Voetium, alios, I. c. p. 45. et addit, non tamen ipsius reformatae ecclesiae in confessionibus publicis expressa, agnita, et professa sententia est. I. c. ipse refellit eam inde a p. 48 sqq. et Sublapsariorum s. Infralapsariorum doctrinam defendit. Estque ea non tantum multorum Reformatorum theologorum, Henrici Altingii, Frid. Spanhemii, Ioh. Wollebii, Marc. Frid. Wendelini, Sam. Maresii, Franc. Turretini, aliorum, sed et quarundam reformatarum ecclesiarum, atque ab iisdem publice agnita sententia.

„Deum aeterno immutabili decreto, in Iesu Christo filio suo ante iactum mundi fundamentum statuisse, ex lapso, peccatis obnoxio humano genere illos in Christo, propter Christum et per Christum servare, qui Sp. S. gratia in eundem eius filium credunt et in ea fideique obedientia per eandem gratiam in finem perseverant: contra vero, eos, qui non converuntur et infideles in peccato et irae subiectos relinquere et condemnare, tanquam a Christo alienos: secundum illud evangelii Io. 3. 36. qui credit in filium, habet vitam aeternam, qui vero filio non assentitur, non videbit vitam aeternam, sed ira Dei manet super eum.” Art. V. Remonstr. art. I. cfr. art. 3. 4. „Reiicimus omnes, quos iam enumerabimus, errores: 1. Quod Deus nolit, ut omnes homines poenitentiam agant et evangelio credant. 2. Quod nolit Deus, ut omnes salventur: sed quod quidam non ratione peccatorum suorum, verum solo Dei consilio, proposito et voluntate ad exitium destinati sint, ut prorsus salutem consequi non possint.” Form. Conc. Epit. pag. 621. „Dubium quidem non est, quin Deus exactissime et certissime ante tempora mundi praeviderit et hodie etiam norit, quinam ex eorum numero, qui vocati sunt, in Christum creduti, aut non credituri sint: qui ex conversis in fide perseveraturi sint, qui non: et qui in peccata gravia prolapsi, reversuri sint et qui in sceleribus peritui. Et haud dubie etiam numerus eorum, qui salvabuntur et damnandorum Deo probe notus est. Quia vero Deus talia arcana soli suae sapientiae reservavit: neque ea de re quicquam in verbo suo revelavit: multo vero minus haec mysteria cogitationibus nostris indagare nos iussit: quin potius ne id conaremur, prohibuit: non decet nos cogitationibus nostris indulgere, statuere aliquid, ratiocinari aut illa occultissima investigare velle: sed in verbo ipsius revelato (ad quod ille nos ablegavit) acquiescere nos oportet.” L c. Declarat. p. 812.

§. 76.

Speciale Dei decretum ex Calvini sententia etiam absolutum est nec ab ullis conditionibus aut eventibus pendet: ex Remonstrantium et Lutheranorum sententia ordinatum est (respectivum), praescientia limitatum, ita, ut mera

uidem gratia sua et misericordia, nec ullo me-
riti respectu electos post lapsum suscepit, re-
robos autem ex praevisa illorum malitia dam-
averit. Calvinus praescientiam a praedestina-
tione nullo modo distinguendam sed utramque
indem actum in Deo esse asseruit. Nec In-
alapsarios hac in re secum habet consentien-
tes, qui mitiorem doctrinam defendunt ac se-
em decretorum divinorum ita ordinant, ut
eum hominis lapsum praevisum permisisse,
psorum quosdam ex misericordia elegisse; re-
quos ex iustitia propter peccata praevisa dam-
asse dicant.

„Praedestinationem, qua Deus alios in spem vitæ ad-
optat, alios adjudicat aeternæ morti, nemo, qui ve-
lit pius censeri, simpliciter negare audet, sed illam
multis cavillis involvunt, praesertim vero, qui praes-
cientiam faciunt eius caussam. Ac nos quidem
utramque in Deo statuimus: sed praepostere dici-
mus, alteram alteri subiici. Praescientiam quam tri-
buimus Deo, significamus, omnia semper fuisse ac
perpetuo manere sub eius oculis, at eius notitiae ni-
hil futurum aut praeteritum, sed omnia sint praesen-
tia et non ex ideo imaginata (qualiter nobis obver-
santur ea, quorum memoriam mens nostra retinet)
sed tanquam ante se posita vere intueatur ac cer-
nat.” Inst. rel. chr. I. III. c. 21. p. 327. „Quum non
alia ratione quae futura sunt, praeviderit Deus, nisi
quia ita, ut fierent, decrevit, frustra de praescientia
lis movetur, ubi constat, ordinatione potius et nutu
omnia evenire.” I. c. c. 23. p. 358. „Iterum quero,
unde factum est, ut tot gentes una cum liberis eo-
rum infantibus aeternæ morti involveret lapsus Adæ
absque remedio, nisi quia Deo ita visum est? Hic
obmutescere oportet dicaces alioquin linguas. De-
cretum quidem horribile fateor; inficiari tamen nemo
poterit, quin praesciverit Deus, quem exitum esset
habiturus homo, antequam ipsum conderet et ideo
praesciverit, quia dectro suo sic ordinarat. — Non
dubitabo igitur cum Augustino simpliciter fateri, vo-
luntatem Dei esse rerum necessitatem atque id ne-

cessario futurum esse, quod ille voluerit, quemadmodum ea vere futura esse, quae praeviderit." l. c. p. 348. „Dic enim, quoniam futuros praevidit sanctus, ideo elegit, et ordinem Pauli invertes. Sic ergo colligere tuto potes, si elegit nos, ut sancti essemus, non elegit, quia futuros tales praevidebat. Pugnant enim inter se haec duo, haberepios ab electione, ut sancti sint et ad eam ratione operum pervenire." l. c. p. 22, p. 330. „Vides, ut in solum Dei arbitrium utrumque conferat Paulus? ergo si non possumus rationem assignare, cur suos misericordia dignetur, nisi quoniam ita illi placet: neque etiam in aliis reprobando aliud habebimus, quam eius voluntatem. Quum enim dicitur Deus vel indurare vel misericordia prosequi, quem voluerit, eo admonentur homines nihil causas querere extra eius voluntatem." l. c. p. 335. V. Acta Syn. nat. Dordrac. art. 9. „Haec electio facta est non ex praewisa fide fideique obedientia, sanctitate, aut alia aliqua bona qualitate et dispositione etc." Art. 10. „Caussa gratuitae electionis est solum Dei beneplacitum." l. c. p. 249. Eccliesiae reformatae docent, causam, cur Deus, quibusdam electis, reliquos praeterierit, non esse eorum impenitentiam et incredulitatem, sed solum Dei εὐδοκίαν. Act. Syn. Dord. p. 335. Cur hunc prae illo Deus reprobat, extra Dei εὐδοκίαν illam causam nullam admittimus; quem enim vult, indurat. l. c. p. 541.

Remonstr. quinque Artic. c. art. 1. Et Holzfusius ita docet. „Est electio decretum Dei, quo Deus ex benevolo affectu voluntatis sua ante iacta mundi fundamenta ex hominibus *in praescientia sua lapis, vocatis et relapsis* quosdam in Christo et propter Christum eligere i. e. fide iustificante et salvifica donare, per fidem iustificare, in filios adoptare, sanctificare et in aeternum glorificare constituit in laudem gloriosae gratiae suae." De praedest. tract. p. 232. „Si absolutum hic contradistinguatur ordinato et respectivo eoque negetur respectus ad Christum et ordinatio mediorum, negamus hoc decretum absolutum esse, sed dicimus, illud respectu ad Christum et conditione fidei ac resipiscencia, mediisque salutis ita ordinatum esse, ut nemo salutis aeternae particeps fieri debeat, nisi qui mediis a Deo ordinatis usus fuerit, conditionemque a Deo positam viribus gratiae praestiterit." l. c. p. 253. — Qui igitur voluntatem Dei revelatam inquirunt eoque ordine progre-
di-

untur, quem d. Paulus in ep. ad Rom. secutus est, (qui hominem prius ducit ad poenitentiam, ad agnitionem peccatorum, ad fidem in Christum, ad obedientiam mandatorum Dei, quam de aeternas praedestinationis mysterio loquatur) iis doctrina de praedestinatione Dei salutaris est et maximam consolacionem affert etc." Form. Conc. Epit. p. 619. Declar. p. 809. „Sed et hoc magna cura considerandum est: quando Dominus peccata peccatis punit, hoc est, cum eos, qui aliquando conversi fuerant, propter subsequentem securitatem carnalem, impenitentiam, contumaciam in sceleribus et propter voluntaria flagitia punit excoecatione et induratione: id non ita accipiendum esse, quasi Deus nunquam serio voluisse, ut tales ad agnitionem veritatis pervenirent et salutem consequerentur. Ut enim haec voluntas Dei revelata est: quod Deus omnes resipiscentes et in Christum credentes in gratiam recipere velit: ita et haec est Dei revelata voluntas, quod eos, qui sponte sese a sancto Dei mandato avertunt, in coquinaciones mundi se denuo implicant et Satanae cor adornant, Spiritumque gratiae contumelia afficiunt, severissime punire velit et quod tales, si in impietate perseveraverint, indurandi, excoecandi et in aeternum damnandi sint." l. c. p. 820.

§. 77.

Ex Calvini denique sententia particularis ~~et~~ omnis per Christum redemptio, vocatio, iustificatio, gratia irresistibilis, omneque eius meritum et salutaris mors ad electos solos spectat. ~~Et~~ propter, cum Calviniani doceant gratiam Dei ~~in~~ solis electis efficacem esse, tantum abest, ut gnoscant omnibus dari gratiam sufficientem ve ad conversionem, sive ad peccata vitanda, t hanc solis electis obtingere contendant. Hinc particularistarum nomen. Ex Lutheranorum et remonstrantium doctrina generalis et promiscua non solum electorum, sed etiam non electorum via vocatio est. Quam qui ex Reformatorum

coetu sententiam amplectuntur, Universalistae vocantur propterea, quod lapsis quoque Christum esse missum, lapsos quoque ad mediatorem vocari cum fidei et resipiscentiae mandato, quin homines omnes, qui speciem humanam servant, vel Turcas et Gentiles vocabiles arbitrantur. Multiplex statuunt Dei consilium, hoc ordine captum, ut primum locum teneat decretum creationis, secundum redemtionis, tertium electionis: quae omnia humana ratione concepta in Deo unum simplicemque actum esse monent. Quin haud pauci inter Reformatos eo progressiuntur, ut Lutheranis omnino consentientes statuant, Deum prius decrevisse, Christum in mundum mittere, quam quosdam homines ad vitam et salutem per veram in Christum fidem pereducere.

„Ecce vocem ad eos dirigit, sed ut magis obsurdescant; lucem accendit, sed ut reddantur coeciores; doctrinam profert, sed qua magis obstupescant; remedium adhibet, sed ne sanentur. Atque hanc prophetiam adducens Iohannes Iudaeos Christi doctrinae non potuisse credere asserit, quia in eos incumberet haec Dei maledictio. Neque hoc quoque controverti potest, quos Deus illuminatos non vult, illis doctrinam suam aenigmatisibus involutam tradere, ne quid inde proficiat, nisi ut in maiorem hebetudinem tradantur. Testatur enim Christus, se ideo solis Apostolis edisse rere parabolam, in quibus apud multitudinem loquutus erat, quia his datum sit, nosse mysteria regni Dei, vulgo non item. Quid, inquires, sibi vult Dominus eos docendo, a quibus ne intelligatur curat? Considera, unde virtutum, et desines interrogare” Calv. Inst. rel. chr. I, III. c. 24. p. 347. „Quod ergo Scriptura clara ostendit dicimus, aeterno et immutabili consilio Deum semel constituisse, quos olim semel assumere velit in salutem, quos rursus exitio devovere. Hoc consilium quoad electos in gratuita eius mis-

ricordia fundatum esse asserimus, nulla. humanae dignitatis respectu, quos vero damnationi addicit, his illo quidem et imprehensibili, sed incomprehensibili ipsius iudicio vitae aditum praeccludi. Iam vero in electis vocationem statuimus, electionis testimonium. Iustificationem deinde alterum eius manifestandae symbolum, donec ad gloriam, in qua eius complementum exstat, pervenitur. Quemadmodum autem vocatione et iustificatione electos suos Dominus signat, ita reprobos vel a notitia sui nominis vel a Sp. S. sui sanctificatione excludendo, quale maneat eos iudicium, istis veluti signis aperit" l. c. c. 21. p. 328. Synodus Dordracena ita docet in secundo doctrinae capite de morte Christi et hominum per eam redemtionem: „Fuit hoc Dei patris liberum consilium et gratiosissima voluntas atque intentio, ut mortis pretiosissimae filii sui vivifica et salvifica efficacia sese exerceret in omnibus electis, ad eos solos fide iustificante donandos et per eam ad salutem infallibiliter perducendos: hoc est, voluit Deus, ut Christus per sanguinem crucis, quo novum foedus confirmavit, ex omni populo, tribu, gente et lingua, eos omnes et solos, qui ab aeterno ad salutem electi et a patre ipsi dati sunt, efficaciter redimeret; fide, quam, ut et alia Sp. S. salvifica dona, ipsis morte sua acquisivit, donaret: ab omnibus peccatis, tum originali, tum actualibus, tam post, quam ante fidem commissis sanguine suo mundaret, ad finem usque fideliter custodiret, tandemque absque omni labe et macula gloriosos coram se sisteret." Art. 8. Acta Syn. nat. Dordr. p. 258. Fatendum est omnino, voluntates etiam malas non tantum universaliter, sed expresse certo et fixo divinitus momento ad hoc vel illud agendum agi. Hoc autem non aliter potest fieri, quam Dei voluntate et decreto et quidem potenti et efficaci etc. Beza Resp. ad Acta colloquii Mompelg. P. II. p. 179. Hoc dico, Deum ab aeterno pro bona sua voluntate et ea quidem, cui resisti non potest, constituisse, quos in Christo induraret. l. c. p. 174. Homo, quando convertitur, irresistibiliter convertitur. Syn. Dord. p. 756.

Remonstr. artic. quinque; „Proinde Iesum Christum mundi servatorem pro omnibus et singulis mortuum esse atque ita quidem, ut omnibus per mortem Christi reconciliationem et peccatorum remissionem impetraverit: ea tamen conditione, ut nemo illa remissione peccatorum re ipsa fruatur, praster hominem

fidelem et hoc quoque secundum evangelium, lo. 3, 16. et lo. 2, 2." Art. 2. cfr. art. 4. 5. Vid. Holzfusii tract. de praedest. p. 74. 75. et Form. Conc. Ep. haec habet: „Christus omnes peccatores ad se vocat et promittit illis levationem. Et serio vult, ut omnes homines ad se veniant et sibi consuli et subvenient sinant. His sese redemptorem in verbo offert et vult, ut verbum audiat et ut aures non obdurentur, nec verbum negligatur et contemnatur. Et promittit, se largitur virtutem et operationem Sp. S. et auxilium divinum, ut in fide constantes permaneamus et vitam aeternam consequamur." p. 618. „Vera igitur sententia de praedestinatione ex Evangelio Christi discenda est. In eo enim perspicue docetur, quod Deus omnes sub incredulitatem concluserit, ut omnium misereatur et quod nolit quemquam perire, sed potius, ut omnes convertantur et in Christum credant." I. c. p. 619. cfr. Declar. p. 804 sqq. 814 sqq. Sententia denique illa, ex qua decreto de mittendo Christo subordinatur alterum de eligendo et reprobando, prorsus conveniens doctrinae Lutheranorum, Sohnii est, olim in Acad. Heidelb. Theol. Prof. in Exegesi praecipuor. artic. conf. August. tract. de aeterna praed. II. p. 1000. Et ad eam accedunt omnes qui Cameronis et Admiraldi methodum sequuntur. V. Lud. le Blanc Theses theolog. de decretor. divinor. ordine circa electos et reprobos p. 179 sqq. Hi enim Universalistae hypothetici appellantur propterea quod omnibus Deum parasse salutem arbitrantur sub conditione: si credant, omnes. Io. Dallaei apologia pro duabus Ecclesiar. Gallicar. Synodis. Amst. 1653. 8. V. Christ. Eberh. Weismanni Introd. in mem. Hist. s. n. T. P. II. 910. Christ. Matth. Pfaffi diss. de Form. conf. helv. c. 1. p. 5. sqq. Perunit huc etiam Sam. Strimesii *χαρολογία* sacra 2. Systema grat. div. i. e. conciliationis gratiae Dei salutif. Univers. et partic. tentamen. Francof. ad Viadr. 1713. 4.

§. 78.

Cetera Ecclesiac reformatae symbola, quamquam fere omnia de praedestinatione dicunt, tamen ad Remonstrantium et Lutheranorum, omnium denique Universalistarum sententias proprius accedunt. Ac Theologi quidam ipsi et

Ivini placita et Concilii Dordraceni decreta mitiorem sensum trahere conati, neque tamen a Calvini genuina sententia recessisse pan profissi sunt. Attamen consensus Theolorum et Ecclesiarum communis non tam horifice sensit de illius doctrina, praesertim abuti decreti, ut publicis confessionibus eam interent, nec ulla exstat confessio inde a Dordraria, quae absoluti decreti explicitam mentionem iceret ad exponendum Dei consilium de ele-
s et reprobis, imo haud paucae sunt, quae
relicentes, quae a nonnullis Theologis as-
rius, hac de re scripta sunt, generalitatem
ctrinam profitantur, pratermissis omnibus
aestionibus subtilioribus; nonnullae vero, quae
ulentissimis verbis ab eadem doctrina abhor-
int, ita ut iam universaliori Ecclesiarum re-
matarum convenientia omne fere hac in re-
scrimen penitus sublatum esse dici non sine
ussa possit.

Pertinet huc prae ceteris ipsa helvet. conf. a. 1566, ea enim docet, Deum nos non sine medio, sed in Christo et propter Christum elegisse, c. 10. in Corp. et Synt. I. p. 14 sqq. Iesum Christum, Dominum nostrum unicum et aeternum generis humani, adeoque totius mundi esse servatorem, c. 11. l. c. p. 17. Semper et omnibus peccatoribus aditum patere ad Deum, c. 14. l. c. p. 24. „Ergo non sine medio, licet non propter ullum meritum nostrum, sed in Christo et propter Christum nos elegit Deus, ut qui iam sunt in Christo insiti per fidem, illi ipsi etiam sint electi, reprobi vero, qui sunt extra Christum, secundum illud Apostoli, vos ipsos tentate, num sitis in fide.” — „Et quamvis Deus norit, qui sint sui et alicubi men-
tio fiat, paucitatis electorum, bene sperandum tamen est de omnibus, neque temere reprobis quisquam an-
numerandus est.” l. c. p. 14. — Anglicanae Ecclesiae

Art. XXXIX. Ita loquuntur: **Praedestinatio ad vitam** est aeternum Dei propositum, quo ante iacta mundi fundamenta suo consilio, nobis quidem occulto constanter decrevit, eos quos in Christo elegit ex hominum genere a maledicto et exitio liberare utque (ut vasa in honorem efficta) per Christum ad aeternam salutem adducere. Unde qui tam praeclaro Dei beneficio sunt donati, illi spiritu eius, oportuno tempore operante, secundum propositum eius vocantur, vocationi per gratiam parenti, iustificantur gratis, adoptantur in filios Dei, unigeniti eius Iesu Christi imaginis efficiuntur conformes, in bonis operibus sanctis ambulant et demum ex Dei misericordia pertingunt ad sempiternam felicitatem. — Deinde promissiones divinas sic amplecti oportet, ut nobis in sacris literis generaliter propositiones sunt et Dei voluntas in nostris actionibus ea sequenda est, quam in verbo Dei habemus diserte revelatum." Art. XVII. in Corp. et Synt. I. p. 102, cfr. Art. 2. 7. 15. 31. Ita sentiunt Episcopales fere omnes. „Unde manifestum est, hanc doctrinam in se ipsa, quamvis quibusdam sub specie humilitatis possit imponere, supplantatricem esse & vastatricem universae divinae vitae, radicis pariter & ramorum, hoc est, infirmat etiam fidem hominum in Evangelio (nempe si hoc serio severeque, illis inculcetur, tanquam speciale Evangelii propositum) omnes eorum conatus ad bona opera sufflamint, eosque prorsus ab omni studio revocat beatas illius regenerationis etc." Henr. Mori Opp. theol. p. 411. sqq. cfr. Gilb. Burnet expos. undequadragesima anticulorum eccles. Anglic. Lond. 16. 9. Guil. Nicholii Def. eccl. Angl. P. I. c. 5. I. G. Walch Einl. in die Religionesst. Ill. p. 814 sqq. — Catechismus Heidelbergensis: „Quid credis, cum dicis: passus est? resp. Eum, toto quidem vitae suae tempore, quo in temere egit, praecipue vero in eius extremo, iram Dei adversus peccatum universi generis humani, corpore et anima sustinuisse, ut sua passione, tanquam unico sacrificio propitiatorio corpus et animam nostram ab aeterna damnatione liberaret et nobis gratiam Dei, iustitiam et vitam aeternam acquireret." Qu. 27. p. 22. Confessio Anhaltina haec habet. „Praedestinatio proprie non ad numerum, qui in Deo mentis est actio, sed potius ad consilium liberrimae ipsius voluntatis referri debet. Ad consilium, inquam, seu propositum, et Decretum Dei aeternum et immotum de unico illo eodemque modo recipiendi homines post lapsum in gratiam sine prosopolepsia et propter

scilicet filium mediatorem vera fide apprehensum. Qui modus patefactus in evangelio, ut est immutabilis et nulla Diaboli vi aut fraude, nullaque calamitatis acerbitate vel everti, vel irritus piis reddi potest: sic neminem prorsus, quod quidem ad paternam clementissimi Dei voluntatem excludit: cum simul cum assumta natura toti humano generi communi communem etiam salutis nostrae caussam in se receperit mediator, nec venerit aliquos saltem, sed totum genus humanum salvare, quod perierat. Unde etiam universalem gratiae promissionem tot asseverationibus repetitam, sanctissimo insuper non tantum iuramento, sed et baptismo, ad quem omnes gentes invitat, sacramento, tanquam universali sigillo obsignare dignatus est: sicutque omnium hominum salutem adeo, ut ad agendum poenitentiam nequaquam aliquos duntaxat sed omnes inde ab instauratae ecclesiae initio, usque ad finem mundi, severissimo mandato obliget, a cuius obedientia nemini unquam immunitatem concessit, nec concessurus est, donec in hoc orbe terrarum evangelii vox audietur." — Secundum beneplacitum ac consilium clementissimae voluntatis sua, per ac propter Christum ut mediatorem et in Christo tanquam capite, in quo nos iam ante fundamenta mundi iacta dilexerit, decreto immutabili destinavit vitae aeternae omnes ad Christum vera fide confugientes et in hac usque ad finem vitae perseverantes, c. 11. p. 47. Confessio Marchica ita docet. „Im Artikel von der ewigen Gnadenwahl oder Versehung zum ewigen Leben erkennen und bekennen Se: Churf. Gn., das derselbe der allertröstlichen einer sey, darauf sich nicht allein die andern alle, sondern auch unsre Seligkeit am meisten gründet, das nämlich Gott der Allmächtige aus pur lauter Gnaden und Barmherzigkeit, ohn alles Ansehen der Menschen Würdigkeit, ohn allen Verdienst und Werk, ehe denn der Welt Grund gelegt worden, zum ewigen Leben verordnet und auserwählt hat alle so an Christum beständig glauben, wisse auch und erkenne gar wohl die Seinen und wie er sie von Ewigkeit her geliebet, also schenkt er auch ihnen aus lauter Gnaden den rechtschaffenen wahren Glauben und kräftige Beständigkeit bis ans Ende, also, das dieselbe niemand aus der Hand Christi reissen und niemand von seiner Liebe scheiden könne, das ihnen auch alles, es sey gutes oder böses, zum besten gereichen müsse, weil sie nach dem Fürsatz berufen siud. So hab auch Gott nach seiner strengen Gerechtigkeit alle, die an

Christum nicht glauben, von Ewigkeit übersehen,
 denselben das ewige höllische Feuer bereitet, wie denn
 ausdrücklich geschrieben steht: wer an den Sohn
 nicht glaubet, der wird das Leben nicht sehen, son-
 dern der Zorn Gottes bleibt (ergo ist er zuvor schon)
 über ihm, nicht, dafs Gott eine Ursache sey des Men-
 schen Verderben, nicht dafs er Lust habe an der Sür
 der Tod, nicht, dafs er ein Stifter und Antreiber der
 Sünde sey, nicht, dafs er nicht alle wolle *seelig ha-
 ben*, denn das Widerspiel durchaus in der heiligen
 Schrift zu finden ist, sondern, dafs die Ursach der
 Sünde und des Verderbens allein bei dem Satan und
 in den Gottlosen zu suchen, welche wegen ihres Un-
 glaubens und Ungehörsams von Gott zur Verdamm-
 nis verstoßen. Item, dafs an niemands Seligkeit zu
 zweifeln, so lang die Mittel der Seligkeit gebraucht
 werden, weil allen Menschen unwissend, zu welcher
 Zeit Gott die seinen kräftiglich berufe, wer künftig
 glauben werde oder nicht, weil Gott an keine Zeit
 gebunden und alles nach seinem Wohlgefallen ver-
 richtet. Hier entgegen verwerfen Se. Churf. Gn. alle
 und jede zum Theil gotteslästerliche, zum Theil ge-
 fährliche opiones und Reden, als dafs man in den
 Himmel hinauf mit der Vernunft klettern und alda
 in einem sonderlichen Register oder in Gottes gehei-
 mer Canzlei und Rathstuben erforschen müsse, wer
 da zum ewigen Leben versehen sey oder nicht, da
 doch Gott das Buch des Lebens versiegelt hat, dafs
 ihm wohl keine Creatur hinein gucken wird. Item,
 dafs Gott propter fidem praevisam, wegen des Glau-
 bens, so er zuvor ersehen, etliche auserwählt habe,
 welches pelagianisch; dafs er dem meisten Theil die
 Seligkeit nicht gönne, welchen er absolute, bloßhin
 ohne einige Ursach, auch nicht wegen der Sünde,
 verdammet, da doch der gerechte Gott niemand zur
 Verdammnis beschlossen, denn wegen der Sünde
 und derwegen der Rathschlus der Verwerfung zur
 Verdammnis nicht ein absolutum decretum, ein freier
 lediger Rathschluss zu achten — item, dafs die aus-
 erwählten leben mögen, wie sie immer wollen, dage-
 gen helfe denen, so nicht erwählt, kein Wort, kein
 Sacrament, keine Frömmigkeit etc." Conf. Fid. Io.
 Sigism. elect. Brandenb. p. 12 sqq.

CAP. 3.

DE EXTERNO STATU ET PERICULIS REUNIONUM
FACTIS.

§. 79.

Reformati quum inde ab initio dissensionis rationi latiore campum, in quem excurrere post aperirent, minusque mysteria, praesertim in sacramentis, spectarent, quam ratiocinando homini mentem atque naturam indagare et assequi uiderent, non solum hac in re ulterius, quam Lutherani, progedicabantur, sed Protestantismi iam ingenium excolendum et promovendum ulti magis curabant. Hinc Reformati ab his im accusabantur abusus rationis, de quo diuus et acriter dimicabatur, indeque ad nascens plurimas sectas ansam praebehant. Ita iuriu signifcent Sacraenta, Reformati axime spectent, factum est, ut, quamvis ritibus ceremoniis sint iniquiores, tamen accidentalia paedapi, quae ad sacramentorum administrationem pertinent, pie accurateque observeant procreaque et communem panem distribuant, ius loco Lutherani placentulas orbiculares et Romana Ecclesia usitatas adhibent, quas hostias et oblatas appellant, et panem illum frangere soleant, in memoriam et symbolum fracti corporis Christi.

Nicolai Vedelii Rationale theologicum s. de necessitate et vero usu principiorum rationis in argumentis theologis, libri tres. Genevae 1628. Contra quenam librum scripta sunt Calovii consideratio rationalis theologici. Rostoch. 1636. Musaei de usu principiorum rationis et philosophiae in controver. theol. 1621.

c. 7. sqq. cfr. Scherzer: *Collegium anti-Calvinian.* p. 15. Iac. Maelini colleg. anti-Calvinianum disp. i. 16. Fridr. Mayer: *de quaest. theol.* in quatuor adducat reformatos discrimen hoc principium: fidei dogmata esse rationis arbitrio submittenda. Gryphius. 1704. Pfaffii introd. in hist. theol. lit. p. 1. p. 292. I. G. Walch Einleit. in die Religionsst. III. p. 154. Fr. Schlegel Vorles. über die neuere Gesch. Wien 1844. p. 429 sqq.

Marc. Friedr. Wendelinus Christian. Theol. I. 1. c. 23. Franc. Burmanni Synops. Theol. I. VII. c. 10. Franc. Turretini Instit. Theol. elenc. loc. 19. qu. 24. Dan. Wyttensbach: *Tentamen Theol. dogm.* 1. 10. Ph. Iul. Rehmeye diss. de oblatione eucharistie, quae hostiae vocari solent. Helmst. 1702. 4. Si quis vides vult, quam parum facte et exquisite haec de re polemici disputatione soliti sint, aeadet Jo. Bern. Schubert institut. theol. polem. P. III. c. 2.

Imaginum in templis collocandarum usus ab Ecclesia Lutherana admittitur, tanquam adiaphoron, a Reformato prorsus relicitur ut perniciosissimum institutum et ad superstitionem facillime declinans. Quia de re dissensionis fundamentum ex historia repetendum, a Carolostadio et Lutherio iactum, communis repugnantia contra Catholicorum nimiam erga imagines reverentiam confirmatum, denique singulari etiam praeceptuum Decalogi divisione, a Reformati facta, subtilitum est. Lutherani Augustinianam praeceptorum enumerationem sequuntur, qua praeceptum de non faciendis imaginibus omittitur. Quae vero olim moveri solebant quaestiones controversae: utrum per sacramentum baptismi homo re ipsa regeneretur fidesque illi conferatur, an vero illa confirmetur tantum et obsignetur, fidesque roboretur; deinde, utrum exorcismus de-

at necessario adhiberi in baptismo, nec ne; porto
m baptismi Sacramentum in casu necessitatis ad-
ministrari infantibus a laicis etiam, quin a mulieribus
ssit; tandem, utrum in oratione dominica nomine
τοῦ σατανᾶ significetur, an malum morale; de-
que utrum in publicis sacris orationibus perico-
ecclesiasticis sit, utendum, nec ne; hae omnes
is profecto generis sunt, de quibus nostris
sporibus haud facile quisquam certet.

„Das Bildstürmen habe ich also angegriffen, dass ich
sie zuerst durch das Wort Gottes aus dem Herzen
riesse und unwerth und veracht machte, wie es denn
auch also geschehen ist, ehe denn D. Carlstadt vom
Bildstürmen träumete. Denn wo sie aus den Herzen
sind, thun sie vor den Augen keinen Schaden. Aber
D. Carlstadt, dem nichts gelegen ist an den Herzen,
hat das umgekehrt und sie aus den Augen gerissen
und im Herzen stehen lassen.“ Luth. wid. die himml.
Propheten a. 1525. Opp. Altenb. III. p. 42. Declar.
Form. Conc. p. 789 sqq. Io. Schröder apodixis de
imaginibus ad habendum, sed non ad colendum chri-
stiano populo concessis. Gerhard Locc. theolog. T. III.
p. 50. Calov. Syst. Iocor. theolog. T. XI. p. 48.

„An non autem in templis imagines tolerari possunt,
quae pro librīs sint imperitae multitudini? resp. Mi-
nime. Nequit enim decet nos sapientiores esse Deo,
quā Ecclesiarū suam non mutis simulacris, sed viva
praedicationē verbi sui vult eruditiri.“ Cateth. Hei-
delb. qu. 98. cfr. qu. 97. Riveti explic. decal. I. p
1257. Marckii comp. theolog. christ. c. 42. p. 234. —
„Praeceptum secundum: ne sculpas tibi simulacrum
etc!“ Cat. Heidelberg. Qu. 92. „Eius generis hanc
rem esse meminerint, in qua liberum cuique iudi-
cium esse debeat, ob quam non sit contentiose cum
dissentiente pugnandum.“ Calv. Inst. rel. chr. c. 3
Ursini explic. catech. p. 686.

Gruner Instit. polem. p. 234 sqq. Cfr. Stange theolog.
Symmicta. II. p. 389. sqq.

§. 81.

Quam ad normam simplicis status primiti-
e Ecclesiae revocare restauratam Ecclesiam

paulloque longius a Romana recedere conarentur Reformati, regimētū etiam ecclesiasticum episcoporum, quorum in locum apud Lutheranos Superintendentes et Consistoria successere, penitus reiiciebant ac presbyterianam inspectionem praeferebant. Qua in re constituenda Anglicana Ecclesia regnans (episcopal church; high church); Catholicismi omnino formam externō suo statu expressam prae se feretis, a ceteris omnibus Ecclesiis reformatis discedit, cuius quidem constitutionis caussa et ratio in historia reformationis potissimum querenda est. Denique ex liberiori Reformatorum ingenio, rationisque usu et ipsorum interno statu ecclesiastico, cur liberas civitates ac res publicas Monarchiis non solum praferendas existimaverint sed ad formandas etiam haud parum ipsi fecerint, acquiescentibus tamen Lutheranis in Monarchiis temperatis, facile intelligitur.

„Graecum est et inde ductum vocabulum, quod ille, qui praeficitur, eis, quibus praeficitur, superintendit, cum eorum scilicet gerenda: ex quippe *super*, ἐποχειν, vero intentio est, ergo *ἐπασκόπειν*, si velimus, latine *superintendere* possumus dicere.“ Augustin, de civit. Dei l. 19. c. 19. l. 1. c. 9. V. Chamnitii Loci theor. c. 7. p. 28. Quesnstaedt Syst. theor. P. IV. c. 1. p. 960. I. G. Walch Einleit. in die Religionsstr. III. p. 405 sqq. Ei. Kiblith. theor. sel. II. p. 464. Benthem Engländ. Kirchen- und Schulenst. B. 3. c. 16. Städtlin kirchl. Geographie und Statistik. I. p. 99. 129 sqq. Schlegel l. c. p. 430.

§. 82.

Praeterea multae sunt caussae, ex quibus in diversissimis Europae regionibus a Lutherana:

et funeta fuit Reformatorum doctrina et stabilita Ecclesia. Eam publice recipi iussit in terris ibi subiectis Fridericus III. Elector Palatinus a. 1650; et post Ludovicum a. 1576, qui Lutheanos restituit, Johannes Casimirus a. 1583. Deinde a. 1580 in terris Bipontinis, ac paullo ost in Nassoviensibus, Hanoviensibus, Isenburgenibus provehī coepit. Bremensis Ecclesia a. 581 reformatam doctrinam publice récepit; a. 595 Anhaltina; a. 1605 Massiaca et Brandenburgica a. 1614. Anglia, regnante Elisabetha, d. Calvinismi castra transiit, sed scissa simul in Episcopalia et Puritanorum partes; ex his orta presbyterianorum et Independentium s. Congregationalium discrimina. Scotia, Iohannis Knoxii, Calvinii discipuli, industria Genevensium ritus et ognata accepit. Belgia foederata cum Calvini doctrina et institutis a. 1571 reformatae ecclae nomen publice sibi tribuit. Nec defuere, ut Poloniae, Borussiae, Hungariae et Transsylvaniae seculo iam XVI. eandem doctrinam intrent singulasque ecclesias instituere conarentur. Quae omnes ad hunc usque diem varia fortuna florere non desierunt.

Struve pfälz. K. Hist. c. 5 sqq. Henr. Alting hist. de Eccles. palat. c. 31. Stäudlin kirchl. Geographie und Statistik II. p. 523 sqq. — Löscher ausführl. Hist. mot. III. I. 6. c. 8. — Salig Hist. d. Augsb. Conf. III. p. 715. 766 sqq. Stäudlin I. c. p. 411 sqq. — Io. Christ. Beckmann Hist. d. fütsil. Hauses Anhalt. II. P. 6. p. 133. Stäudlin I. c. p. 502. — id I. c. 393 sqq. 476. 511. sqq. — Gilb. Burnet Hist. reform. Anglic. II. p. 16 sqq. 267. Ge. Wilh. Alberti Briefe über den Zust. d. Relig. u. Wissensch. in Großbritt. IV. p. 1039. Bentham engländ. Kirchen- und Schulstaat.

Stäudlin I. c. p. 129. — Wilh. Robertson Gesch. v. Schottland unter der Reg. der K. Marie und des K. Iac. VI. l. p. 137. sqq. Stäudlin I. c. p. 188 sqq. — Hug. Grotii Annal. et hist. de reb. helg. Amtst. 1658. 12. l. II. p. 58. Stäudlin I. c. II. p. 218 sqq. — id. I. p. 355 sqq. 382 sqq. 398.

§. 83.

Vix ortum et apertum erat inter Protestantes schisma, quum iam eidem medelam afferre conarentur permulti Sec. XVI. quorum tamen ex zelo dogmatico nati propterea que frustra tentati labores ad inimicitiam augendam magis quam ad pacem restituendam faciebant; quam obrem re vera ad controversiam ipsam promovendam conferebant. Consensus Sandomiriensis a. 1570 sancitus non ita comparatus erat, ut reliquis ctiam, praesertim ex Lutheranis placere potuisset. Inter Palatinos Sec. XVII. Davides Pareus hunc saxum volvit his potissimum rationibus, quod dissensus non pertineat ad fundamenta fidei: quod controversia de coena sacra non ad integrum doctrinam spectet, sed ad partem tantum saluti parandae non necessariam, denique quod eiusmodi pax Marpurgi, Vitembergae et Sandomiriac iam tentata fuerit. Tunc maxime, an fundamentalis dissensus inter utramque Ecclesiam intercedat, quaeri coepit. Praeterea Io. Duraeus id omni studio egit, ut Reformatos cum Lutheranis reconciliaret, sed magnam sibi adversariorum multitudinem excitavit.

Consensus in fide et religione christiana inter Ecclesias evangelicas, maioris et minoris Poloniae, magnique ducatus Lithuaniae et ceterarum eius regni provinciarum, primo Sandomiriae a. 1570 in Synodo gene-

ralli sanctus et deinceps in aliis, ac denum Wlodislavensi generali Synodo a 1583 confirmatus. Prodiit primum a. 1586 lat. et polon. deinde Thoruni 1592 cum actis et conclusionibus Synodi generi Thoruniensis, Heidelbergae 1605, ac legitur in Corp. et Synt. I. p. 215. sqq. Vid. Dan. Ern. lablonsky historia consensus Sendomiriensis inter evangelicos regni Poloniae et magnitudinatus Lithuaniae in Synodo gener. evanglicor. utriusque partis Sendomiriae a. 1570 die 24. Aprilis initi. Berol. 1731. 4. I. G. Walch Einleit. in die Religionstr. III. p. 1044. — Dav. Parei Irenicum s. de unione et Synodo evangelicorum concilianda liber votivus paci Ecclesiae et desideriis pacificorum dicatus. Heidelb. 1615. 4. Nic. Huanni Diaconesis theologica de fundamentali dissensu doctrinae evangelico-Lutheranae et Calviniana. Vitemb. 1626. Io. Laur. a. Mosheim Comment. de Jo. Duraeo pacificatore celeberr. Helmst. 1744. 4. cfr. Walch Bibl. theol. sel. II. p. 492 sqq.

§. 84.

Colloquium Lipsiense a. 1631 a theologis Brandenburgicis et Casselaniis cum Saxoniciis institutum in articulis maxime controversis nihil efficiebat ad pacem restituendam. Colloquium charitativum Thoruncense ad incundam cum catholica, reformata et lutherana Ecclesia concordiam a. 1645 habitum felici eventu carebat. Colloquium Casselanum a. 1661 institutum inter theologos Marpurgenses et Rintelenses eum in finem, ut si non consensio mutua, tamen fraterna tolerantia sanciretur, secutae sunt ingentes lites: dissensus magis auctus, motum iterum de Syncretismo funestum bellum est.

„Colloquium inter Theologos Germanos tam August. Conf. quam Reformatos Lipsiae, habitum ap. Timann. Gesselium in Hist. rer. memorab. Traj. 1761. 4. T. II. p. 597. Colloquium Lipsiacum a. 1631. da die an wesenden Reformirten und Lutherische Theologi eine Liquidation angestellet, wie weit sie einig und nicht

einig seyen. In den Drey Confessiones, welche in den churf. Brandenburg. die Religion betr. edictis zu beobachten befohlen worden. Walch Einleit. l. c; p. 1048. — Acta conventus Thoruniensis celeb. a. 1645. etc. — (a. Catholicis adita) Varsow. 1645. 4. Thurnische Declaration, welche a. 1646. nich⁹ allein von dem Brandenburg. Reformirten, sondern auch von allen aus der Cnon. Polen, Grofsfürstenthum Lithauen und incorporirten Provincien Deputirten Proceribus et Theologis ist unterschrieben worden. In den Drey Confessiones l. c. Ge. Calixti Scripta facientia ad colloquium Thörniense cum consideratione et epocrisi. Helmst. 1645. Calovii Hist. syncretistica. I. III. c. 3. p. 219. sqq. cfr. Hartknoch preufs. Kirchenhist. I. IV. c. 6. p. 934 — Brevis relatio colloquii, auctoritate Guilelmi. Hassiae Landgravi⁹, inter theologos quosdam Marburgenses et Rintelenses habiti, una cum concluso sordidem theologorum Casselis. 1641. 4. I. G. Walch Bibl. theol. seq. II. p. 489 sqq.

§. 85.

Reformat⁹ Gallorum Ecclesia, temperatam Calvinī doctrinam defendens, eodem seculo paci conciliandæ omnem operam dedit, primum iam a. 1631 Synodo Carentonensi, deinde scriptis sat multis, quibus animum pacis cupidum ostendebat. Hos inter theologos Moyses Amyraldus et Petrus Iurieūs maxime eminebat, quibus accidunt Io. Henr. Hottinger, Io. Henr. Heidegger, Bened. Pictetus. Nec deerant inter Lutheranos, qui eadem summopere conarentur, quem in censem praesertim veniunt Ge. Calixtus et Fridericus Ulricus filius, ac postea I. Fabricius. Ineunte Sec. XVIII. Fridericus I. Rex Borussiae multam hac in re promovenda operam posuit et inter utramque partem colloquium Berolini instituit. Ex Lutheranis Io. Matth. Pfäffius princeps auctor suasorq⁹ pacis, ex Reformat⁹ Alph.

'urretinus' fuit.¹¹ Ac saepius eadem res denuo
gitata est, postremo nostris temporibus, ubi si
nisi, expediri posse videbatur et iam nul-
s in locis expedita est.

Thom. Itig. de Synodi Carenthensis a Reformatiis in
Gallia Ecclesiis a. 1631, celebr. indulgentia erga Lu-
theranos. Lips. 1705. 4. M. Amyraldi Irenicum s. de
ratione pacis in religionis negotio inter evangelicos
constituendae concilium. Salmar. 1662. 8. P. Jurieu
Jugement sur les méthodes rigides et relaxées d'ex-
pliquer la providence et la grace, pour trouver un
moyen de reconciliation entre les protestans. Roterd.
1686. 12. Id. de paix inter Protest. fineunda con-
sult. etc. Vtr. 1688. 8. Io. Heur. Heidegger diss. pos-
terior de concr. protest. ecclesiast. T. III. Diss. select.
p. 477. Dallaei Apologia pro Ecclesiis reform. c. 7.
p. 34. Ben. Picteti de Consensu et Dissensu inter
Reform. et Aug. Conf. fratres. Amst. 1697. c. 7. —
Ge. Calixti Consultatio de tolerantia Reformatorum,
ed. Fr. Vlr. Calixtus 1658. 4. Fr. Vlr. Calixti via ad
pacem inter Protest. praealriminaliter restaurandam,
cum epicrisi, Helmst. 1700. 4. Io. Fabricii Consideratio
controversiarum quae evangel. inter et rom. cathol.
Reformatosque agitantur ed. 2. Stend. 1715. 4. — Io.
Alph. Turretini de paix Protestantium ecclesiastica I.
Gen. 1707. 4. quo continentur: 1) epistola pastorum
et professorum Genev. ad Frid. I. Boruss. reg. 2) re-
gis responsio; 3) comitis a Metternich literae ad past.
et prof. Genev. quum regis resp. transmitteret; 4) Tur-
retini oratio de componend. prot. dissid. Cui libro
deinde opposita est Aufrichtige und bescheidentliche
Prüfung des den 22. April 1707. an Ihr königl. Ma-
jestät in Preussen abgelassenen Schreibens der Hrn.
Prof. zu Geneve, durch einen unpartheyischen Luthe-
raner. 1708. Kappens Sammlung einiger vertrauten
Briefe, welche zwischen dem Freyherrn Gottfr. von
Leibnitz und dem Berlinischen Hofprediger Dan.
Ern. Jablonsky, auch andern Gelehrten über die Ver-
einigung der luth. und ref. Religion gewechselt wor-
den sind, aus ihren Handschriften mit einigen An-
merkungen ans Licht gestellet. Leipzig 1745. 8. Kö-
cher Bibl. irenica ad calc. ei. Abbildung einer Fried-
denstheologie p. 278. Christoph Matth. Pfaffens ge-
sammelte Schriften, so zur Vereinigung der protesti-
renden Kirchen abzielen. Halle 1723. 2 Voll. I. G.
Walch Einleitung in die Religionsstr. I. p. 523. III.

p. 1060 sqq. Bibl. theol. ad. II. p. 513. — H. S. von Alpen patriot. Aufruf zur allgemeinen Vereinigung der Religionen etc. dem Friedenscongress gewidmet. Frankf. 1801. 8. Ist denk. kein Verein der christlichen Religionspartheyen möglich etc. von I. A. D. Range. Glogau 1802. 8. Rathschläge eines Weltbürgers zu einer zweckmässigen und dauerhaften Vereinigung beider protestantischen Kirchen mit einem Vorwort von D. Hufnagel. Frankf. 1803. 8. Gedanken über einen Kirchenverein beider protestantischen Religionspartheien von I. N. Fr. Brauer. Carlsr. 1803. 8. D. Gottl. Schlegel über den Nutzen der Annäherung und Aehnlichmachung der mehreren christlichen Religionspartheien. Laip. 1803. 8. I. N. Schember über Vereinigung der beiden protestantischen Confessionen in den Badischen Gesammt Landen. Mannh. 1803. 8. G. I. Plank über die Trennung und Wiedervereinigung der getrennten christlichen Hauptpartheien. Tüb. 1803. 8. Fr. Sam. Gottfr. Sack über die Vereinigung der bei den protestantischen Kirchenpartheien in der preussischen Monarchie; nebst einem Gutachten über die Beförderung der Religiosität. Berlin 1812. 8.

**DOCTRINA
SOCINIANORUM
ET
THEOLOGIAE ORTHODOXAE.**

Settling

WILLOW ALPS 02

13

WILLOW ALPS 02, 50,000 ft.

CAP 6 *the man who had been*

CAP. 4. - *La morte di Cesare.*

DE ORIGINE ET FATIS SOCINIANISM.

Doctrinæ, quam Sociniani sec. XVI profitebantur de Triplicate origo et ratio ex veterum haereticorum sententiis repetenda est, quemadmodum ipsi Sociniani fatentur. Illorum enim opiniones quum catholicæ ecclesiæ vigilanda ac severitate sante oppositæ essent, post gestita per Lutherum sacra et libertatem de febus christianis sentiendi restauratum subito eoque liberius popularuntur. Hunc in nuperum referendac Egidio Hetzeri, behanis Campani, Michaelis Scyreti sententiae super libibus excitatum non solun Lutheranorum ac Reformatorum communè erga omnes divinitatis Christi veræ hostes oīum, sed contraria etiam declarata est symbolis Lutheranorum orthodoxa et catholicæ congrua doctrina. Nam ex hoc primario theologiae christianæ capite diversa ratione tractato prorsus diversam profluere debet omnem de religione christiana doctrinam, facile tunc perspiciebatur.

„Photinum certum est, ipsissimam nostram sententiam et sermonem et scriptis acriter defenduisse, quidque post-

quam incepit, perpetuo, dum vixit." Fausti Socini Disp. de Iesu Christi filii Dei natura, sive essentia advers. Andr. Volanum Opp. II. p. 417. „Quod ad Paulum Samosatenum attinet, eum quidem nobiscum sensisse arbitramur in eo, quod Dei filium, antequam in Mariae virginis utero conciperetur, revera constitisse negaverit atque adeo eius de Christi persona sententiam universam parum a nostra abfuisse credimus, non tamen eum pro sancto veneramur etc." Faust. Soc. I. c. p. 420 efg. Sandii Bibl. Antitrinitatior. p. 204.

De Heitrago v. Sandii Nucleus hist. eccl. q. I. M. p. 421 qui manifestissimum eum et certissimum Arianum appellat. Ei. Bibl. Antiir. p. 16. Du Pin Biblioth. des auteurs separez de la chancery de l'egl. rom. I. 1. p. 339. Ioh. Conr. Fueslin Heiträge zur Kirchen-Reform. Gesch. d. Schweiz. III. praef. p. 6. V. p. 890 lsq.

De Campano v. Sandii Bibl. Antitr. p. 17. Doch Hist. der Antitrinitarierq. I. 1. p. 225. Schellhorn. Atomus litter. P. XI. p. 1. sqq.

De Trinitatis erroribus libri VII. per Mich. Servetum, alias Reves ab Arragonia Hispanum. 1531. 8. Dial. de Trinitate. Trinitate trinitate etc. 1542. Christianismi restituicō totius ecclesiae apostolicae ad sua limina vocalis. In integrum restituta, cognitione Dēi, fidēi. Quādū iustificatiōnē ab omniā ēt. Restituto nobis denique regno coelesti, Babylonis impiaq; captivitatis soluta et Antichristo cum suis penitus destructio. 1553. Dr. Sandii Biblioth. Heitrag. p. 141. Michaelis Serveti Helmst. 1727. p. 62 sqq. Ei. Zweiter Verfuch einer vollständig. u. unpartei. Ketzergesch. Helmst. 1748. 4. Eliss. Neue Nachrichten von Mich. Servet. Helmst. 1750. 4. Melanchthonis Epp. selectiores. ed. a. Casp. Peucerio. Vitae. 1565. 8. p. 96. sqq.

Damnant et Samosatenos, veteres et neotericos, qui tantum unam personam esse contendant, dicitur Verbo spiritus. Si autem et ipsi rhetoricanter quod non sint personae distinctiae, sed quod Verbum significet verbum vocale et spiritus motum in rebus creatum. Aug. Conf. art. 4. p. 9. Quos autem Samosatenos neotericos dixerit Melanchthon, salis liquet. v. L. G. Walch de Samosatēianis neotericis, querunt mentio fit in Aug. Conf. len. 1730. 4. Form. Conc. Epit. p. 626. „De Serveto rogas, quid sentiam? ego vero video, tatis acutum ac virsum esse in disputando, sed

plane gravitatem ei non tribuo. — De Trinitate seis
me semper veritum esse, ut haec aliquando erumperent: Bone Deus, quales tragedias excitabit haec
quaestio apud posteros, cum Verbum sit hypostasis,
num Spiritus sit hypostasis? etc." Phil. Melanchth.
ep. ad Camerar. a. 1533. l. 4; ep. 140; Calvini Epist.
et responsa. Genevae 1575. fol. p. 148. „Arbitror te
nostris filiis istum Satanae (Campanum) et adversariis
Filii Dei, quem plua etiam, quam Arius ipso
blasphemat. Quare te dico, per Christum, ut apud
Senatum, et ubique potes, agas, ne tales furias, non
vocatas, sic, admittantur, cum absque vocatione, neque
angelus sit audiendus." Luth. ep. ed. Schütz, II. p.
251. De doctrina trinitatis ita disseruit Lutherus:
Der Teufel sucht in der Welt das Herzeleid, dass er
nur Schulgezänke anhebt, immer neue Rotten auf-
bringt, damit das Evangelium zerstört werde. Darum
redet ich nicht viel davon, ohne dass man bleibe bei
den Worten einfältig und fasse sich die Worte fahn-
gen. Wir haben im Glauben genugsam, da wir sag-
gen: Ich glaube an Gott Vater, Sohn und heiligen
Geist. Nun soll man an Niemand glauben, denn al-
ein Gott ist Gott. Wenn du das fassest und weißest, so
hast du Argument gegen, dass Christus muss Gott
seyn, sonst könnte man nicht an ihn glauben. Wie
aber drei Personen da seyn, Gottheit unterscheidlich
sind und doch ein Gott im Wesen ist, wirst du nicht
begreifen. Könnte man's erneisen, so dürftest man's
nicht glauben. Darum hüte sich jeder Mann, für Fra-
uen, wann er das Wort hat, so halte er sich daran
und lasse sich nicht davon weisen." Luth. Predige
über Evang. am Trinitatifest; Ioh. 3, 1 - 5; Sedes
dorf hist. Lutheranismi I. II. p. 60. Quid de Ariana
Haeresi senserit Lutherus, ex his ipsius verbis liquet:
Vor der Welt Augen scheinet es wohl, als liegen die
Christen unter; denn man tödet sie und würget sie
dahin, wie das Schlacht-Vieh und die Gottlosen schwe-
ben können, die Rotten und Scteten behalten recht und tri-
umphiren. Aber was ist's? Es währet nicht lang, so
kehret sich alles um, da gehen denn die Gottlosen
unter, die Lehre der Rottengeister wird vergessen.
Da sieht man denn wohl, wie Christus den Seinen
habt gehörsen und wie sie Herren gewesen sind des
Todes, der Sünde und des Teufels, welches jetzo gar
nicht so scheinet. Also ging es zu Arii Zeiten, da
waren kaum 3 Bischöfe in der ganzen Christenheit,
die da recht predigten, da war die ganze Welt mit
dieser Ketzerei verführt, auch der Kaiser selbst; da

SEARCHED

SEARCHED AND INDEXED

15

SEARCHED AND INDEXED

et deo gratias. Tunc vero ad hanc rationem etiam omnes omnes
adversarii Socinianorum etiam quod sententia et sermonem
et scripturam contra eum et contra eum sententiam et sermonem
et scripturam contra eum et contra eum sententiam et sermonem
et scripturam contra eum et contra eum sententiam et sermonem
et scripturam contra eum et contra eum sententiam et sermonem
et scripturam contra eum et contra eum sententiam et sermonem
et scripturam contra eum et contra eum sententiam et sermonem
et scripturam contra eum et contra eum sententiam et sermonem
CAP. 4.

DE ORIGINI ET PATIIS SOCINIANISMUS.

§. 86.

Doctrinae, quam Sociniani sec. XVI. profite-
bantur de Trinitate, origine et ratio ex veterum
haereticorum sententiis repetenda est; quemad-
modum ipsi Sociniani sententur. Illorum enim
opiniones quinque catholicae ecclesiae vigilancia
ac severitate sante oppositae essent, post gesta-
tuta per Lutherum sacra et libertatem de rebus
christianis sentendi restauratae subito eoque li-
berius pulularunt. Hunc in numerum referen-
dagis Leidovici Hetzeri, Iohannis Campani, Michae-
lis Serveti sententiae suis quibus expositum non
solus Lutheranorum ac Reformatorum communione
erga omnes divinitatis Christi verae hostes omnium,
sed contraria etiam declarata est symbolis Lu-
theranorum orthodoxa et catholicae congrua do-
ctrina. Nam ex hoc primario theologiae christiana-
ae capite diversa ratione tractato prouersus di-
versam profluere debere omnem de religione
christiana doctrinam, facile tunc perspiciebatur.

„Photinum certum est, ipsissimam nostram sententiam
et sermonem et scripturam acriter defendisse, nidaque post-

quam incepit, perpetuo, dum vixit." Fausti Socini Disp. de Iesu Christi filii Dei natura, sive essentia advers. Andr. Volanum Opp. II. p. 417. "Quod ad Paulum Samosatenum attinet, eum quidem nobiscum sensisse arbitramur in eo, quod Dei filium, antequam in Mariae virginis utero conciperetur, revera constitisse negaverit atque adeo eius de Christi persona sententiam universam parum a nostra abfuisse credimus, non tamen eum pro sancto veneramus etc." Faust. Soc. I. c. p. 420 cfr. Sandii Bibl. Antitrinitaria, p. 204.

De Heitzen v. Sandii Nucleum hist. eccl. I. III p. 424. qui manifestissimum eum et certissimum Arianum appellat. Ei, Bibl. Antitr. p. 16. Du Pin Biblioth. des auteurs separez de la Commun de l'egl. rom. I. 1. p. 339. Ioh. Conr. Fueslin Heiträge zur Kirchen-Reform. - Gesch. d. Schweiz. III. praeft. p. 6. V. p. 890 sqq.

De Campano v. Sandii Bibl. Antitr. p. 17. Doch Hist. der Antitrinitarier, S. 11. P. 225. Schelhorn, Antiquit. liter. P. XI. p. 1. sqq.

De Trinitatis erroribus libri VII. per Mich. Servetum, alias Reves ab Arragonia Hispanum 1531. 8. Dialogorum de Trinitate libri duo, etc. 1542. Christianismi restituitionis totius ecclesiae apostolicae ad sua limina vocatio, in integrum restituta, cognitione Dei, fidei et Christi, confirmationis obsecra. et. Restituta nobis denique regno coelesti. Babylonis impiaq; captivitate soluta et Antichristo cum suis penitus destructio 1553. **v. Sandii Bibl. Antitr. p. 11. Michaelis hist.** Michaelis Serveti Helmst. 1727. p. 62 sqq. Ei, Zweiter Versuch einer vollständig. u. unpartei. Ketzergesch. Helmst. 1748. 4. Ediud. Neue Nachrichten von Mich. Servet. Helmst. 1750. 4. Melanchthonis Epp. selectiores, ed. a Casp. Peucerio. Vitae. 1565. 8. p. 96. sqq.

Damnant et Samosatenos, veteres et neotericos, qui tantum unam personam esse contendant; de Verbo et spiritu. Si autem et in ipso rhetoricanter quod non sint personae distinctae, sed quod Verbum significat verbum vocale et spiritus motum in rebus creaturis. Aug. Conf. art. 4. p. 9. Quos autem Samosatenos neotericos dixerit Melanchthon, satis liquet. v. L. G. Walch de Samosatenianis neotericis, queruntur mentio fit in Aug. Conf. len. 1730. 4. Form. Conc. Epit. p. 626. **De Serveto rogas quid sentiam? ego vero vi-** deo, satis acutus ac vafrum esse in disputando, sed

plane gravitatem ei non tribuo. — De Trinitate seis
me semper veritum esse, ut haec aliquando erumperent. Bone Deus, quales tragedias excitabis haec
quaestio apud posteros, num Verbum sit hypostasis,
num Spiritus sit hypostasis; etc." Phil. Melanchth.
ep. ad Camerar. a. 1533. l. 4; ep. 140; Calvini Epist.
et responsa. Genevae 1575. fol. p. 148. "Arbitror te
nōesse filium istum Satanae (Campanum) et adversa-
rum Filii Dei, quem plus etiam, quam Arius ipse
blasphemat. Quare te domper Christum, ut apud
Senatum et ubique potes agas, ne tales furias non
vocatas sic admittantur cum absque vocatione, neque
angelus sit audiendus." Luth. ep. ed. Schütz. II. p.
251. De doctrina trinitatis ita disseruit Lutherus:
Der Teufel sucht in der Welt das Herzleid, das er
nur Schulgeänke anhebt, immer neue Rotten auf-
bringt, damit das Evangelium zerstört werde. Darum
redet ich nicht viel davon, ohne dass man bleibe bei
den Wörtern einfältig und lasse sich die Worte fan-
gen: "Wir haben im Glauben genugsam, da wir sag-
gen: Ich glaube an Gott Vater, Sohn und heiligen
Geist. Nur soll man an Niemand glauben; denn al-
lein an Gott. Wenn du das fassest und weißest, so
hast du Argument genug, dass Christus muss Gott
sein, sonst könnte man nicht an ihn glauben." Wie
aber drei Personen darin der Gottheit unterschiedlich
sind und doch ein Gott im Wesen ist, wirst du nicht
begreifen. Könnte man ermessen, so dürft's man
nicht glauben. Darum hüte sich jedermann für Fra-
gen; wann er das Wort hat, so halte er sich daran
und lasse sich nicht davon weisen." Luth. Predigt
über Ewang. am Trinitatistest. Ioh. 3, 1 - 5; Sedlec-
dorf hist. Lutheranismi I. II. p. 60. Quid de Ariana
haeresi senserit Lutherus, ex his ipsis verbis liquet:
"Von der Welt Augen scheint es wohl, als liegen die
Christen unter; denn man tödtet sie und würget sie
dahin, wie das Schlacht-Vieh und die Gottlosen schwei-
ben müssen, die Rotten und Sicker behalten recht und tri-
umphiren. Aber was ists? Es währet nicht lang, so
kehret sich alles um, da gehen denn die Gottlosen
unter, die Lehre der Rottengeister wird vergessen.
Da sieht man denn wohl, wie Christus den Seinen
habe gehölfen und wie sie Herren gewesen sind des
Todes, der Sünde und des Teufels, welches jetzt gar
nicht so scheinet. Also ging es zu Arii Zeiten, da
waren kaum 3 Bischöfe in der ganzen Christenheit,
die da recht predigten, da war die ganze Welt mit
dieser Ketzerei verführt, auch der Kaiser selbst; da

Herr schlägt anscheinend als lage Christus-taten und Arius
"luge wihen, da dachte man, natt ists aus mit Christo
und mit seinen Christen; das Evangelium ist dahin,
es ist nun aus mit ihnen. Ja wol aus. Es bliebe
dennnoch Christus und der Glaube. Wo sind jetzt
dieselben Ketzer? Arius mit dem Kaiser ging unter,
so das ihr Name hulmehtorstinket vor der Welt und
ihre Lehre nicht mehr gilt; sie sind darzu alle zum
Teufel gefahren; Christus aber lebet noch und sein
Reich steht auch noch feste." Schrift vom Reiche
Christi u. Christi. Freiheit über Jerem. 23, 5. --- 8. Al-
tenbi. IV. p. 795. Seckendorf I. c. p. 89.

§. 87.

Ac trinitatione **Socini** secthe suac nomen
dedere. Antiqui. s. Antitrinitarii haud pauci in
Polonia cum in errorem inciderant, quem po-
ssea longe lateque disseminatum viderimus. Quod
a Petro Gonseto a 1560 a Matth. Gribaldo,
Valentino Gentili, Joh. Paplo Alciato, Georgio
Blandrata aliquique inde ab ea 1558 Pinczoviae
factum esse constat. Iude communice Pinczovio-
rum nomine. Qui quidem quamquam ad ea us-
que, tamen cum evangelicis maxime reformatis,
vivebant in communione ecclesiastica; tamen ni-
hilo minus receptam in Ecclesia sententiam
acerbitate oppugnabant. Deique siliunt esse Patri
consubstantialem negarunt. Qua de re tamen
nonnulli modestius, alii liberius docebant, ita
ut inter ipsos graviora dissidia originetur. Et
Georgius Blandrata, relicta a. 1563 Polonia in
Transsylvania novos suos errores haud sine
felici eventu intulit.

Andr. Wissowatii narratio compendiosa, quibus modo in
Polonia a Trinitatis reformatis separati sint christia-
ni Unitarii, in Sandii App. ad Nucl. Hist. eccles.
p. 87.

p. 87. sqq. 91. Stanisl. Lubienieci Hist. Reform. Polonicae I. II. c. 6. I. III. c. 3. 5. Christ. Sandii Biblioth. Antitrinit. p. 52, sqq. p. 26. 17. 27. 40. Bock Hist. Antitrinitariorum T. II. p. 427. sqq. 456 sqq. 465. sqq. IV. p. 470 sqq. Pauli Debrezenii et Frid. Lampii Hist. eccles. reform. in Hungaria et Transylv. I. II. p. 147 sqq. Salig volst. Hist. d. Augsb. Conf. Vol. II. I. VI. c. 7. p. 847. sqq.

§. 88.

Accedunt denique Laelius Socinus ac praesertim Faustus, illius ex fratre nepos, honorumque et manuscriptorum haeres, qui Italia patria relicta novam sibi ex Unitariis in Polonia familiam collegit, cui deinde Socinianorum nomen inditum est. Racovia condita inde ab a. 1569 huius sectae res et ecclesiae mirum in modum effloruere. Gymnasium quoque ibidem a. 1602 institutum est et officina typographica eam in urbem Cracovia translata. Multa vero tristissimaque fata inde ab a. 1639 ac deinde praesertim a. 1658 subiere Sociniani, quo lege Varsovie in comitiis lata regno toto excedere imbebantur. Quo factum est, ut persecutio magis incitati non solum cupidius suam doctrinam amplecterentur, sed etiam extra Poloniam spargerent. Nam magno impetu et copia non solum per vicinas terras, Silesiam, Marchiam et Borussiam, sed etiam in Germaniam ceteram, in Belgiam, Angliam, Hungariam et Transylvaniam sese effuderunt, legatos et libros emiserunt ac coetus colligere nisi sunt. Tamen interitum effugere non poterant; relictis nonnullis in Transsylvania, eorum opiniones ab-

iecto auctoris invidiosa nomine alia ratione de-
nuoque obtinuere:

Sandii Bibl. Antitr. p. 18. 64. Equitis Polon. Vindiciae
pro Unitario. in Polon. rélig. libert. in Sandii Bibl.
Antitr. p. 267. sqq. Böck. I. c. p. 568. sqq. Salig. I.
c. P. II. I. VI. c. 4. p. 628. Lubenišci. I. c. I. II. c.
I. p. 40. I. III. c. 17. sqq. Sam. Przípcovii vita Fau-
sti Socini, praemissa Opp. in Bibl. Fratr. Poll. I. p.
1. sqq. Gust. Georg Zeltner Hist. Cryptosocinianis-
mi, Altorfinae quondam academieae infesti, arcana
Lips. 1729. 4. — Bock Hist. Socinianismi Prussici, Re-
giom. 1754. 4. Harcknodi preufs. K. Hist. I. III. c. 9.
Memorabilia Unitariorum, qui vulgo Sociniani appelle-
rantur, acta in Prussia, exhib. Regiom. 1756. Arnold
Kirchen- u. Ketz.-Hist. P. II. I. 17. c. 43. sqq. Struva
pfälz. Kirchenhist. c. 5. p. 214. sqq. Bentheim holl.
K. u. Schul-Staat. P. I. p. 895. sqq. Petri Bod de
Fessó-Tsernatón Historia Unitariorum in Transsylvania,
inde a prima illorum origine ad recentiora usque
tempora ex monumentis authenticis continuata Lugd.
Bat. 1776. 8. Cfr. Walch neueste Religionsgesch. VII.
p. 463. sqq. Von dem Zustande der Socinianer in
dem Großfürstenth. Siebenbürgen ib. V. p. 191 sqq.
Jetziger Zustand der Unitarier in Siebenbürgen, in
Henke Religionsannalen III. p. 283. sqq. Plank neueste
Religionsgesch. I. p. 455. sqq. Wendeborn Beschrei-
bung des Zustandes von dem Staat, der Religion u.
d. Wissensch. in Großbrit. III. p. 271. sqq. Stäudlin
kirchl. Geogr. u. Statistik. II. p. 389. sqq.
Vita Laelii Socini Specimen historiae ecclesiast. scriptis
Christ. Frd. Illgen. Lips. 1814. 8. Symbolarum ad vi-
tam et doctrinam Laelii Socini illustrandum P. I.
et II. Auct. Christ. Frd. Illgen. Lips. 1826. 4.

CAP. 2.

DE FONTIBUS ET AB UTRAQUE PARTE SCRIPTIS.

§. 89.

Nulla praeter vetus illud symbolum apostoli-
cum apud Socinianos exstat fidei confessio,
quae symboli habeat formam expressam et
consilium, quandoquidem eo conscientiac li-

bertatem infringi putant. Hinc magna diversisimorum inter se librorum copia et doctrinac unius atque communis Socinianorum exponendae eximia difficultas. Attamen scripta, quae publicam doctrinam complectuntur, nec desunt, nec a symbolica ratione auctoritateque distant. Quorum in numerum veniunt primum Catechismi nonnulli, quorum singuli bene inter se distinguendi sunt. Primarium autem locum obtinet Racoviensis.

Atque hic cum Hilario nos quoque beatos dieimus eos, qui in necessariis ad salutem, saltem quoad credenda, inter limites simplicissimi symboli, quod Apostolicum vocatur, se continent." Praef. catech. Racov. A. 1574 conficiebatur Catechesis et confessio fidei coetus per Poloniam congregati in nomine Domini Iesu Christi, Domini nostri crucifixi et resuscitati (Cracoviae). 12. quem a Georgio Schomanno conscriptum in testamento ipse testatur. v. Bock Hist. Antitr. T. I. P. II. p. 826. et Mosheimii Institut. hist. eccles. p. 715. ed. altera, nota, lo. Adam Müller de Unitariorum Catechesi et Confessione omnium prima in Bartholomaei fortges. nützl. Anmerk. T. XXI. p. 758. Quae quam postea non satis accommodata explicitae, magis Fausti Socini doctrinae videretur (quamquam quas fuerint tenet et exilis ante Socinum utrumque doctrina Unitariorum inde maxime cognoscit potest), conscriptus deinde Catechismus est, Racoviae primum literarum formis expressus a 1605. polonice ac germanice et minor appellatus. Der kleine Catech. zur. Uebung der Kinder in dem christl. Gottesdienst; latina editio inscripta est: Brevis. institutio religionis christiana. 1629. 12. Et quam Faustus Socinus a 1604 moribundus relinqueret catechismum imperfectum et inscriptum: christiana religionis brevissima institutio per interrogations. et responsiones, quam Catechismum vulgo vocant, qui deinde prodiit Racoviae 1618. 8. v. Opp. T. I. p. 651. hoc Socini scriptum Catechesi illa priori a. 1574. fundamentum praebuit Catechismi Racoviensis maioris, a. Valent. Schmalzio, et Hieron. Moscorovio adornati ac primum polonicae editi Racoviae 1605. 12. quae editio

rara admodum est. Germanicam versionem a. 1608. Academiae Vitebergensi dedicavit Schmalzius; latinam sed multis rebus auctam et mutatam, Iacobo I. regi Britanniae dicatam perfecit Moscorovius, inscriptam: Catechesis Ecclesiarum, quae in Regno Poloniae, magno ducatu Lithuaniae et aliis ad istud regnum pertinentibus provinciis affirmant, neminem alium praeter patrem Domini nostri I. C. esse illum verum Deum Israelis, hominem autem illum Iesum Nazarenum, qui ex virgine natus est, neq; alium praeter aut ante ipsum Dei filium unigenitum et agnoscent et confitentur. Racov. 1609. 12. Eadem editio saepius repetita est et multo magis aucta a Crellio, Iona Schlichtingio, Martino Ruaro, Joach. Stegmanno et Andr. Wissowatio, v. c. 1659. Irenopolis 8. ac postremo Stauropoli 1684. 8. quae in praef. haec habet verba: ex hac, quam modo publici iuris facimus, de nostro in religione sensu iudicari volumus. Germanica etiam editio prodit a. 1612. Praeterea has ab ipsi Socinianis publicae luci expositas editiones, una exstat ab Oedero adornata, subiuncta acerbiori confutatione orthodoxa, cui titulus: Catechesis Racoviensis seu liber Socinianorum primarius, ad fidem editionis a. 1609. recensuit, Socinianorum vero impietatem et hoc libro traditam et a recentioribus assutam accurate profligavit Ge. Lud. Oederus, Antistes Feuchtwangensis et eius dioecesis decanus, Erancof. et Lips. 1739. S. Cfr. Sand. l. c. p. 78. Bock l. c. I. P. 1. p. 511. sqq. P. 2. p. 836. sqq. I. G. Walch Bibl. theol. sel. I. p. 539. sqq. Köcher Bibl. theol. symb. p. 656. sqq. Io. Andr. Schmid de Catech. Racoviensi Prog. Helmet. 1707. 4.

§. 90.

Tristia huius familiae fata postea effecerunt, ut saepius publice doctrinae suae rationem redderet summamque proponeret. Et haec scripta haud raro confessionis formam prae se ferunt. Praeterea vero ad cognoscendam huius sectae indolem et placita maxime faciunt Socinianorum scripta omnia de religione christiana, quorum tam incredibilis multitudo est, quam huius societatis theologorum.

Sed satis habebimus, cum nominibus auctorum
notiora scripta enumerare.

Symbolicam fere autoritatem nacta est Confessio fidei christiana, edita nomine Ecclesiarum, quae in Polonia, unum Deum et Filium eius unigenitum I. C. et Sp. S. cordé sancto profertur, per divinæ veritatis confessorem A. 1642. 4. (auct. Iona Schlichtingio). Huius brevioris libelli editiones omnes rarae, quandoquidem combustae; exstat autem et gallico sermone et germanico. V. Köcher Bibl. theol. symb. p. 904. sqq. Apologia huius confessionis a Cichovio refutata ac deinde combustas inscripta est: Confessionis christiana ad rogum damnatae et combustae manum a rev. D. Nicolao Cichovio lacesitorum sui vindices. 1652. Et ea quoque Schlichtingio ascribitur. Illius confessionis compendium est, quod post haec tempora exules Poloni Electori Brandenburgi tradiderunt. Vid. Bock I. c. I. p. 2. p. 790. Walch Neueste Relig. Gesch. VII. p. 354. — Pertinet huc porro Bibliotheca Fratrum Polonorum, cuius duo priora volumina Opéra Fausti Socini complectuntur. Irenopoli 1656. fol. Io. Volkeli de vera religione libri V. praef. est Io. Crellii Franci liber de Deo et eius attributis etc. Racow. 1630. 4. (Sam. Marszii Hydra Socinianismi expugnata. Groning. 1631 — 1663. 3 Voll. 4.). Bock. I. c. I. 2. p. 992. sqq. Io. Crellii Opp. in Bibl. Fr. Poll. III. IV. ib. eius vita, in Bock Hist. Ant. I. 1. p. 116. Christoph Ostegeg von Goslar Unterrichtung von den vornehmsten Hauptpunkten der christlichen Religion, in welcher begriffen ist fast die ganze Confession oder Bekennniß der Gemeinen im Königl. Polen, Großfürstenth. Littawen und anderen zu der Cron Polen gehörenden Landschaften, welche, weil sie bekennen, daß allein der Vater unsers Herrn I. C. der einzige Gott, Iesus Christus aber von Nazareth, welcher von der Jungfrau Maria geboren ist, und kein anderer vor oder außer ihm sein eingeborner Sohn sei, verächtlicher Weise, wiewohl mit höchster Unbilligkeit, Arrianer und Ebioniten genannt werden. Gedruckt zu Racow. 1604. 8. Bock. I. c. I. 2. p. 558. Val. Schmalz, Catech. Racow. — De Divinitate I. C. Rac. 1608. 4. Ion. Schlichtingii Opp. in Bibl. Fr. Poll. Bock. I. 2. p. 763. Stanislai Lubienieci ep. de vita et morte I. Schlichtingii in ei.. Opp. Io. Lud. Wollzogenii Opp. in. Bibl. Fr. Poll. VI. Bock I. c. p. 1030. Andr. Wissowatii Opp. v. ap.

Bock. I. c. p. 1010, Anonymi ep. eth. vitae ac moris Andr. Wissowatii nec non ecclesiar. Vnitarianor. eius tempore brevem historiam in Sandii Bibl. Antit. p. 219. sqq. Març. Ruari Opp. in Bock. I. c. p. 713. Sand. I. c. p. 114. eius epist. in Zeltner Hist. Socinianismi Altiorfini arcana, p. 1244. Petri Moscroyii scripta, praesertim; Politia ecclesiastica, quam vulgo agendum vocant, sive forma regiminis exterioris Ecclesiarum christianaarum in Polonia, quae unum Deum Patrem per Filium eius unigenitum I. C. in Sp. S. confitentur, tribus libris explicata, e cod. mscto recensuit et notas atque dissert. prelim. adiecit Ge. Lud. Oeder, Franeof. et Lips. 1745. 4. et Bock. I. c. I. 1. p. 502. sqq. — Praipcozii Opp. in Bibl. Fr. Poli. VII. Sandius I. c. p. 123. sqq. Bock I. c. I. 2. p. 667. sqq. Stanisl. Lubieniegii Opp. ap. Bock I. c. I. 1. p. 442. sqq. Christoph. Sandii iun. Opp. a Bock I. c. I. 2. p. 744. sqq. Sam. Crellii Opp. v. Bock. I. 1. p. 161. sqq. Et cogitationum novarum de primo et secundo Adam, sive de ratione salutis per illum amissae, per hunc recuperatae compendium Amstel. 1790. 8. Initium Evangelij S. Iohannis Apostoli ex antiquitate eccliesast, restitutum indidemque nova ratione illustratum per Artemonium 1726. 8. Cf. Mosheim Dissertat. ad sanctiores discipl. pertinent Syntagma, p. 313. sqq. (Georg. Marcos) Summa universae theologiae christianeae secundum Vnitarianos, in usum auditorum theologiae concinnata et edita. Clandiopoli. 1787. 8. Epitomen huius libri exhibet Rosenmüller in: Memorabilien von Tzschrirer, Vol. I. fasc. 1. Pertinet huc etiam Vnitarianorum in Anglia fidei hist. status praesentis brevis expositio in Theol. Annalen 1822, Jan. Theol. Nachr. p. 10 — 31.

§. 91.

Denique ex scriptis contrariae partis tum orthodoxa theologia, tum Socinianorum doctrina, quamquam haec quidem parum accurate explicita, cognosci potest. Praeter confessiones publicas magna et ampla librorum series haeresi Socinianorum opposita est. Romanae ecclesiae theologi et Lutherani Réformatique pa-

rem eamque maximam in refutandis Socinianis operam studiumque posuere.

Ex horum longo numero nominandus prae ceteris inter Catholicos est Iacobus Vvieckus, Mart. Smiglicius, Cichovius, cuius Credo Arianorum Cracoviae prodit 1649. 4. V. Walch Eint. in die Rel.-Str. IX. p. 643. sqq. Inter Reformatos eminent Ludov. Lucius, Ioh. Hoornbeck, Nicol. Arnoldus, Sam. Maresius, Franc. Turretinus, Petr. Iurieus, Petr. Alixius, Eduard Stillingfleet, Dan. Whitby, Theod. le Blanc, Ioh. Cloppenburg, Hugo Grotius. Defensio fidei catholicae de satisfactione Christi adversus F. Socinum Lugd. Bat. 1617. 8. Lond. 1661. 12. Salmut. 1675. 12. Ei. Epistolas Amst. 1587. p. 103. Jam primam Unitariorum ante Socinum confessionem Cracovianam impugnavit Zach. Ursinus in Refutatione catechismi anabaptistici et samosatensis Cracoviae editi in ei. Tractat. theol. Vdl. II. p. 392. Iac. ad Portum Defensio orthodoxae fidei adversus Osterrodi Instituti. Genevae 1613. 4. Ex Lutheranis nominandus est Balduinus, cuius huic pertinet liber: Ausföhrl. und gründl. Widerlegung des deutschen ariañ. Catechismi, welcher zu Racau in Pohlen a. 1608. gedruckt und der uraltcn allgem. apostol. Bekanntniß der christl. Kirchen von Iesu Christi Person u. Ammt entgegengesetzt ist. Aus einiger, heiliger, göttlicher Schrift genommen und zur Rettung der Ehre Iesu Christi und unsers christlichen Bekünftnisses von ihm, gestellet und in Druck verfertigt durch die theol. Facultät zu Wittenberg 1619. 8. — in lat. serm. translatā per Frid. Balduinum. Viteb. 1620. 8. Ioach. Langii Glorie Christi ac Christianismi Tomus post. qui — Catechesis Racæ viensem + commentario elenctico exarbat. Amst. et Lips. 1740. Fol. Brevis consideratio Theologie Photinianæ, prout eam F. Socinus descripsit; in libro suasorio, cui titulus: quod Evangelici omnino deberent se illorum coetui adiungere, qui false Ariani atque Ebionitas vocantur, Capitcripta per Balth. Meisnerum. Th. D. Vitteb. 1619. 8. 1623. 8. Ioh. Stegmanni Photinianismi h. e: succincta refutatio errorum photinianorum. 56. Disputationibus comprehensa. Rint. 1623. 8. Just. Fewerbornii Anti-Osterodus seu refutatio Instituti theol. quibus O. religio- nes Photinianorum blasphemam professus nostram christianam fidem multis modis oppugnavit. Marb. 1628. 4. Abr. Calovit scripta Antisociniana, in unum

corpus redacta. Vol. 3. Vlmae. 1684. 4. Io. Ad. Scherzet Collegium Anti-Socinianum. Lips. 1672. 4. Io. Musaei Collegium controversialium, — Socinianus oppositum. Op. posth. Ien. 1701. 4. Iusti. Christoph-Schomeri Collegium Anti-Socinianum etc. collatis optimis msctis publicae luci exposuit Henr. Ascan. Engelcke. ed. nov. Rostoch. 1725. 4.

Ad cognoscendam denique Socinianismi et historiam et ingenium, faciunt nostrorum hominum doctissimum scripta, quorum, ut praetereamus I. D. Hartmanni Beiträge zur christl. Kirchen- und Religionsgesch. 1. Bd. Iena 1795, quo libro exhibetur etiam „Geschichte und Lehrbegriff des Socinianer,” pertinilia haec sunt: Ziegler kurze Darstellung des eigenhüml. Lehrbegriffs des F. Socinus in Henkii N. Magaz. für Religionsphilos., Exeg. und Kirchengesch. IV. fasc. 2. Helmst. 1800. I. F. Flatt Bemerkungen über Socins Philosophie und Theologie, nach ihrem Verhältniss zur pract. Vernunft, betrachtet in El. Beitr. zur christl. Dogmatik und Moral. Tub. 1792. III. p. 117 — 152. Bengel Ideen zur historisch. analyt. Erklärung des Socinischen Lehrbegriffs in Sükkind Magaz. für christl. Dogmatik u. Moral etc. XIV. XV. XVI. I. I. Zerrenner Neuer Vera. zur Bestimmung der dogm. Grundlehren von Offenbarung und h. Schrift nach dem System der Socinian. Vnianer. Iena 1820.

CAP. 3.

DE PRINCIPIIS THEOLOGICIS.

§. 92.

Nulla inter Socinianos et Orthodoxos obtinet de canone, de auctoritate, de divina origine S. S. controversia, nisi quod V. T. quamquam utile, tamen non necessarium christianis dicit Socinus, et quod de inspiratione paulo liberius docent Sociniani. Nec his sacris libris omnem de religione atque salute hominis contineri doctrinam negant, imo praeter revelationem nullam esse religionem praedicant. De usu ta-

men et interpretatione S. S. quamvis eadem fere, quae Theologia orthodoxa docere videantur, tamen re vera longius recedunt ab illa, si usum ipsum et interpretationem spectes. Nam ut paucis res expediatur, Sociniani ratione sana i. e., iudicio humano ac ratiocinando; non solum instrumento, sed etiam norma interpretationis utendum indequie sensum metiendum; Orthodoxi contra, iudicium humanum ad intelligenda divina non sufficere, sed theologicam accedere debere interpretationem i. e. Dei, qui auctor est literarum sacrarum, conscientia directam arbitrantur.

Catech. Racov. quæst. t. 2. 3. A. „Non est, cui dubitetur de auctoritate eius libri, qui appellatur vetus Testamentum, cum in a novo manifeste confirmetur. Nulla siquidem scripta hoc loco ad eum pertinere agnoscimus; praeter ea, quae Christi et Apostolorum eius tempore iam ut sana in Iudaico populo recepta fuerunt atque eiusmodi, quibus pressus fides adhibenda esset. Haec sunt illa omnia, quae hodie quoque Iudei ut talia approbant et agnoscunt, quæ denique ipsorum biblii continentur et universo apud christianos sine controversia plenam auctoritatem continent.“ Soc. de auct. S. S. in Opp. I. p. 270. „Postremo considerandum est (disputet contra quisvis), si recipiatur novum Testamentum, non posse ad ipsam religionis summam quicquam fere momenti habere quamcunque v. T. depravationem; cum nihil non levis momenti potuerit esse in v. T. quod novo non continetur, nec quicquam illius recipiendum sit, quod non conveniat cum iis, quae in hoc sunt scripta. Adeo ut utilis quidem plures ob causas sit lectio v. T. iis, qui novum recipiunt i. e. hominibus christianaæ religionis, sed non tamen necessaria.“ I. c. p. 271. — Catech. Rac. c. 1. de certitudine S. S. c. 2. „In his scriptis omnibus nulla repugnantia, nulla falsitas revera apparet, quod accurate discussione locorum omnium, qui tale quid præ se ferunt, demonstrare non difficile esset.“ Quæst. 13. p. 22. Socinus autem ipse haec docet: „Repugnantias porro aut diversitates, seu veras, seu

quae videri sanitati possint; quae in rebus stat parvi momenti, eae sunt, quae pertinent ad historiam." De auct. S. S. I. c. p. 267. „Nam aet, quae docent, ad res quasdam spectant, quae omnino fieri credere debeant; et haec vero, doctrinas pars est, nec ullo modo fieri potest, ut si isti tales sunt, quales in historia sunt, descrip-^{ti} potuerint: aut ea, quae docent, ad explanationem pertinent aliquorum Iesu verborum ad res faciendas vel credendas minime spectantur; qualiter isti docere sunt vel ad interpretationem argumentorum inde ductorum, aliayo ratione ab ipsis in medium allatorum; et haec minus doctrinae pars est, sed potius vel ad additamen-^{ti} tum, ut sic dixerim, vel probatio doctrinae, quodque hoc attinet, fieri possit, ut verissima ea omnia res sint, quae de ipsius historia affirmat: et tamquam ipsi nonnullam hanc in parte leviter errassent, q. e. l. c. p. 278. Cfr. Volkel de vera relig. I. 5. p. 375. — „Sed dicat fortasse quispiam, libris V. et IV. T. eam fidem adiungendam esse, quae communiter aliis li-bris adiungitur, non tamquam maiorem quam ceteris omnibus, atque eiusmodi, ut dubitate non licet de re-ulla in iis scripta, quemad illis adiungi debere communiter affirmant quicunque christianam religionem profitantur. Ad hoc sic primum respondeo, tunam tantum fides adhibetur libris V. et N. T. praesertim vero novi: quanto communiter aliis libris adhibeantur non enim satius foret, quod homines unius veros christianos evaderent, hec est, secundum principium. T. psecepta, viserent etc." o. 4. p. 276. — „Affiram causam gravissimam, quae fidem illis scri-^{ptis} conciliet necessarie. Quaenam ea est? Religio-^{pias} christiana veritas etc." Cat. Raci. qu. 18. At qua-ⁿtant re fidei facies mihi, religionem christianam esse veram? Ipsa religionem christianam auctore, qui fuit homo divinus an ipsa religione, quae etiam di-^{vina} est?" Qu. 19. — „Nam cum religio res natura-^{lis} nequaquam sit, (aliоqui non invenirentur natio-nes omni prorsus religione carentes, quales nostra aetate quibusdam in locis inventae sunt, ac nominatum in regione Bretilia, quemadmodum testan-^tur scriptores digni quibus habeatur fides, mihique constanter affirmavit Pistriensis quidam monachus Franciscanus concionator ex iis, quos Capuccines vulgus vocant, homo honesto loco natus, prudens admodum et cordatus, qui in ea regione fuerat), cum, inquam, religio nequaquam res naturalis sit, sed, si vera est, patefacta sit quaedam divina, etc."

E: Soc: de auct. S. p. 273. „Quandoquidem monum-
menta habemus scripta, quae nobis Deus mirabili
et benignissimo consilio dedit et conservavit di-
vorum virorum, qui vel ab ipso Spiritu divino im-
pulsi eoque dictante vel sp. S. plenij illa literis
commiserunt, hi sunt libri, quos Biblia Sacra et
novum testamentum vnde appellamus.“ E: Sqc. le-
ctiones sacrae, Opp. I. p. 287. „So kann denn nun
der Mensch von Gott und seinem Willen nicht
wissen, nur was ihm Gott selber offenbart, näm-
lich äußerlicher Weise. Welche Offenbarung, wenn
sie vorhanden ist, so kann der Mensch nicht allein
die göttlichen Sachen verstehen und begreissen; son-
dern er wird auch danach gestraft werden, wo er
sie nicht begreift, wie an dem Ort Pauli Röm. 1.,
19; 20 bezeugt wird, welches dann nicht geschehen
könnt, sitemal Gott gerecht ist, wo es nicht in der
Menschen Macht wäre, göttliche Sachen, wenn sie
ihm äußerlicher Weise von Gott geoffenbart wer-
den, zu verstehen und zu begreissen.“ Ottered Un-
terrichtung p. 12. — *Animadvertisenda vero est re-
pugnancia in his F. Socii dictis latens.* „Iam vero,
quum hic pro concessione ponamus, religionem christia-
nam veram esse, necesse est, si quis velit ali-
quid ad doctrinam pertinans in scriptis iisus ostendere
esse: falsum, neque nam ex repugnantiis ulla,
quaes in eisdem scriptis inveniatur, necesse est, in-
quam, ut vel ratione, vel aliis divinis testimoniis
id probet.“ *Ratione vix ultra modo fieri id potest,*
cum christiana religio non humana ratione solo pa-
cto invenitur, sed tota ex voluntate Dei pendeat, et
ex ipsius patefactione. *Quod vero attinet ad divina*
alia testimonia quae scilicet verae sint, ut cum ipsa
religione christiana consentiantur alia nulla videtur
*afferriri posse, quam ea, quae libris v. T. continen-
tur etc.* Lect. sacras. in. Opp. I. p. 290: *Quiccum*
loco confundendi hi: „Ex iis, quae hactenus dicta
sunt, tandem apparet, nullo modo posuisse Christum
pro peccatis nostris divinas iustitiae satisfacere
non modo, quia rei ipsius natura id nulla prorsus
*ratione fieri potest, ita, ut inter ea, quae plane im-
possibilita sunt, numerari debeat: verum etiam, quia,*
etiamsi id aliqui per se fieri aliquo pacto possit,
*ea tamen, quae ad id peragendum necessario requi-
rerentur, eiusmodi sunt, ut per se in ipso quidem Christo*
reperiri potuerint, omnia licet in eo fuerint,
quae esse potuerunt. — Quare nequeo satis mirari
quod in mente vederit, qui nobis primi impati-

satisfaktionem fabricantur, cum ea, quae fieri non posse aperte constat, divinis etiam oraculis, ea facta esse, in speciem diserto attestantibus, nequaquam admittantur (et idcirco sacra verba in aliud sensum, quam ipsa sonant, per inusitatos etiam tropos quandoque explicantur), medium tunc pro compertis et plane veris affirmantur atque aliis obtrudantur, cum ne verbum quidem in universis sacris literis de ipso existat. Nam si vel unus saltem locutus invenirentur, in quo satisfactionis pro peccatis nostris Deo per Christum exhibebit mentis fieri, excusandi fortasse viderentur. Ego quidem etiamsi non semel, sed isaepe id in sacris monumentis scriptum exstaret, non idcirco tamen ita rem prorsus se habere crederem, ut vos opinamini. Cum enim id omnino fieri possit, non secus atque in multis aliis scripturis testimoniis una cum ceteris omnibus facio, aliqua, quae minus incommoda viderentur, interpretatione adhibita eum sensum ex eiusmodi verbis elicerem, qui et sibi ipsa constaret, et perpetuo eiusdem scripturae tenori non adversetur." Disput. de Iesu Chrt. serv. Pt. 8. In Opp. II. p. 204. "Credimus, etiamsi non semel atque iterum, sed satis crebro et apertissime scriptum exstaret, Deum esse hominem factum, multo satius esse, quia haec res sit absurdum et sanas ratione plane contraria et in Deum blasphematur modum aliquem dicendi commisciri, quo ista de Deo dici possint, quam ista simpliciter, ut verba sonant, intelligere." Val. Schmalz. Homilia X. supra iust. cap. 1. evang. Ioan. Rector. 1615. A. p. 89. "Quid vero ad hanc testimonia respondendum est? Antequam ad singula testimonia respondeam, sciendum est, eam ex essentia Patris generationem esse impossibilem etc." Cat. Rac. ed. Qued. qui huic loco addit: Hem! quam horribili ratione princeps tenebrarum praestringit nostrorum hominum oculos et mentem! Antequam ad scripturam legendam et meditandam, accedunt, prae-muniuntur nefanda incredulitate et quam disci oportuisset e scriptura veritatem, in antecessum damnarent l. c. p. 154. Cfr. Bengel, qui hic omnino legendus, Ideen zur hist. analyt. Erklärung des Socin. Lehrbegr. in Süskind Magaz. XV. p. 128. sqq.

§. 93.

Mysteria quidem inesse religioni concedunt, neque tamen eorum cognitionem necessariam

religionis partem ducunt, sed in revelatione acquiescent, quam expertem omnis mysterii esse volunt proptereaque revelationem dictam. Negant itaque, ipsa mysteria, quatenus revelata habeantur, superiora esse omni captiu et ratione i. e. esse ulla in revelata religione vera mysteria, et ad hoc genus revelationem ipsam referant necesse est tanquam patefactionem mysteriorum. Supra rationem sunt Socinianis, quae nisi revealentur, ratio excogitare nequeat; contra rationem, quae in revelatione ipsa rationi non pervia inventantur. Et talia esse in religione christiana negant. Ratione igitur omnia assequenda esse in revelatione et quae huius generis non sunt, non vere revelata arbitrantur. Rationem vel in illis, quae revelata sunt, superiori loco collocant, ex quo iudicari debeat, quid revelatum sit, nec se. Admittunt mysteria revelata, quia capi mente possunt, negant alia esse vere revelata, quia rationando deprehenditur, ea esse non posse, i. e. repugnare rectae rationi. Quae omnia, nec ubi constantia, prorsus repugnare orthodoxae doctrinae per se liquet.

„Animadvertisendum est, longe aliud esse, quidpiam mente non capere et capere mente, quidpiam esse non posse seu aliquid negare, quia id esse non posse deprehendas.“ F. Soc. Defensio animadvers. in asserti. theolog. coll. Posnaniens. de trino et uno Deo p. 50. „Mysteria divina non idcirco mysteria dicuntur, quod etiam revelata omnem nostrum intellectum captumque transcendunt, sed quod non nisi ex revelatione divina cognosci possunt.“ Ion. Schlichting Dissert. de S. S. Trinit. adv. Balth. Meissnerum p. 70. „Fatemur aliquos fidei articulos certo respectu supra rationem esse, sed non simpliciter, nec quatenus revelata sunt aut credi debent: quis

enim alioquin et revelationi et fidei locus esset? Rationem, verbi caussa, superat, nosse exacte modum resurrectionis et glorificationis nostrae, nosse, quas vere voluptates et gaudia coelestis illa vita continet; sed ea de re nec revelationem a Deo acceptimus, nsc. Deus a nobis fidem exposcit." l. c. p. 123. „Denn viel ein ander Ding ist, das man etwas mit seinem Verstand nicht kann begreissen. (denn wir bekommen gern, dass ein Christenmensch viel Dinge schuldig ist zu glauben, die er mit seinem Verstande nicht begreifen kann) und ein ander Ding ist es, dass der Verstand zeiget, weiset, zeuget und schreyet, dass etwas auf keine Weise nicht seyn noch bestehen könne. Dérthalben soll man wissen und es gänzlich dafür halten, dass obwohl viel Dinge, so uns zu glauben von nothea sind, in heil. Schrift gefunden werden, welche allen menschlichen Verstand übertreffen; so streiten sie doch nicht wider menschliche Vernunft und Verstaad, das ist: unser Vernunft lehret uns nicht öffentlich, hell und klar, dass sie sollen falsch und nicht wahrhaftig sein.“ Ostered Unterrichtung p. 43. Cfr. iterum Iónas Schlichtingius, cui obiecérat Meisnerus hoc: sed humana ratio (der m. Verstand) in divinis mysteriis capiendis coeca est, eius regulæ valent tantum circa subiectum adaequatum, quod sunt creaturae entia. Huic Schlichtingius ita respondet: si divina mysteria seu id, quod de Deo in Scriptura revelatum est, non est subiectum adaequatum humanæ rationi, ita ut illud intelligere queat et periphere, frustra et revelatur et explicatur. Imo ne revelari quidem et explicari potest, quod nec, qui explicat, nec tu explicatur; potest intelligere. Rationis, inquit (Meisnerus), est audire, tacere, captivari, et acquiescere. Verum quidam audire debet? sine mente sonum et sine sensu verba? num ergo nudis verbis, non ipsis credit rebus? quid humanis verbis quo pacto explicabitur; quod humana non capit ratio? Illa siquidem rebus verba imposuit eorumque significationem novit. Quod si verba stram significationem amittant, seu illud significant, quod nemo percipit, nonne perinde est, atque si quis exotica aliqua loquatur lingua, quam non tantum is, qui audit, sed ne ipse qui loquitur, intelligat? quis vero tali orationi, nisi insanus sit, fidem sese dicat adiungere? At quid aliud faciunt illi, qui quod non intelligunt, creders se dicunt? Tacere inquit, rationis est, captivari, acquiescere. Est sane: sed

rationis vel imprimis est, intelligere: quomodo enim acquiescit alicui dogmati, antequam illud intelligat? Num vero tacebit, si iniellecto dogmatis manifestam in illo contradictionem et apertam falsitatem deprehendet?" I. c. p. 126, sqq. "Derhalben halten wir dafür, dass alle die sehr groblich und gefährlich irren, welche verneinen, dass die h. Schrift ohne vorhergehende innerliche Erleuchtung und sonderliche Offenbarung des h. Geistes auf seine Wege den glauben und gehorsam in den menschen wirken können." Osterod. Unterr. c. 1. p. 4, fr. 8, ubi refutare conatur sententiam; als könne der Mensch ohne sonderliche Erleuchtung und Offenbarung des h. Geistes keinen Nutzen, was die Seligkeit anlangt, aus der h. Schrift haben, wenn er sie liest oder lesen höret.

§. 94.

Tantum igitur abest, ut doctrina Sociniana omnem theologiam ex Dei conscientia vel in homine lapsu non extincta repetat, ut eam ad solam rationis, viriumque humanarum conscientiam et normam revocet, et quis sit Deus, quae eius natura ac ratio, perspicendi opera penitus supersedeat: qua quidem ex caussa nullam hominem esse Socinianorum theologiam recte nobis videmur contendere; quod iis etiam confirmatur, quae de omniscientia et omnipraesentia Dei somniant. Nam sensum boni ac pravi priorem esse in homine arbitrantur Dei ipsius idea, quam naturaliter insitam esse et innatam hominibus negant. Propterea neque Dei, neque Filii Dei naturam perspiciemur curant, sed in illius voluntate exquirenda, huiusque munere cognoscendo acquiescendum esse putant. Inde et ipsam doctrinam moralem, qua id excolenda totus est Socinianismus, fundamento idoneo et apta methodo prorsus carere patet.

„Nostri homines saepius monuerunt, sententiam istam sapientis Prov. 25. 27. qui scrutator est maiestatis, opprimetur a gloria (quamquam in hebreo aliter est) in istos maxime convenire, qui Dei essentiam persecutari voluerint ac de ipsa ea affirmarunt, quae si vera essent, ne angeli quidem ipsi plura fortasse de ea scire possent; et iis, quae in divinis oraculis clarissime patefacta sunt, non contenti ausi sunt, per mirabilem quasdam consecutiones multa, quae integrum ipsimet nec percipiunt nec percipere possunt, de Deo et loqui et docere. Unde factum est, ut iusto ipius Dei iudicio eo devenerint, ut hac in re ipso sensu communi destituti fuerint eaque certissima esse et dixerint et crediderint, quae tamen nullo prorsus pacto vera esse posse apertissime et clarissime constat.” F. Soc. Def. animadv. in assert. theol. coll. Posnan. de trino et uno Deo. II. p. 672.

„Receptio hodie sententia est, homini naturaliter sensus animo insitam esse divinitatis alicuius opinionem, cuius vi omnia regantur ac gubernentur, quaeque humanarum rerum imprimis curam gerat, hominibus consulat atque prospiciat. Haec sententia, quam nos falsam esse arbitramur, non aliunde potius orta fuisse videtur, quam ex eo, quod videantur omnes homines opinione ista divinitatis alicuius imbuti esse. Verum animadvertisendum erat, ab ipso initio, cum homo creatus fuit, Deum se illi patefuisse; qui primus homo cum non gentis triginta annis vixerit posteros suos facile divinitatis opinione imbuerre potuit (cuius absurdissimi argumenti sequuntur rationes). At sunt, qui dicant, id saltem negari non posse, ex sola huius mundi machina, si quis animum advertat, posse quemlibet non solum Deum esse manifeste cognoscere, verum etiam rebus humanis eum prospicere, plane percipere. Imo complures addunt, ex eadem machina omnem satis intelligere, quidquid opus est ad eam Dei notitiam, ex qua omnis religio proficiscitur. Sententia ista similiter vel ex ea falsitatis convincitur, quod praestantissimi quidam philosophi, inter quos maxime, ut creditur, Aristoteles, qui ingenii acumen omnes superasse videtur, qui hanc mundi machinam non aspergerint modo, ut ceteri omnes, aut quemadmodum multi fecerunt, eam sunt contemplati, sed diligentissime in ipsa universa eiusque singulis partibus rimandis atque expendendis sunt versati, huc pervenire non potuerunt, ut Deum inferiora haec singula curare suspicarentur vel hominum

num saltem singulorum eam curam habere intelligerent. Quin etiam ne creatum quidem a Deo mundum fuisse assequi potuerunt, imo id plane negarunt. — In loco Ps. 19. ubi scriptum est, coelos enarrare gloriam Dei et in omnem terram exivisse regulam sive sonum ipsorum, considerandum est, appellatione omnis terrae in sacris literis, praesertim vero in Psalmis, Iudaeam terram intelligi solere. — Act. 17. 26. 27. Deum fecisse, ut homines quaererent Dominum, si forte eum contrectarent et invenirent. Hic dico, quaerere Dominum nihil aliud esse, quam sancte vivere, ut ipse praecipit, eum autem invenire est illum sibi propitium experiri. — In omnibus enim hominibus naturaliter est aliquod iusti atque iniusti discrimen, aut certe in omnibus hoc situm est, ut cognoscant, et fateantur, iustum iniusto anteponi debere, honestum turpi. Hoc autem nihil aliud est, quam Dei verbum quoddam interius, cui qui obedit, ipso Deo obedit, etiamsi aliquis ipsum Deum ne esse quidem aut sciāt aut cogīt." F. Soc. Praelectt, theol. c. 2. l. p. 537. seqq. „Lege sua Deus nobis hunc vitae nostrae scopum ac terminum constituit, ut honestum rectumque sequamur, fugiamus contraria. Ut autem Deus hoc dupli ratione fecit, vel naturaliter honesti turpisque notitiam mentibus hominum inserendo vel scriptis expressisque praeceptionibus — ita dupli sese olim homines flagitorum genere obstringebant. Vel enim violabant honesti ac turpis discrimen, naturaliter nobis insitum, vel expressam Dei legem transgrediebantur. — Quamquam enim dubium non est, quin istorum maiores aliqua divinitatis notitia imbuti fuerint, cum Deum primos illos homines ad colloquia sua admisisse illisque crebro apparuisse constet, a quibus Dei eiusque voluntatis notitia quaedam ad posteros dimanavit: evenit tamen, ut haec rerum divinarum cognitione a posteriori neglecta et tandem progressu temporis plane extincta fuerit, manente interim in eorum mentibus turpis honestisque discrimine." Volkel de vera relig. I. IV. c. 4. p. 185. „Dafs aber die Menschen von Gott oder von der Gottheit etwas wissen, das haben sie nicht von Natur, nicht aus der Betrachtung der Schöpfung, sondern vom Hörensagen: sintelal sich Gott von Anfang an den menschen offenbaret hat. Zu welcher gehör aber solches nicht gekommen, die haben leichtlich wol gar keine opinion oder gedanken von irgent einer Gottheit, wie zu ersehen an ezlichen völkern in Neuindia und anderswo mehr.

Vnd zwar, wenn die erkenntniß Gottes natürliche
wäre, so hätten sie alle menschen. Dafs aber sol-
ches falsch sey, kann man zum wenigsten daher
merken, dafs ihrer viel nicht allein unter den idio-
ten, sondern auch unter den gelehrten alßwege ge-
funden, welche nicht gegläubet, dafs Gott sey oder
er für die Menschen sorge, welches auch ezliche
philosophen etwan sich nicht geschemet haben, öf-
fentlich zu lehren." Osterod Vnterrichtung c. 1.
p. 10. „So ist nun an Gott glauben anders nichts,
denn dafs der Mensch seine Zuversicht auf ihn sez-
ze und ihm gehorsam sey." c. 10. „Ob wohl die
Erkenntniß Gottes vornehmlich bestehet in dem,
dafs man seinen Willen wisse und demselben gehor-
sam sey: so ist doch vonnöthen, dafs man auch ez-
liche Dinge wisse, die seine essentiam angehen, als
nämlich die, ohne welcher Erkenntniß wir Gottes
willen nicht könnten gehorsam seyn." c. 3. p. 23.
„Es ist oben vermeldet worden, dafs Gottes Erkennt-
niß vornehmlich und am allermeisten bestehe nicht
in der Erkenntniß seines wesens, sondern seines
Willens und dafs man demselben gehorsam sey." c.
5, p. 34. „Zu erkennen den Willen Gottes gegen
uns ist nicht von nöthen, was da betrifft die ewige
Seligkeit, dafs man erkenne das wesen Christi, son-
dern nur sein Ampt. — Was wir nun hie von
Christi Wesen gedenken zu handeln, ist nicht vor-
nehmlich das, was wir, sondern was andere und
zwar jetziger Zeit die vornehmsten ein vermeinter
Christenheit halten etc." l. c. c. 6. p. 59. „Vna
ratio videtur esse, quod Deo sint omnia praesentia,
nempe, quia ipse tempori non subiaceat, sed in ae-
ternitate perpetua sit, in qua nihil prius, nihil po-
sterius est, eoque nihil praeteritum, nihil futurum,
sed omnia praesentia. Respondeamus, Deo quidem
esse omnia praesentia, verum ea, quae aliquo modo
sunt. Namque non entium nullae sunt qualitates.
Atqui ea, quae nec fuerunt, nec sunt, nec certo fu-
tura sunt, nullo modo sunt. Itaque ea Deo praes-
entia esse nequeunt: eiusmodi autem sunt (aut certo
nos eas esse contendimus) voluntarias hominum
actiones, quae nondum revera exstiterunt. Quare
nisi adversarii principium petere velint, necesse est,
ut ad rationem istam concludendam probent omnia,
quae fiunt, antequam facta essent, certo futura esse:
hoc autem illud re vera est, quod in controversia
est, et quo probato nos statim manus daturi sumus."
F. Soc. Praelectt. theol. I. p. 545. „Nolo nunc per-

stringere errores de infinitate immensitateque praeteritum Dei, qualem sibi somniant Lutherani." Smalcianus in refut. thes. Franzii p. 3. „Omnipraesentiam Dei statuimus, sed talem, qualem Scriptura perhibet, nempe quoad virtutem, favorem et auxilium." I. c, p. 339. „Deus omnia scit, quae sua natura sunt scientia, quemadmodum omnia potest, quae sua natura sunt possibilia. Verum sicut quaedam sunt, quae sua natura fieri nullo modo possunt et idcirco ea Deum facere posse nulla ratione dici potest, nec tamen ipsius omnipotentiae quidquam derogatur: ita quaedam sunt, quae Deus scire nulla ratione dici potest: nec tamen ipsius omniscientiae quidquam derogatur." F. Socinus I. c. p. 545. — „Qualem cognitionem intelligis? intelligo potissimum Dei per Christum erga nos voluntatis notitiam et ad eam cogitationum, morum actionumque nostrarum conformatiōnem. Quid? an non necesse est ad cognitionem istam, novisse praeterea, quaenam sit Dei Chrisisque natura sive essentia? Istiusmodi notitia eatenus tantum est necessaria, quatenus sine ipsa nec Dei per Christum erga nos voluntatem nosse, nec nos ad eam conformare possimus. — De cognitione Dei. Quid igitur de Dei natura sive essentia nosse omnino nos deberet statuis? Haec duo in summa: quod sit et quod unus tantum sit. Ista enim de Dei essentia nosse i. e. sibi firmiter persuadere, necessaria censeo ad eius voluntatem istam percipiendam eique obedendum. Quid est, de Deo nosse, quod sit? Est nosse, quod in nos divinum imperium ex semet ipso habeat. Quid est nosse, quod unus tantum sit? Est nosse, seu firmiter sibi persuadere, ipsum solum esse, qui ex se ipso divinum imperium in nos habet." F. Soc. I. breviss. inst. I. p. 651. „Religio christiana est doctrina coelestis, docens veram viam pervenienti ad vitam aeternam. Haec autem via nihil aliud est, quam obediēre Deo, iuxta ea, quae ille nobis praecipit per Dominum nostrum Iesum Christum. Hebr. 5. 9." F. Soc. Summa relig. christ. in Opp. I. p. 281. cfr. Cat. Rac. ed. Oed. p. 68.

CAP. 4.

DE TRINITATE.

§. 95.

Discrimen, unde cetera omnia fluunt, summum momenti primum illud est, quod inter Socinianorum et omnium ecclesiarum christianarum doctrinam intercedit in loco de Trinitate divina. Negant illi, tres esse in una divina essentia personas, Patrem, Filium, Spiritum sanctum, propterea, quod personam idem esse perhibent atque naturam, Deique unitatem atque naturam (*ουσιαν*) contraria illa de tribus in Deo personis (*ὑκοστασεσ*,) doctrina penitus tolli. Omnino haud magni momenti opinantur quicquid hac de re statuas aut credas, dummodo unitatem teneas, eamque ob caussam non altius rem perquirendam censem. Ratiocinando repugnantiam primo reperiunt hac in sententia, qua personas tres esse, Deum numero unum affirmatur, deinde in SS. hac de re silentium; quae vero in contrariam partem excitantur et explicantur SS. dicta, aut ipsis favere videntur, facili sua ratione et interpretatione ad suam mentem trahere conantur.

„Estne necessarium, ista scire aut credere (nimirum esse plures in Deo personas)? Est quidem necessarium, si quis veritatem plane nosse aut credere velit; sed ad vitam aeternam consequendam non crediderim esse omnino necessarium. Cur ita statuis? Quia non omnis veritas, etiam in iis, quae ad ipsam Dei essentiam pertinent, eiusmodi est, ut sine illius cognitione ipsius Dei per Christum nobis patefacta voluntas cognosci nequeat, aut illi, ut par est, obediiri. Et sane ut voluntas cognoscatur illique obediatur, haud necessarium est, scire aut credere veritatem hanc li-

cet verissimam, in Deo videlicet plures una persona non esse, modo aliqui credas, Deum unum tantum esse. Quamvis enim istorum duorum utrumvis ex altero necessario ac manifestissime consequatur, iam diu tamen fuerunt plerique Christiani nominis homines hodieque sunt adeo hac in re dementati, ut sibi persuadeant, Deum omnino unum tantum esse et tamen interim credant tres esse in Deo personas, quarum quaelibet sit ille idem unus Deus, quo nihil absurdius, vel impossibilis, vel *denique* divinis ipsis testimoniis repugnantius ne excogitari quidem potest." F. Soc. breviss. inst. Opp. I. p. 652. „Expone, quae ad eam rem vehementer utilia censeas. Id quidem est, ut cognoscamus, in essentiam Dei unam tantum personam esse. Demonstra hoc ipsum. Hoc sane vel hinc patere potest, quod essentia Dei sit una numero, quapropter plures numero personae in ea esse nullo pactio possunt, cum persona nihil aliud sit, nisi essentia individua intelligens. Quaenam est haec una persona divina? Est ille Deus unus Domini nostri I. C. pater. Qui istud planum facis? Testimonii scripturae evidentissimis, quae sunt: haec est vita aeterna, ait Jesus, ut cognoscant Te (Pater) illum solum Deum. Io. 17, 3. et ad Corinthios Apostolus scribit: nobis unus Deus (est) ille Pater, ex quo omnia. 1. Cor. 8, 6. 5. et ad Ephesios: unus est Deus et pater omnium, qui est super omnia et per omnia et in omnibus. Eph. 4, 6. Verum Christiani non solum Patrem, verum etiam Filium et Sp. S. personas esse in una Deitate vulgo statuunt? Non me clam est, sed graviter in eo errant, argumenta eius rei afferentes et scripturis male intellectis." Cat. Raz. qu. 71—76. Quod regni Poloniae et magni ducatus Lithuaniae homines vulgo evangelici dicti, qui solidae pietatis sunt studiosi, omnino deberent se illorum coetui adiungere, qui in iisdem locis falso et immerito Ariani et Ebionitas vocantur. In Opp. F. Soc. I. p. 698. Osteröd Unterrichtung p. 28—34.

§. 96.

Christum neque ab aeterno genitum ex essentia patris filium, neque natura Deum, sed natura quidem hominem verum, tamen etiam divinum, quoniam Dei filium ac Deitatis unius illius Dei aliqua ratione participem esse dicunt. Mira-

biliter enim conceptus ac natus, deinde ante initum munus publicum in coelum raptus (qua de re nihil expressum in Evangelii legitur), tandem post resurrectionem a Deo ipso glorificatus exstitit, tradita propter summam erga Dei voluntatem obedientiam illi omnis potestas, denique factus Deus est. Neque tamen propterea duo Dii sunt, sed alter, qui super omnia, alter, qui Deus nuncupatur, propter mirificam conceptionem ac potestatem et gloriam, illi a Deo traditam. Subordinatum igitur Deo patri filium esse volunt, qua in sententia cum Arianis omnibusque fere Athanasianae doctrinae adversariis conveniunt. Samosatenicum autem et Photinianum placitum hoc est, in quo indeoles Socinianismi versatur, nullam esse neque aeternitatis neque essentiae divinae veritatem in Christo. Omni igitur studio non solum singularibus S. S. locis suam sententiam comprobare, sed duplex etiam locorum genus, quod contrarium probat, cui accedunt etiam innumeri alii, satis frigide et universaliori quodam sensu e medio tollere nituntur.

nDe Christi essentia ita statuo, illum esse hominem, Rom. 5. 15. in virginis utero et sic sine viri ope, divini spiritus vi conceptum ac formatum indeque genitum, primum quidem patibilem et mortalem 2 Cor. 13. 4. donec scilicet munus sibi a Deo demandatum in terris obivit, deinde vero, postquam in coelum ascendit, imparabilem et immortalem factum. (Rom. 6. 9.) — „Divina ista Christi filiatio eatenus tantum ad eius naturam aliquo modo referri potest, quatenus id respicit, quod Christus divini spiritus vi, sine viri ope in virginis utero conceptus et formatus sit. Nam huiusc rei caussa eum Dei filium vocatum in, ipsius Dei angelus ipsimet virginis praedixit Lue. 1. 35.

et quidem consequenter Dei filium proprium et unigenitum, cum nemo alias hac ratione et ab ipso primo ortu Dei filius unquam existiterit etc." Breviss. inst. 1. p. 654. „Ea vox, Deus, duobus potissimum modis in scripturis usurpatum: prior est, cum designet illum, qui in coelis et in terra omnibus ita dominatur et praestet, ut neminem superiorem agnoscat: ita omnium auctor est et principium, ut a nemine dependeat. Posterior modus est, cum eum denotat, qui potestatem aliquam sublimem ab uno illo Deo habet aut Deitatis unius illius Dei aliqua ratione particeps est. Etenim in scripturis propterea Deus ille unus Deus Deorum vocatur Ps. 50, 1. Atque ea quidem posteriore ratione Filius Dei vocatur Deus in quibusdam scripturae locis." Cat. Rac. qu. 78. „Quae nam ea sunt, quae ad personam Christi referuntur? Id solum, quod natura sit homo verus, quemadmodum sa de re cerebro scripturae sacrae testantur." l. c. qu. 95. „Ergo Dominus Iesus est purus homo? Nullo pacto. Etenim est conceptus a Sp. S. natu ex Maria virgine eoque ab ipsa conceptione et ortu Filius Dei est etc." l. c. qu. 96. „Dixeras paullo superioris, Dominum Iesum natura esse hominem, apud idem habet naturam divinam? Nequaquam; nam id non solum rationi sanae, verum etiam divinis literis repugnat." l. c. qu. 97. „Cedo, qui rationi sanae repugnat? Primo ad eum modum, quod duas substantiae proprietatibus adversae coire in unam personam nequeant, ut sunt: mortalem et immortalem esse, principium habere et principio carere, mutabilem et immutabilem existere. Deinde, quod duas naturae, personam singulae constituentes, in unam personam convenire itidem nequeant. Nam loco unius duas personas esse oporteret, atque ita duos Christos existere, quem unum esse et unam ipsius personam, omnes circa omnem controversiam agnoscunt." l. c. qu. 98. — „Similiter, quod Filius hominis in coelo fuerit, ante quam eo conspicue ascenderit, revera et proprie ad hominem illum, Iesum Nazarenum referri et potest et debet. Nam quod re vera homo ille, postquam natus est ex virgine et antequam Evangelium annunciat, in coelum fuerit ibique ab ipso Deo ea didicerit, quae humano generi patefacienda per ipsum erant, adeo est verosimile, ut aliter non fieri non potuisse videatur." F. Soc. de Deo, Christo et Sp. S. sive argumenti omnium potissimi refutatio, in Opp. I. p. 813. — „Cum contra nihil verisimilius et verbis ipsius Christi et hic et alibi magis con-

sentaneum sit, quam ipsum Christum, postquam natus est homo et antequam munus sibi a Deo Patre suo demandatum obire inciperet, in coelo, divino consilio atque opera fuisse et aliquamdiu ibi commoratum esse, ut illa ab ipso Deo audiret et præsens apud ipsum, ut ipsa scriptura loquitur, videret, quae mundo mox annunciaturus et patefacturus ipsius Dei nomine erat. Verba autem ipsius Christi hoc ipso in loco (Io. 3, 13) non minus, quam in superiori, de filio hominis i. e. de homine expresse sunt dicta. Et si quis vel id animadvertiscat, quod factum est cum Mose, antequam divina lex tota ipsius ministerio promulgaretur et manufacta opera omnia, quae ad ipsum divinum cultum pertinerent, cuius materiae cuiusvis formæ esse deberent, ipsi Mosi a Deo præscriberetur; statim fatibitur (præsertim cum certum alioqui sit, Mosem Christi typum fuisse), nihil convenientius excogitari posse, quam ut Christus ante illud tempus, quod diximus, in eodem ad Deum idque fortasse non semel, ascenderit, ibique aliquamdiu cum eo fuerit. Moses enim, ante primam legis promulgationem ad Deum in montem Sinaiter, si quis diligenter animadvertiscat, ascendisse legitur Exod. 19. et cum ipsius legis decem illa verba, in duabus tabulis lapideis, digito Dei inscripta, ad populum afferenda essent, et simul ea quae diximus, ad cultum Dei spectantia, constituenda et alia populo præcipienda, in eundem montem idem Moses similiter ad Deum ascendit, ibique cum eo per quadraginta dies et quadraginta noctes fuit, idque bis videlicet, et cum primum illae duas tabulae ei sunt datae et cum iterum, proieciis ab eo et fractis præira, ob populi idololatriam, illis prioribus, alteras duas similes habuit, quas ad populum afferret et in arca Dei postmodum reponeret, 25, 16. Nam ut Moses Christum, sic montis Sinai coelum antitypum esse, apertissimum est. Quin etiam ipse mons propter Dei, qui tunc ibi fuit, præsentiam, coelum eo tempore fuisse dici potest: certe Moses Dei vocem, quae de illo monte exstitit et auditam a populo fuit, e coelo auditam fuisse ait Deut. 4, 36. Interr. Video hac ratione (quantumvis nova et maioribus nostris fortassis inaudita) complura testimonia sana admotum alioqui explicatu difficultia planissima reddi. Tantum dic quæeso, cur Evangelistæ in sua historica de Christo narratione istius eius in coelum ascensus nullam mentionem fecerunt? Resp. In promptu caussa est, cum res ista eiusmodi fuerit, quæ a ne-

mine conspecta sit, neo porro plane conspicit a quo-
quam potuerit etc." Breviss. inst. l. c. p. 715. Idem
est, quod Osterodus lepide ita commentus est. „Es
möcht aber Iemand sagen: ist Christus der Mensch,
nachdem er schon geboren war, im Himmel gewe-
sen, u. von dannen kommen, so muss er zuvor hin-
aufgestiegen seyn. Weil man aber von dieser Sache
in H. Schrift nichts findet, lasse sichs ansehen, dass
unsere Meinung nicht wol bestehen könne. Hierauf
geben wir erstlich zur Antwort: dass es nicht folge,
so von Christi aufsteigen gen Himmel, ehe er von
dannen kommen, nichts geschrieben ist, dass er dar-
umb nicht hinaufgestiegen oder genommen sey, und
sagen, dass es genug sey, dass man solches, gleich-
wie in derselben Objection selber geschicht, durch
ein consequentiam beweise. Denn gewifslich, wo
Christus im Himmel gewesen ist, nachdem er schon
ein Mensch war, so muss er nothwendig daselbst
hinaufgestiegen oder genommen seyn, nachdem er
ein Mensch geboren war, obwohl solches schon im
geringsten nicht in h. Schrift gelesen würde. Aber
danach sagen wir, dass es geschrieben sey: denn so
lesen wir Joh. 3, 13. Niemand ist in den Himmel ge-
stiegen (so stehen die Worte im Griechischen und
nicht, wie sie Luther vertiret) nur der vom Himmel
gestiegen ist, des Menschen Sohn, der im Himmel
war. Siehestu, dass hic ausdrücklich affirmiret wird,
dass des menschen Son, das ist, Christus der mensch
in den Himmel hinaufgestiegen sey. Diese wort aber
hat Christus selber geredt noch zuvor, ehe er sicht-
barlicherweise gen Himmel genommen ist; wird des-
halb aus denselben offenbar, dass Christus der
mensch in den Himmel zuvor, ehe er sichtbarlich
dahin genommen, gestiegen und also wieder von
dannen genommen sey. Welches sich denn gänzlich
so gebührete. Denn so Moses, welcher Christi Figur
war, auf den h. Berg gestiegen, daselbat mit Gott
oder mit seinem Engel eine Zeitlang conversiret und
geredet, ehe Gott durch ihn seinem Volk die steiner-
nen Tafeln gegeben, auf welche er sein Gesetz ge-
schrieben hatte und ihm die Dinge, welche zum
Gottesdienst gehöreten, welcher durchaus in euer-
lichen u. leiblichen Dingen bestund, vorgescrieben
hat: wieviel mehr hat Christus, durch welchen Gott
der welt das geheimniß des evangelii offenbaren und
seinen durchaus geistlichen Gottesdienst vorschreiben
wollen, in den Himmel steigen sollen, mit Gott alda
eine zeitlang conversiren und von ihm selber geleh-

ret werden, was er reden und thun solt, wie denn Christus selber gesagt, dass er nichts von ihm selber gethan oder geredt, sondern wie ihn sein Vater geleget u. ihm geboten hatte loh. 8, 28. 29. 12, 40. Dass aber nicht Iemand gedenken möcht, als were es unmöglich oder ungewöhnlich, dass ein mensch vor seinem Tode könne in den himmel seyn und wieder von dannen kommen, der bedenke nur, was der Apostel Paulus von ihm selber gezeuge hat, nämlich dass er in den dritten himmel genommen und im Paradies gewesen sey. 2 Cor. 12, 2. Dies kann nun ein jechlicher sehen und verstehen, dass es hat geschehen können. Aber von Gott halten wollen, dass er vom Himmel herab oder auch hinaufgestiegen sey, das ist wider allen verstand, sintelal der himmel sein stuel und die erde sein fußschemel ist. Esa. 66, 1. Act. 7, 49." Osterod Unterrichtung p. 94. sqq. — „Est enim Christus patri subordinatus, cum, ut dictum fuit, omnem suam potestatem ab ipso accepit, eamque pro eo exerceat atque una cum totus perpetuo ab illo pendeat, ita, ut necesse sit, quicquid hac subordinatione inspecta neque enim aliter licet, quantumvis nominatum atque expresse a Christo petitur, id eadem opera a Patre peti. Haec enim est subordinatio his constantissima natura, et omnia, quae subordinato ipsius subordinationis gratia tribuuntur, ad eum, cui subordinatus est, referantur." F. Soc. breviss. inst. l. c. p. 672. „Wir wollen aber jetzt dies faren lassen und pergiren in der consideration oder betrachtung der erhöhung Christi und die Worte des Apostels insonderheit besehen. Erstlich saget er: darumb auch Gott etc. Niemand zweifelt, dass Christus göttliche macht und herrschaft hab, sowol im himmel als auf der erden, kurz zu sagen, dass er alter Herr sey, sowol der engeln, als der menschen u. darumb von allen, wie Gott selber müsse gehrert werden. Nur hierin stehet der Zweifel, ob Christus solch ein Herr sey von ihm selber und also ob er der einzige Gott selber sey, oder nicht. Diesen Zweifel lässt uns hie der Apostel mit den Worten, in welchen er klarlich bezeuget, dass Christus one vorhergehende ursach, so hier klarlich beschrieben, nemlich ons den gehorsam bis zum Tod, zu solch einer herrschaft nicht gekommen u. derhalben nicht von ihm selber solch ein Herr sey, sondern von Gott zu solch einen Herrn gemacht etc. Osterod Unterr. p. 124. „Aus diesem aber werden vielleicht unsere adversarii schliessen, dass wir von Christo nicht mehr

halten, denn von einem jeglichen Christenmenschen, Das sey ferne von uns; denn wir nicht zu dem end anzeigen, das auch die Christen Gottes Kinder sind, als wollten wir sie Christo gleich machen, sondern nur allein dazu, dass man sehe die Nichtigkeit des argumenti unserer adversariorum; sonstnen gläuben u. bekennen wir, das Christus auf viel eine herrliche weise u. die zum theil weit von uns verschieden ist (denn welcher Christ ist vom h. Geist empfangen, wie er?) Gottes Son sey, denn wir. Jedoch sagen wir das daneben, das die wahrhaften Christen mit Christo, in derselben seiner göttlichen Kindschaft, viel gemein haben, daher er sich nicht geschämet, sie Brüder zu heissen. Hebr. 12, 11. Daher haben sie alle beide, das ist, sowohl Christus, als die Christen, Gott selber zum Vater: welches denn auf keine weise könt wahr seyn, wo die Christen nicht auch zum guten Theil also Gottes Kinder weren, wie Christus ist." Osterod. l. c. p. 52. Cfr. p. 132. Dictionum probantium interpretationem et orthodoxae refutationem suscepit post F. Socinum, aliasque huius sectae, Cat. Rac. qu. 102—191.

§. 97.

Nihilo tamen minus hominem hunc, Deum ostea factum, adorationis honore persequendum, immamque fiduciam in eo ponendam esse docent Sociniani. Qua in adoratione propugnanda Faustus Socinus est contra suae sectae naticos, praesertim Franciscum Davidis, qui sibi instantes idololatriae notam effugere volebant. Sociniani autem sibi ipsis contradicere malunt, iam pro christianis non haberi.

De Jesu Christi invocatione disputatio, quam F. Socinus per scripta habuit cum Francisco Davidis a. 1578 et 1579. paullo ante ipsius Francisci obitum in Soc. Opp. II. 709. sqq. Disputatio inter F. Socinum et Christianum Franken de honore Christi i. e. utrum Christus, cum ipse perfectissima ratione Deus non sit, religiosa tamen adoratione colendus sit, nec ne: habita 14. Mart. a. 1584. l. c. p. 767. sqq. „Semper et ubique non Deum solum, sed Christum quoque

adorare cogimur seu tenemur eisque servire; hoo necessario requirente summa, quam habet in nos cum Patre Deo communem, potestate, a nobis necessario agnoscenda, ea enim nequaquam a nobis agnoscetur eo modo, quo agnosci debet, si unquam eum adorare eisque servire praetermitteremus." F. Soc. in ep. 2. ad Nienojevium Rac. a. 1618. „In quo is honor diuinus Christo debitum consistit? In eo, quod quemadmodum adoratione diuina eum prosequi tenemur, ita in omnibus necessitatibus nostris eius opem implorare possumus. Adoramus vero eum, propter ipsius sublimem et diuinam eius potestatem." Cat. Rac. qu. 237. p. 443. „Ergo is honor et cultus Christo ad eum modum tribuitur, ut nullum sit inter Christum et Deum hoo in genere discrimin? Imo permagnum est. Nam adoramus et colimus Deum tanquam caussam primam salutis nosræ; Christum tanquam secundam, aut, ut cum Paulo loquamur, Deum tanquam eum, ex quo omnia, Christum ut eum, per quem omnia." l. c. qu. 245. „Quid vero sentis de iis hominibus, qui Christum non invocant, nec adorandum censem? Prorsus non esse Christianos sentio, cum re ipsa Christum non habeant. Et licet verbis id negare non audeant, re ipsa negant tamen." l. c. qu. 246. „Warumb wir uns fleissig bemühen, Christi zu sein und ihm gehorsam zu leisten und um seinentwillen alles unglück, auch den schrecklichen Tod selbst nicht zu fliehen. Veber das so schreyen wir jetzt zu ihm umb hülfe in unsern nötzen, sonderlich in den geistlichen und ehren ihn mit göttlicher reverenz und anbetung, sowohl usserlich als im Herzen. Welches denn allein genugsam beweiset, das wir Christum nicht für ein pur lautern menschen halten, was seine qualitates betrifft, welche so sehr übertreffen menschliche condition und zustand und solch eine majestät, herrschaft und macht in sich begreissen, das wir ihm, obwol sein wesen kein anderes, denn eines menschen wesen ist, dennoch mit gleicher art des gottesdienstes ehren, mit welchem wir sonst Gott selbst ehren, welcher ihn zu seiner rechten gesetzt und ihm seinen eignen stuhl zu besitzen eingegeben hat, Apoc. 3, 21. Vnd derhalben neben Gott, ja sampt Gotti zugleich von allen Creaturen geehret und angebetet wird. Apoc. 5, 13." Osterod Unterrichtung p. 134. cfr. 131. 69.

§ 98.

Spiritum sanctum non esse personam in Deitate, multis argumentis probare conantur Sociniani, ac proprietate vocis retenta docent, Sp. S. esse vim ac potentiam Dei, Euangeliū, Deique denique donum. Hunc in modum accipiunt locos S. S. in quibus Spiritui S. actiones personarum propriae et ad Deum ipsum spectantes attribuuntur.

„Verum quid, quæsò, saltem de Spiritu sancto nunc mihi dicas, de quo isti similiter affirmant, eum esse diuinam personam, nempe tertiam et unum atque eundem numero Deum cum Patre et Filio? Quid ipse cum istud nullo pacto admittas, de eo statuendum censes? Nempe, illum non esse personam aliquam a Deo, cuius est spiritus, distinctam, sed tantummodo (ut nomen ipsum Spiritus, quod flatum et afflatum, ut sic loquar, significat, docere potest) ipsius Dei vim et efficaciam quandam i. e. eam, quae secum sanctitatem afferat, et quæ seqq.” F. Soc. breuiss. inst. l. c. p. 652. Cfr. F. Socini locorum, qui ad probandam diuini Spiritus sancti Personam a nobilissimo quodam viro allati fuerunt, explanatione. Opp. II. p. 438: sqq. „Quid vero is Sp. S. est? Ut facilius intelligas, quid is sit Sp. S. sic habeto primum; in scripturis n. foed. Sp. S. voce designari ipsum Iesù Christi Euangelium, ut locus 1 Cor. 2, 10, aperte indicat, si cum loco 2 Tim. 1, 10. conteratur. — Vocatur autem Euangelium Spiritus, partim, quod in eo contenta ab ipso Deo sunt patefacta, nec ullo modo ingenio humano indagari, nec investigari potuere: partim, quod hominis spiritum respiciant, et nos spirituales reddat, quod lex non potuit. Quo sensu cum accipitur vox Sp. S. tum omnibus datur, quibusunque annuntiatur Euangelium. Deinde ea vox Sp. S. designat Dei donum, quod certis hominibus datur, quod, cum a scriptura vocetur arrha aut etiam arrha haereditatis nostræ et simul de eo dicitur, quod in corda nostra effundatur 2 Cor. 1, 22. 5, 5. Eph. 1, 14. hinc necessario efficitur, nihil aliud esse, quam firmam et certam vitae æternæ nobis promissæ spem, cuius in cordibus

nostris gustum sensumque percipiamus." Cat. Ras.
qu. 367. „Sp. S. non esse in Deitate personam, hinc
discere potes primum, quod ea, quae Spiritui S. in
scripturis attribuuntur, nulla prorsus ratione perso-
nae convenient, ut sunt: quod detur, quod ex eo
detur idque aut secundum mensuram, aut absque
omni mensura, quod effundatur ipse et ex ipso ef-
fundatur et quod eo potiantur homines, quod au-
geatur, in duplo detur, in partes distribuatur, tolla-
tur ipse et ex ipso tollatur, quod interdum sit, inter-
dum non sit, denique quod extinguitur, et similia
in scripturis existant. Deinde idem ex eo patet, quod
non sit extra Deum natura, sed in ipso Deo. Nisi
enim natura Deo inesset, non potuisset Paulus Spi-
ritum Dei cum spiritu hominis, qui homini inest,
natura conferré. 1 Cor. 2, 11. — Queniam vero Sp.
S. in Deo est, nec tamen in Sp. S. reciproce dici
potest esse Deum, hinc appareat, Sp. S. non esse per-
sonam. Praeterea cum superius demonstratum sit,
unam tantum esse in Deitate personam et Sp. S. Dei
virtus sit, ut verba Christi ad Apostolos indicunt
Luc. 24, 49. efficitur, Sp. S. non esse personam diu-
nam. Denique si Sp. S. esset persona, essentiam quo-
que divinam eam habere oporteret. Nam ea attri-
buuntur ei, quae propria sunt essentiae divinae; at
superius docuimus, substantiam divinam unam esse
numero, nec tribus personis esse posse communem.
Quamobrem Sp. S. non esse Deitatis personam, planum
est." l. c. qu. 371. „Vnd weil der h. Geist
Gottes Kraft und wirkung ist, so ist es gar kein
wunder (ja billich solt es einen wunder nemen, wenn
es nicht geschehe) das ihm die Dinge, welche Gott
eigentlich angehören, zugeeignet werden. Woher es
auch kommt, das gar oft durch den Namen des h. Geistes
nichts anders, denn Gott selber muss verstanden werden.
Aus dieser unser solution wird offenbar, was wir vom h.
Geist halten: nehmlich das er keine person sey, welche
von dem einigen wahrhaftigen Gott, dessen Geist er
ist, verschieden were, sondern nur allein seine Kraft,
wiewol nicht eine jechliche, sondern nur die, welche
da igit auf einerlei weise heilig macht." Osterod,
l. c. p. 32.

CAP. 6.

ESTATUS HOMINIS ANTE LAPSUM ET POST LAPSUM.

§. 99.

naginem Dei, ad quam creatum esse hominem docent literae sacrae, non, ut Orthodoxi ita sunt, immortalitatis et iustitiae originalis dominum, sed dominatum rerum inferiorum ac rationem, qua superior est omnibus creaturis, esse affirmant Sociniani. Idem nunc etiam status hominis est, qui Adami. Aeterna mors, iam Deus minatus est, damnatio fuit, cui quis homo propter peccata a Deo subiicitur. Eccatum non mortalitatis naturalis, sed necessariae mortis caussa fuit."

7. Socin. de statu primi hominis ante lapsum disp. quam per scripta habuit cum Franc. Puccio, Florent. a. 1578. Opp. II. p. 258. De loco Pauli ad Rom. c. 7. et Defensio advers. reprehens. ministri evang. a. 1596. in Opp. I. p. 87. 115. „Dei imago et similitudo, ad quam conditus est homo, ne in ipsa quidem mente ac ratione, unde omnis iustitia in illum derivari poterat, praecipue consistit, sed in dominatu rerum omnium, praesertim inferiorum, sex illis diebus a Deo creatarum, ut satis patet ex loco ipso, ubi primus homo ad Dei imaginem et similitudinem factus fuisse narratur Gen. 1. 26. „F. Soc. praelectt. theol. c. 3- cf. c. 1. „Cum nego, hominem a Deo immortalem fuisse creatum, non intelligo eum ab ipso creationis initio morti penitus fuisse obnoxium, adeo, ut ei omnino moriendum esset: sed tantummodo sua natura morti fuisse subiectum, et non nisi divina gratia, [qua in ipsa creatione donatus non fuerat, a morte immunem perpetuo esse posse.]” F. Soc. adv. Pucc. c. 4. „Qui vero id conveniet iis scripturas locis, in quibus scriptum exstat, hominem ad imaginem Dei creatum esse et creatum ad immortalitatem et quod mors per peccatum in mundum introierit Gen. 1. 26. 27. Sap. 2. 23. Rom. 5. 12? — Sciendum

est, imaginem Dei non significare immortalitatem (quod hinc patet, quod scriptura eo tempore, quo homo aeternas morti subiectus fuerat, agnoscat in homine istam imaginem. Gen. 9, 6. Iac. 3, 9. — sed potestam hominis et dominum in omnes res a Deo conditas supra terram designare, ut idem locus, in quo de hac eadem imagine agitur Gen. 1, 26. aperte indicat." Cat. Rac. qu. 42. „Quae igitur est horum verborum sententia, quod mori per peccatum introierit in mundum? Haec, quod Adamus ob peccatum decreto et sententia Dei aeternae morti subiectus est: proinde omnes homines eo, quod ex eo nati sunt, eidem aeternae morti subiacent." I. c. qu. 45. Volkel de vera relig. I. V. c. 18. p. 548. Osterod. Vnterr. c. 33. p. 264.

§. 100.

Lapsus hominis primi esse caussam depravationis humani generis constanter negant: nullum secundum Socinianos peccatum originale est. Quemadmodum Adam ita a Deo conditus erat, ut libero arbitrio praeditus esset, ita inter poenas, quibus illius peccatum punivit Deus, nulla exstat liberi arbitrii amissi mentio. Ita quidem, quae de peccato originali intelliguntur ab Orthodoxis S. S. loca, de peccatis actualibus explicantur a Socinianis. Nihilo minus, quamquam imputationem peccati adamitici respuunt sensu orthodoxo, tamen propagationem statuunt, quam reatum appellat Socinus, secundum quem morti obnoxius quisvis homo sit.

„Cupiditas ista mala, quae cum plerisque hominibus nasci dici potest, non ex peccato illo primi parentis manat, sed ex eo, quod humanum genus, frequentibus peccatorum actibus, habitum peccandi contraxit et se ipsum corrupit, quae corruptio per propagationem in posteros transfunditur. Etenim unum illud peccatum per se non modo universos posteros, sed ne ipsum quidem Adamum corrumpendi vim habere

habere potuit. Dei vero consilio in peccati illius poenam id factum esse, nec usquam legitim et plane incredibile est; imo impium id cogitare, Deum vide licet, omnis restitutio auctorem, ulla ratione pravitatis caussam esse, quae tamen pravitas, quatenus ut dictum est, per propagationem in hominem derivatur, peccatum proprio appellari nequit. — Considerimus igitur, nullam, improprie etiam loquendo, peccatum originale esse, i. e. ex peccato illo primi parentis nullam habemus aut pravitatem universo generi humano necessario ingenitam esse, sive infictam quodammodo fuisse, nec aliud malum et primo illo deficit ad posteros omnes necessario manasse, quam mortaliendi omnimodam necessitatem, non quidem ex ipsis delicti vi, sed quia, cum iam homo natura mortaliter esset, ob delictum illud suae naturalis mortalitati a Deo relictus est; quodque naturale erat, id in delinquentibus poenam prorsus necessarium est faciun. Quare qui ex ipso nascuntur, eadem conditione nasci omnes opertet, nihil enim illi ademptum fuit, quod naturaliter haberet vel habiturus esset." Ex Soc. Praelecitt. theol. c. 4. „Peccatum originis nullum prorsus est: quare nec liberum arbitrium vitiari potuit. Nec enim ex scripturis id peccatum originis doceri potest et lapsus Adae cum unus actus fuerit, vim eam, quae depravare ipsam naturam Adami, multo minus vero posteriorum eius posset, habere non potuit. Ipsi vero id in poenam irrogatum fuisse, nec scriptura docet, ut superius exposuimus et Deum illum, qui aequitatis fons est, inconfidibile prorsus est, id facere voluisse." Cat. Rac. qu. 42. p. 865. „At Paulus Rom. 5, 12. ait: in Adamo omnes peccasse? Non habetur eo loco, in Adam omnes peccasse: verum in greco sunt ἀπό ων, quae passim interpres reddunt latine: in quo, quae tamen reddi possunt per particulas quoniā aut quatenus, ut ē lucis similibus Rom. 8, 3. Phil. 3, 12. Ibr. 2; 18. 2 Cor. 5, 4. videre est. Apparet igitur, neque ex eo loco extrui posse peccatum originis." Catech. Rac. qu. 426. ref. ib. Oeder. p. 897. „Plerique ex sacris literis mirabilia quaedam paradoxa hodie sibi fingunt, quale est istud, in quolibet homine nisi gratia et spiritu Dei regeneretur, propter peccatum primi parentis ipsam mentem superiorē rationem adeo corruptam esse, ut Deo adversetur; cum tamen habeat nullum verbum fiat in sacris literis et quicquid in illis de humani generis corruptione dicitur, nec usquam ad Adami lapsum tanquam ad suam chistum

referatur et ubique nullo pacto de superiore ratione sed de voluntate, proxima actionum humanaarum causa, sit accipendum. Studium igitur carnis Rom. 8, 6. seu mens carnis Col. 2, 18. non quidem superiorem rationem in homine non regenito, sed voluntatem ab appetitu, qui in homine inferiorem rationem complectitur et proficiscentem significat." F. Soc. Defens. disputat, de loco Rom. 7. Opp. I. p. 119. „Unde apparet, propriam et veram peccatorum causam non corruptionem naturae esse, sed voluntatis liberae malum usum," I. c. p. 133. „Quamvis enim quis per totam vitam suam ab omnibus peccatis actuali immunis esset, remaneret tamen regula, quam ab Adamo primo parente nostro propter ipsius inobedientiam omnes contrahimus, cuius vi necessariae morti in perpetuum subiiciuntur. Rom. 5, 12. ... Postquam primus homo peccavit, caeteri omnes, qui ab eo sunt propagati, propter hoc, quod ab eis sunt propagati, qui propter suum peccatum morti penitus ex divina sententia fuit addictus; sicut licet adioqui sine peccato, ipsi quoque similiter morti penitus sunt addicti, ex qua divinae tantum misericordias ope liberari queunt." I. c. p. 122. Volkel de vera relig. I. V. c. 18. p. 547. Osterod Unterr. c. 33.

S. 101.

Quamquam ad perficiendum bonum vires hominis naturam exiguas esse conceditur, tamen voluntas naturam admittitur. Et auxilium Dei duplex est, interius et exterius, quorum tamen illud, sive divini Spiritus interior gratia non, ut statuunt Orthodoxi, ad inchoandum bonum, verum ad perficiendum creditibus tantum est obedientibus contingit. Quo quidem in loco ultra Pelagianam doctrinam evagatur Sociniana. Praedestinationis autem nullus est hoc in systemate locus, imo acriter repudiatur, siquidem omnem hominis sortem a libero ipsius arbitrio pendere docent.

F. Socini de libero hominis arbitrio deque aeterna Dei
praedest. scriptum Ion. Iac. Gynaeo oblatum in
Brevi tract. Rac. 1613. „Postquam igitur docuisti:
liberum arbitrium originis peccato vitiare non po-
tuisse, exponit porro: quam longe vis liberti arbitrii
pateat? Communiter in hominibus natura exiguae
admodum sunt vires ad ea, quae Deus ab illis requi-
rit, perficiendum: at voluntas ad ea perficiendum
omnibus adest natura. Nihilominus tamen eae vires
non ita prorsus exiguae sunt, ut homo, si vim sibi
facere velit, divino auxilio accidente, non possit vo-
luntati divinae obsecundare. Auxilium vero suum
nemini Deus prorsus denegat ex iis, quibus volunta-
tem suam patefecit: alioquin Deus nec castigare, ne-
que punire iuste contumaces posset, quod tamen
utrumque facit.” Cat. Rac. qu. 427. p. 900. „Quod
nam est auxilium istud diuinum? Duplex est inte-
rius et exteriū. Quod vero exteriū est? Sunt pro-
missa et minae, quorum tamen promissa vim habent
longe maiorem. Unde ieiā quod sint sub novo
foedere longe praestantiora promissa, quam sub ve-
tero fuerant, facilius est sub novo, quam sub vetere
foedere voluntatem Dei facere. Quod autem interius
est? Id nimirum, cum Deus in cordibus eorum, qui
ipai. obediunt, quod promisit, obsignat.” I. C. qu.
428. 429. p. 904. Ad inserendam animis nostris fir-
mam et certam spem, cuius virtute in omnibus ten-
tationibus invicti in fide subsistamus, videtur neces-
sario requiri, ut ea promissio exteriū per Evangelium
proposita interius a Deo in cordibus nostris
obsignetur. Omnibus illa interior obsignatio con-
tingit, quibus exterior, hoc est, quibus Evangelium
annunciatur? Nequaquam, verum iis tantum, quā
Evangelio sibi annunciatō crediderint et exiorema
illam rationem, quam Deus in confirmando promis-
sione vitae aeternae adhibet, amplexi, quoque usi,
quemadmodum oportet, fuerint. Etenim si illud do-
num Sp. S., quod ad tempus duravit, non dabatur
nisi credentibus Evangelio, multo magis id Sp. S.
donum, quod perpetuum est, aliis non dari statuep-
dum est, nisi qui et Evangelio plane crediderint et
illud ex animis amplexi fuerint. Nonne ad creden-
dum Evangelio Sp. S. interiori dono opus est? Nullo
modo; nec enim in Scripturis legitimus cuiquam id
conferri donum, nisi credenti Evangelio.” Cat. Rac.
qu. 368. sqq. p. 603. sqq. „Spiritum suum Deus
Evangelii I. C. praedicationi assentientibus et vitam
emendare instituentibus largitur, quo promissiones

sibi, si resipuerint, in Evangelii praedicatione factas non inanes futuras sentient et propterea iam Deum pro patre agnoscent." Opp. I. p. 98. „Quid vero tu de praedestinatione censes? Ea de praedestinatione Dei sententia prorsus fallax est, id vero duas ob causas potissimum: quarum una est, quod totam religionem corruere esset necesse: altera, quod Deo multa inconvenientia attribui oporteret." I. c. qu. 435. p. 908. F. Soc. Praelectt. theol. c. 5. et 13. sqq. in Opp. I. p. 556. sqq. De Christo Serv. P. 4. c. 13. II. p. 242. Bengel l. c. XV. p. 193. sqq.

CAP. 6.

DE MODO ET ORDINE SALUTIS.

§. 102.

Summi momenti locus, quin principium ac fundamentum totius huius systematis est, nulla alia ratione, nisi ipsarum virium exercitatione assidua morumque ad legem divinam compositione hominem posse ad veram virtutem, nec ulla alia ratione, nisi virtute et moribus ad salutem pervenire. Ita quidem ad legem Dei in religione christiana revelatam et ad exemplar Christi conformatus peccatorum reatu solutus et omnis per Christum a Deo promissae salutis particeps fit. Haec summa religionis christiana secundum Socinianos. Hunc ad finem singulae tendunt doctrinae Socinianae partes sibi constantes. Quae ad salutem perveniendi via omne quidem hominis meritum excludit, hac in re cum protestantium doctrina conveniens; quin salutis donum mere gratuitum censetur: tamen totum servatoris et iustificationis opus a Christo per-

actum nova prorsus ratione utraque via ordinatur et aestimatur.

Pertinet huic ad illustrandas contrarias sententias praecipue F. Soc. scriptum illud: Quod regni Poloniae etc. in Opp. I. p. 691. sqq. „Religio christiana est doctrina coelestis, docens veram viam pervenienti ad vitam aeternam. Haec autem via nihil est aliud, quam obedire Deo, iuxta ea, quae ille nobis praecepit per Dominum nostrum Jesum Christum.“ F. Soc. Summa relig. christ. in Opp. I. p. 281. Cfr. Bengel. I. c. XIV. p. 146. sqq.

§. 103.

Nam hoc ex Socinianorum opinione vanum est Orthodoxorum commentum, Christum alia ratione, quam praedicatione Evangelii et exemplo inservisse humano generi, morte sua nobis meruisse salutem, Deum hominibus conciliasse, divinae iustitiae pro nobis satisfecisse. Haec omnia nec mortis Christi fructus esse per se posse, nec in sacris libris doceri tradunt, imo, quae de morte ac satisfactione Christi doceantur, homines avocare a studio bonorum operum. Christum satis est viam monstrasse, qua curreremus ipsi, nosmet ipsi converteremus. Quam ad tenuem et exilem doctrinam confirmandam mirifice abuti libris sacris solent.

F. Soc. de Iustificatione. Opp. I. p. 601. seqq. De Iesu Christo servatore I. II. c. 8. III. c. 4. Opp. I. 2. p. 121. seqq. Praelectt. theol. c. 20. p. 519. Breviss. inst. p. 667. Hug. Grotii de satisfactione Christi contra F. Socinum c. 8. p. 109. seqq. Joh. Crellii Resp. ad Hug. Grot. de satisf. Chr. in Bibl. Fr. Poll. V. p. 1. seqq. „Non quia is Deo morte sua id solverit, quod nos propter scelerata nostra eius iustitiae debebamus, atque ea ratione Deum nobis conciliaverit, aut, quia merito tam insigni obedientiae suas fram Dei adver-

sus nos placaverit: siquidem neque his rebus quidquam opus erat, neque eae ullo modo fieri poterant: sed, quia nos, qui a Deo aversi eramus, sui sanguinis fusionis ac morte interveniente, ad Deum, qui iam ultra nobis pacem offerebat et in ipso Christo quam maxime propitium nobis se ea ratione ostendebat, adduxit, atque ut illi in posterum confidemus ex quo illius praescripto obediremus, effecit, quod et fieri poterat, et solum faciendum testatur. F. Soc. de justificat. 603. seqq. „Cur vero ita crebro omnia haec morti Christi adscribit scriptura? Propterea, quod mors via ad resurrectionem et exaltationem Christi fuerit, adeo, ut sine ea, secundum Dei decretum, pervenire ad illam non potuerit. Deinde, quod ex omnibus, quae Deus et Christus nostrae salutis causa fecerunt, mors Christi potissimum nobis Dei et Christi charitatem ostendat et ante oculos ponat. — Nonne est etiam aliqua alia mortis Christi causa? Nulla prorsus. Etsi nunc vulgo Christiani sentiunt, Christum morte sua nobis salutem meruisse et pro peccatis nostris plenarie satisfecisse, quae sententia fallax est et erronea et admodum perniciosa.“ Cat. Rac. 387. 388 et quae sequuntur. „Cedo, qui istud rationi repugnet? Id quidem hinc perspicuum est, quod sequeretur, Christum aeternam mortem subiisse, si Deo pro peccatis nostris satisfecisset, cum constet, poenam, quam homines peccatis meruerant, aeternam mortem esse. Deinde consequeretur, nos Christo, quam Deo ipsi devinctiores esse, quippe qui satisfactione multum gratiae nobis ostendisset, Dei vero exacta satisfactione nulla prorsus gratia nos prosecutus fuisset.“ I. c. qu. 392. „Cedo etiam, qui haec opinio est perniciosa? Ad eum modum, quod hominibus fenestram ad peccandi licentiam aperiat, aut certe ad socordiam impietate colendam eos invitet. Scriptura vero testatur, eum inter alios etiam Christi mortis finem esse, ut redimeremur ab omni iniquitate, ex hoc seculo nequaquam eriperemur et redimeremur ex vana conversatione a patribus tradita et mundaremur conscientia a mortuis operibus ad serviendum Deo viventi.“ I. c. qu. 393. „Quid vero de hac reconciliatione sentis? Christum Iesum nobis, qui propter peccata nostri Dei inimici eramus, et ab eo abalienati, viam ostendisse, quemadmodum nos ad Deum converti atque ad eum modum ei reconciliari oporteat.“ Qu. 408. In locum hunc copiosius inquisivere Ziegler I. c. p. 225 et Bengel I. c. XVI. 422. seqq.

§. 104.

Omnia a Christo ad salutem hominis patata triplici munere, propheticō, sacerdotali, reo contineri docent. Propheticum absolvitur voluntatis divinae manifestatione, cuius capita 10 sunt: praecepta et promissa. Huc praesernū pertinet salutaris Christi mors praeclara propter resurrectionem et exaltationem, illi succentem. Iuxta sacerdotale officium Christus se eq̄ non in cruce, sed in coelo obtulit, quod idem a regio eius munere vix differre aiunt a quidem cuncta, quae Christus his in terris hominis recuperandam salutem fecit, ad legislatoriam vim ac virtutem rediguntur, in qua, iud novas quasdam addiderit leges veteribus, tantum summum eius meritum praedicatur.

F. Soc. Praelect. theol. c. 19. 23. p. 575. seqq. De Christo seru. I. c. 3. 5. p. 128. Breviss. inst. p. 664. Valent. Smalc. de Divinit. I. C. c. 5. seqq. p. 15. seqq. Volkel de vera relig. I. III. c. 10. seqq. 21. Catech. Racov. quaest 383. et quae sequ. qu. 476. sqq. „Itaque ut ad rem redeam, satis ex praedictis constat, Christum seipsum non in cruce, sed in ipso coelo Deo obtulisse. Quod etiam abunde hac re confirmatur, quod Christus sacerdos plane inauguratus non fuit, nisi post mortem suam, imo post suum in coelum ascensum.“ F. Soc. de Iesu Chr. Filii Dei Nat. et Essehi. p. 103. „Das Amt I. C. ist, das uns Göttes willen von der ewigen Seligkeit, welche uns soll gegeben werden, geoffenbaret hat und denselben zu seinem ausgange und ende bringet: in welchen beiden dingen besteht und begriffen wird, das er unser Heiland ist oder Seligmacher: denn dieser einzige name begreift in sich das ganze amt Christi. Der halben hat das amt Christi vornehmlich zwei theile, sitemal es erstlich betrifft die offenbarung göttliches willens: umb welches willen Christus in h. Schrift ein Prophet genennet wird: zum andern betrifft es die Verwaltung göttliches willens um welches wil-

len er denn in derselben h. Schrift ein König und Herr genennet ist." Osterod Vnterrichtung. c. 20. p. 135. seqq. c. 40. cfr. Bengel l. c. XVI. p. 122, seqq.

§. 105.

Ut in omni loco de iustificatione, ita in illo quoque, qui de fide iustificante est, orthodoxae doctrinae vehementer repugnant Sociniani. Iustificationem actum quidem Dei dicunt, quo a peccatorum reatu soluti et iusti declarémur; verum quae ex hominis parte requiritur fides nequamquam meriti Christi apprehensio et applicatio est, sed opus humanum, quo et confidentes Deo ac Christo et obtemperantes non solum iis, quae Moses praecepit, sed etiam legibus illis, quas Christus addidit, Deo grati acceptique evadamus. Ita quidem, quamvis hominis vitam ac virtutem non meritoriam caussam iustificationis dicant, tamen omnia ad salutem spectantia in potestate hominis sita esse, denique virtutem non regenerationis fructum, sed antecedentem conditionem opinantur: quod quantopere rectae saeque christianaæ doctrinac repugnet, per se liquet.

„Quoniam vero persuasione ista et obedientia ea fides in Deum continetur, qua sacrae literae hominem coram Deo iustificari testantur, iam satis ex praedictis constare potest, quaenam in ipso homine huius fidelis sit causa et fundamentum, nempe recta facienda et prava vitandi amor ac studium." F. Soc. De iustific. l. c. p. 627. Catech. Rac. de fide qu. 415. seqq. „Fides ergo in Christum, qua iustificamur, quamvis obedientiam, quam spe futuri boni, quod is nobis daturus sit, Deo praeestamus, et complectatur et significat atque idcirco opus omnino declarat, operibus tamen propterea merito opponit, quia nec perpetuam et absolutissimam praeceptorum Dei conservationem

ipsa per se continet; non propria vi iustificat, sed propter Dei clementiam, qui eiusmodi opus facientibus, quos ob eam rem Deus apparet a Christo appellatum est, iustitiam, quantumvis antea iniustis imputare dignatus est et ipsos pro iustis coram se haberet pro incomparabili sua benignitate voluit. Mirum est autem, Theologos vestros omnino velle preterea, quod Christum morte sua peccata nostra delivisse credamus, vos iustos coram Deo constituti: et interim, ut id obedientia, quam ex Christi praescripto Deo praestemus, fieri possit, dicere penitus horre. Quasi vero maior dignitas in ista fide quam in hac obedientia reperiatur. Annon dicunt ipsi, fidem istam, non quidem propria dignitate, sed quia ipsum Deum apprehendat, iustificare? cur igitur haec quoque obedientia, non quidem propria dignitate, sed quia Dei misericordiam apprehendat, iustificare non poterit? Praesertim cum ista vestra Christi apprehensio, ut ex iis, quae a nobis supra disputata sunt, liquere potest, merum humanum commentum et inanissimum somnium sit; misericordias vero divinas apprehensiō et omnibus divinis oraculis sit consentanea et solidissimum nostrae iustitiae fundamentum et causā censerī debeat." F. Soc. de I. C. Serv. l. IV. c. 11. „Solt man aus den werken, wie durch ein verdienst gerecht werden, so müsste man nie im allergeringsten das gesetz übertraten. Weil das aber nicht geschiehet, so kann man durch die werke des gesetzes nicht gerecht werden: Derhalben hat uns Gott nach seiner grossen Barmherzigkeit einen andern weg, für ihm gerecht zu werden, gezeigt, nehmlich den glauben an Iesum Christum, das ist, den gehorsam der Gebote Christi unter der Hoffnung das ewige Leben zu erlangen, um welches gehörsams willen ein jeglicher, der ihn hat, ob er schon etwan ein sündiger und Gottes feind gewesen ist, Gott dennoch lieb und angenehm ist und aller seiner Sünden Vergebung erlangen wird." Osterod. Unterr. a. 36, p. 303, sqq.

CAP. 7.

DE SACRAMENTIS.

§. 106.

Secundum illa, quae Socipiani sentiunt de mysteriis christianaee religionis, de iustificatione, de gratia, non possunt illis ritibus, qui apud omnes orthodoxas ecclesias pro ritibus sacris a Christo institutis ac yenis sacramentis et gratiae mediis habentur, non eandem fidem adiungere, quae ceremoniis externis atque mere humanis adiungi solet. Spiritualem enim religionem christianam et carere omnibus externis ritibus, quibus abundabat mosaica, commode posse ac debere docent. Quare in Sacramentis quoque, quae vocantur, non, quae sint per se, aut tanquam gratiae media, aut omnino quid faciat Deus, sed quid nobis ipsis in eorum celebratione facendum sit, maxime spectandum esse censem.

„De spe ac fide in venturum Christum, qua praediti fuerint patres illi sub vet. Test. ita, ut in suis sacrificiis ad illum reaglexerint, nihil aliud in praesentia dico, nisi me nullo modo diffiteri, Christum ibi ad umbratum fuisse. Sed nego hoc illos intellexisse, quod nobis demum patefaciendum erat, ut coelestis atque aeternae veritatis et lucis confirmationem ex antecedentibus figuris et umbris haberemus, sub quibus veteres illi omnes conclusi erant usque ad correctionis tempus, ut loquitur Apostolus Ebr. 9, 10.“ F. Soc. ep. 3. ad Radecium p. 137. „Quae vero proprietas est novi foederis? Ea, quod plane spirituale sit, neque in ullis rebus externis, verum in interioribus sit positum. Porro ritus exteriores, vulgo ceremoniae vocatae, spirituales non sunt, quippe cum exteriorem faciem respiciant etc.“ Cat. Rac. qu. 202. „Quomodo enim confirmare potest nos in fide id, quod nos ipsi facimus, quodque licet a Domino institutum, opus tamea nostrum est, nihil prorsus miri

in se continens aut prae se ferens; nihil denique habens, quod quicquam eorum verum esse nobis ostendat vel suadeat, ex quibus fides nostra confirmetur." F. Soc. ad coenæ Dom. finem et usum recte percipiendum brevis introductio, in Opp. I, p. 753.

§. 107.

Baptismum eo tempore, quo a Christo institutus usque receptus sit, initiationis ritum esse statuunt, quo homines cognita et probata Christi doctrina ecclesiae insererentur. Neque men ita praeceptum caerimoniale esse eum, in sacram coenam, quando quidem hunc ritum Christus non semper et ab omnibus servandum stituerit, neque immersionem in aquam esse, nec necessarium ad salutem, nec ad infantes pertinere volunt. Quamvis autem Socinus velit baptismum pro adumbratione remissionis peccatum agnoscere, tamen ad regenerationem hominis nihil facere docet. Quae omnia Socini acita ab ipsis Unitariis in Polonia, qui Anabaptistarum errore tenebantur, primum male acciebantur.

F. Soc. de Baptismo aquae disp. in Opp. I, p. 709. eqq. „Consulendum enim fuit populorum ruditati in ipsius externis ritibus educatorum etiam plane consenserentium. Cum igitur eo tempore aliquis externus ritus ad eos initiandos, qui ad Christum convertebantur, adhibendus esset, nullus decentior videri potuit, quam is, qui non modo novitatem illam vitae Christianorum propriam ac peccatorum per Dei gratiam condonationem atque absensionem repreäsentaret (ut sic dixerim) et paene ob oculos poneret, verum etiam in Dei populo iam receptus et frequenti usu comprobatus fuisset." I. c. p. 720. „Quae vero sunt praecpta Domini Iesu, ut vulgo vocant, caeremonialia? Est unum duntaxat, coena nempe Domini." Catech. Rac. qu. 333. „Quid vero sentis de aquas baptismo? Id, quod sit ritus exterior, quo

homines vel e-Judaismo vel e-Gentilismo ad religionem christianam accedentes manifeste profitebantur, se Christum pro Domino agnoscere." l. c. qu. 546. „Num ergo ad eum ritum infantes pertinent? Nullo pacto... Nam nec in scripturis ullum mandatum aut exemplum ea de re habemus, neque ipsi, ut res ipsa indicat, Christum pro suo servatore agnoscere per aetatem possunt." l. c. qu. 347. „Quid vero ea de re statuerit quod sint, qui putent se hoc ritu regenerari? Ealluntur vehementer ejusmodi. Etenim regeneratione nihil aliud est, quam rationis et voluntatis nostrae transformatio et ad Christi conservatoris nostri doctrinam compositione etc." l. c. qu. 348. „No verum esse negamus, omnes per aequum, qui Christi discipuli iure appellari velint, aquae baptismus indigere." Soc. de baptismo aquae l. c. p. 718. „De aquae baptismio ego ita sentio, eum ecclesiae in perpetuum praescriptum non fuisse, nec unquam ut illum acciperent, nisi praecceptum neque a Christo neque ab Apostolis fuisse; qui iam ipsi Christo alia quacunque ratione publice nomine dedissent, vel a primis annis in christiana disciplina educati atque instituti essent. — Dico, aquae baptismum ad ecclesiam externam hoc tempore instaurandam, meo iudicio nihil pertinere remque indifferenter esse atque idcirco non esse, quod de eo quidquam in hoc proposito explicatus dicam." F. Soc. ep. 3. in Opp. I. p. 383. ad Radec. p. 127. — „Cum aquae baptismus in Iesu Christi videlicet nomine ministratus nihil aliud sit, quam adumbratio remissionis peccatorum in nomine Christi eiusque nominis aperta professio atque in ipsius religionem initatio quaedam i. e. per eum nihil re vera detur, sed tantummodo eorum, quae vel iam data esse vel datum iri certissimum est, externa quaedam agnitione significetur." l. c. p. 384. Cfr. Volkel de vera relig. I. VI. c. 14. Osterod. Unterr. c. 39. p. 346.

§. 108.

Coenae sacrae nihil inesse per se divini arbitrantur; praesentiam Christi et realem et spiritualem prorsus negant; nudam commemorationem charitatis et beneficiorum Christi volunt esse eucharistiā. Quapropter quum ad gratias agendas Deo et Christo instituta sit, bāud ita

tendum sacra coena est, quasi aliquid illic sumamus. Ita quidem haec de ree opinione cum atholicorum, tum Lutheranorum et Reformationum tanquam fallaces et erroreac rejiciuntur.

F. Soc. de coena domini tractatus brevis una, cum eiusdem adversus scriptum Domini Iohannis Niemöni Definitione: adjuncta sunt praeterea alia quaedam eiusdem auctoris de hoc argumento. Opp. I. p. 753. sqq. „Denique in coena Domini nihil est ipsius Christi nisi instituto praeter panem et vinem ex ipsis coenam accipimus, sed iam accepta commemoramus, deque his gratias agimus.“ I. c. p. 753. „Christus Dominus mortis violentiae, quem pro nobis subiit, commendat rationem et prædicationem. (id quod nobis ipsis inutile esse nullo modo potest) In sua ecclesia sollempni quodam ritu, ad gloriam nominis sui Mari voluit“ I. c. p. 771. „Quid vero est coena domini? Est Christi Domini institutionem, ut fideli Xpsius panem frangant et comedant, et ex calice bibant, mortis ipsius annunciadæ causa, Quod permanere in adventum ipsius operat.“ Cat. Rac. q. 834. Quid vero est annunciare mortem Domini? Est publice et crescente Christo gratias agere, quod is, pro ineffabili sua erga nos charitate corporis suum tolleret et quodammodo frangi et sanguinem suum fundi passus sit, et hoc ipsius beneficium laudipius tollere et celebrare.“ I. c. q. 335. „Nonne alia cutissa, ob quam coenam instituit Dominus, suppeteat? Nulla prorsus. Etsi homines multas excogitarint, Cum alii dicant, esse sacrificium pra vivis et mortuis, ali usu, ipsius se consequi peccatorum remissionem et firmare fidem sperant et quod eis mortem Domini in meritem revocet, affirmant.“ I. c. q. 337. Quas vero sententia illorum verborum: hoc est corpus meum Non uno eodemmodo ab omnibus accipiuntur. Etenim alii censent, panem in corpore, sicut in sanguinem re ipsa mutari, quod illi transubstantiationem vocant; alii corpus Domini in pane, sub pane cum pane esse sentiunt. Sunt denique, qui in edicâ Domini vere corporis et sanguinis Domini participes existere se autmant, spiritualiter tamen; quae opiniones sunt omnes fallaces et erroneæ.“ I. c. q. 340. Cfr. Volkel de vera relig. I. IV. c. 22. Osterod. I. c. c. 38. Ziegler I. c. p. 268. sqq. Bengel I. c. XVI. p. 112. sqq.

TOTIES CAUSSAR EPICRISIS.

§. 109.

Quaeritur denique, quanam sit Socinianismus ad Ecclesiam evangelicam universalis ratio? Ad dubio carere videtur, Socinianos Protestantibus nullo modo adnumerandos esse; cuius sententiae rationes fere haec sunt. Repudiant symbola oecumenica (apostolicum enim suo sensu et indicio accommodant); nullius praeterea symboli vinculum Protestantibus intercedit cum illis; Protestantium symbolis declarata alia doctrina est cum Socinianorum sententiis nulla fere parte conveniens; filii ipsi dampnatur Sociniani; pace denique Osnabrugensi Lutherani et Reformati soli Protestantes appellati sunt, reliqui ex evangelicorum numero exclusi. Quod autem ratione pertinetur in formanda sibi theologia christiana, nullo modo Protestantismi indicium est, immo, quod rationem tanquam fontem ac normam fidei agnoscunt eamque sacrorum librorum auctoritati praeferunt, satis probat, quam longe distent ab ecclesiae evangelicae natura et indole. Et ut sunt, qui quamvis vita et moribus hoc nomine prorsus indigni, tamen christiani appellantur, ita etiam respectu fidei et theologiae habito, Socinianis Christianorum nomen denerari non potest.

Cfr. Stange theol. Symmicta III. p. 167. sqq.

**DOCTRINA
ECCLESIAE ORIENTALIS
ET
OCCIDENTALIS.**

АКЦИОНЕРНАЯ
КОМПАНИЯ ОГЛЮКС
ТОВАРИЩЕСТВО
ОГЛЮКСИНАФИС

тз

CAP. 1.

DE ECCLESIAE GRAECÆ RECENTIORIS AD OCCIDENTALEM RATIONE.

§. 110.

Ex quo religio christiana in Occidente ad animos hominum sibi viam paraverat, cum gentium indole, tum latinae ecclesiae ingenio et lingua magis magisque discrimen inter hanc et graecam ecclesiam stabilitum est. Accessere similitates et rixae nonnullae de dogmatis inde fecerat Sec. II. et Patriarchatum Romani et Constantinopolitani inter se de privilegiis et iurisdictionis limitibus acerbiora dissidia. Sec. tandem IX. graves ortae sunt lites inter Photium Patriarcham Constantinopolitanum et Nicolaum Romanum pontificem: graviores denique inde a Sec. XI. quo Michael Caerularius, patriarcha Constantinopolitanus, Latinos defectionis ab ecclesia vera accusabat publice. Ita quidem fundamentum schismatis, quod ad nostra usque tempora pervenit, iactum est, ita, ut Concilium Florentinum a 1438 concordiam restituere frustra conaretur.

Leonis Allatii de Ecclesiae occidentalis atque orientalis perpetua consensione libri tres. Eiusdem dissertationes de dominicis et hebdomadibus Graecorum et de Missa Praesanctificatorum. Cum Bartholdi Nihusii

ad hanc Annotatt, de communione Orientalium sub specie una. Colon. Agripp. 1618. 4. Histoire de l'église grecque et de l'église Armenienne, par Mrs. le chevalier Ricaut, trad. de l'Anglois par Msr. de Rossemont, sec. ed. à Amst. 1710. 12. Ioh. Mich. Heinecii eigenl. und wahrhaftige Abbildung der alten und neuen Griechischen Kirche, nach ihrer Historie, Glaubenslehren u. Kirchen-Gebräuchen. Leipz. 1711. 4. p. I. 1—237.

§. 111.

Ipsa vero ecclesia orientalis dispescitur in orthodoxam et schismaticam. Illa est, quae septem concilia oecumenica sequitur, aut plurimis Patriarchis subdita, quorum primarius Constantinopolitanus est, aut Synodo S. S. dirigenti, quae per universum Russorum imperium ecclesiae regimen tenet. Russi enim Sex. X. christianam religionem professi per sacerdotes graecos edocebantur et ecclesiae graecae inserebantur, cuius antistes Constantinopolitanus praesul erat. Inde etiam post secessionem ab hoc factam ritus et dogmata Orientalium servabant. Ad haereticos denique sive schismaticos pertinent Nestoriani, Monophysitae et Raskolnicci. Praeterea Graeci haud pauci cum ecclesia Romana coniuncti sunt, proptereaque uniti appellantur.

Thom. Smith de graecae ecclesiae hodierno statu Epist. Traj. ad Rhen. 1698. 8. Mich. le Quien Oriens christianus, 3 Voll. Par. 1740. fol. Alex. Helladit Status praesens eccl. graec. etc. 1714. 4. Elsner neueste Beschreibung der griech. Christen in der Turkey, aus der Erzählung des Archimandriten Athanasius Doro-stamus. Berlin 1737. 8. Ei. Fortsetzung der Beschr. d. gr. Chr. in der Turkey. 1747. John Covel some account of the present greek church, whith reflexions on their present doctrine and discipline. Cambridge 1722. fol. Assemani Bibl. Orientalis Clementino: Vaticana, IV. Tomi fol. Stäudlin kirchl. Geographie u.

Statistik, I. p. 39. sqq. II. p. 586. sqq. Tzschirner
Fortsetzung von Schröckhs christl. Kirchengesch. IX.
p. 1 — 255.

CAP. 2.

DE SYMBOLIS ORTHODOXAE ECCLESIAE GRAECAE AC FONTIBUS COGNOSCENDAE DOCTRINAË.

§. 112.

Quum quae sit Ecclesiae graecae doctrina, quanto discedat ab ecclesia Romana et Protestantium, ex libris publicis addiscendum sit potissimum; in numerum symbolorum decreta Conciliorum septem oecumenicorum, quorum ab utraque parte auctoritas admittitur, excepto Nicaeno II. quod a Protestantibus reūicitur, referenda non videntur. Primum igitur locum tenent: I. Confessio Gennadii, Patriarchae Constantinopolitani, quam expugnata Constantinopoli totius ecclesiae graecae nomine Mahomedi II. exhibuit. II. Scripta Hieremiae II. Patriarchae Constantinopolitani ad theologos Tubingenses, quibus dissensiones ab Aug. Conf. declarantur. III. Confessio ecclesiae orthodoxae, auctore Petro Mogila, Metropolitanu Kiowensi, contra Cyrilum Lucarem conscripta, cuius confessio fidei nimium sapiebat Reformatorum doctrinam. IV. Metrophanis Critopuli confessio, quae quamquam auctoritate publica caret, tamen Graecorum doctrinam copiose docteque exponit.

- Gennadii Conf. edita est a Martino Crusio in Turcográcia I. II. p. 117. sqq. a Dan. Chyträo, qui orationem

addidit de statu ecclesiarum hoc tempore in Graecia, Asia, Bohemia, p. 173. Heineccii Abbildung. P. I. c. 4. p. 232. — Acta et scripta Theologorum Wirtembergensium et Patriarchae Cplitani D. Hieremiae, quae utrique ab a. 1576 usque ad a. 1581 de Augustana confessione inter se miserunt. Graece et Latine ab eisdem theologis edita. Wintemb. 1584, fol. p. 54. V. Pfaff, de actis scriptisque publ. eccles. Wirtembergicas p. 50. Salig vollständ. Hist. der Augsb. Conf. I. 4. c. 1. p. 721. Em. a Schelstraten Acta Eccles. Orient. contra Luthéri haeresin. Rom. 1739. fol. — Confessio Ecclesiae graecae orthodoxae a Petro Mogila composita, a Meleto Syrigo, Cretensi, aucta et mutata, deinde a. 1643 a quatuor Patriarchis, Cptano, Alexandrino, Antiocheno, Hierosolymitano, aliquo episcopis a. 1662 a Nectario Hierosolymitorum Patriarcha, et a. 1672-a Synodo Hierosolymitana approbata est. Edita est a Panagiotta graece, cum praefat. Nectarii, Amst. 1662 deinde lucem aspergit liber graece una cum lat. vers. Laurentij Normanni, Lips. 1695. 8. graece, latine et germanice coniunctim. studio Io. Leonh. Fritschii praemissa historia huius ὅμοδογιας a. Car. Gotil, Hofmanno, inscriptus: Οὐρθόδοξος Ὀμολογία τῆς καθολικῆς καὶ αποστολικῆς εκκλησίας τῆς αὐτοκέντρης. Wratisl. 1751. 8. Cfr. Bergii exercitatum de statu eccles. et relig. moscovit. p. 13. Feuerlin de relig. Ruthen. hodierna. p. 13. Cyrilli Lucaris confessio a. 1629. conscripta legitur in Aymon Monumens authentiques de la religion des Grecs. à la Haye 1708. 4. p. 237. sqq. et in Corp. et Syntagm. P. III. p. 56—63. — Critopuli Confessio edita graece et latine est a Io. Hornejo. Helmst. 1661., cum praefat. Herm. Conringii, in qua de eccles. orient. et rom. dissensu contra Leonem Allatitum erudite disputatur. V. Köcher Bibl. theol. symb. et cateches. p. 53. sqq.

§. 113.

Praeterea vero nonnullae doctrinae graecae partes cognosci possunt ex decretis conciliorum contra doctrinam Calvinianam habitorum; quo pertinet hierosolymitanum a. 1672 a Dositheo coactum; constantinopolitanum a. 1691 a Calvino institutum. Ex scriptis denique theologorum huius ecclesiae et Romanae ac Luthero-

Ruth et Reformatorum non solum doctrina, verum etiam rituum, ac caeremoniarum, quibus abundat, nimia copia et superstitutionis, qua laborat, facies perspici potest.

Synodus Bethlehemitica. Par. 1676, etiam sub titulo: Syn. Hierosolymitana. Par. 1678, in Harduini Concc. T. XI. p. 179 sqq. — Synodi Cptanae acta, germ. vertit Heinrichius in ejus Abbildung app. p. 40 sqq. Cod. Actorum MSS. descriptio de Matthaei in Accurata Codd. graec. misc. Bibliothecarum Mosquenium sanctae Syn. Notitia et Recensiones I. p. 141 sqq. — Theocleti Polyidisi saec. tuba; fidei 1736. A. quae theologiae graecae expositione est. V. Acta Hist. Eccles. T. IX. p. 179. Christiani, Protopapae Gorcyensis, Catechesis sacra, sive sacrae divinaeque liturgiae explicatio et examen Ordinandoem. 1760—1772 composita, lat. versio in leibniz. Magazin für Staaten und Kirchen-Gesch. II. p. 641 sqq. Dionysii Patriarchae Cplitanii super Calvinistarum erroribus ac reali impronis praeセンtia responsio a. 1672. in Hard. Concc. XI. p. 274. Christianae orthodoxae theologiae in Academia Kiovensi a Theophane Procopowiczi eiusdem Academiae Rectore, postea Archiepiscopo Nowogradiensi, adornatae et propositae T. I. Regiom. 1770. et T. VII. Moscuae. 1776. Platon rechtgläubige Lehre oder kurzer Auszug der christl. Theol. zum Gebrauch Sr. Kaiserl. Hoheit des Großfürsten Paul Petrowitsch, Riga 1770. Peterp. 1776. lat. Moscuae. 1774. Ej. von der rechtgläubigen kathol. oriental. Kirche Christi Ermahnung an ihre ehemaligen Kinder, die nunmehr an der Seuche der Trennung darnieder liegen. 1776. Theophylacti Dogmata christiana orthodoxyae religionis. Moscuae 1773. germ. vert. Io. Gottf. Reichel: Grundlehre der christl. orthodoxen Religion. Moscau 1773. 8. — Euseb. Renaudot Liturgiarum Orientali. Collectio. Par. 1716. 4. Quirini Card. Enchiridion graecorum, quod de illorum dogmatibus et ritibus Romanorum pontificum decreta complectitur. Beneventi 1717. 4. Hist. critique de la creance et des coutumes des nations du Levant publie par le Sr. de Moni (Richard Simon) à Francf. 1684. 12. Idem liber postea inscriptus est: Hist. crit. des Dogmes, des controverses, des coutumes et des ceremonies des chretiens Orientaux, par R. Simon, ci-devant Prêtre de l'Oratoire. à Trevoux 1711. 12. John Glen King The rites and ceremonies of the greek church in Russia. Lond. 1772. 8. germ. vert. Klausius.

Riga 1773. Bellemann kurzer Abriss der Russischen Kirche nach ihrer Gesch., Glaubenslehre und Kirchengebräuchen, Erf. 1788. 8. Meiners Vergleichung des älteren und neueren Russlands, Th. II. p. 341. sqq. Cfr. etiam Seltene christ-fürstl. Gewissenhaftigkeit; Actenstücke zur Gesch. der Vermählung einer herzogl. coburg. Princessin mit dem Kaiserl. russ. Grosfürsten Constantin und ihres Uebergangs zur griech. Kirche, in Henke Beitr. zur neuesten Gesch. der Relig. des Kirchenwesens und der öffentl. Erziehung, II. p. 1. sqq., Considerations sur la doctrine et l'esprit de l'Église orthodoxe. Par Alex. de Stourdza. Weimar 1816. 8. vernac. vert. Aug. Kotzebus. Cfr. Augusti de nonnullis ecclesias graecas, quae insuperjectatae sunt, virtutibus Bonae 1821. 4. Harmonie des morgenländ. u. Abendl. Kirche. Ein Entwurf zur Vereinigung beider Kirchen. Von Herm. Ios. Schmitt. Mit einer Vorw. von Fr. Schlegel. Wien 1824. 8. Herm. Ios. Schmitt die morgenländ. griechisch-russische Kirche oder Darstellung ihres Ursprungs, ihrer Lehre, Gebräuchs etc. Maynz 1826. 8.

CAP. 3.

DE DISSENSU.

§. 114.

Ecclesia graeca in eo primum discedit a Protestantibus, et convenit cum Catholicis, quod sacram scripturam non solam fidei christiana cognoscendae normam ac fontem esse statuit, sed traditiones etiam illi annexit et concilia, quorum tamen in numero septenario acquiescit. Deinde ecclesiam visibilem, repraesentativam, infallibilem esse docet, cuius etiam externus status a Deo per Christum ordinatus sit. Qua tamen in re valde dissentunt Graeci a Latinizantibus et unitis; nequaquam enim illi Monarchiam esse putant Ecclesiam nec summi pontificis iugum sibi imponi unquam passi sunt.

„Articuli fidei auctoritatem adprobationemque suam partim sacras scripturae, partim traditioni ecclesiasticae atque doctrinae conciliorum sanctorumque patrum acceptam referunt.“ Orth. conf. l. qu. 4. p. 22. et Metroph. Critop. Conf. c. 7. p. 85. De patrum auctoritate v. Acta Wirtemb. p. 260 114. De Ecclesia Orth. conf. qu. 82—87. De Papa v. Metroph. Critop. conf. c. 2d. p. 158. Contrarium docet Leo Allatius de perpet. consens. contra quem disputant Rich. Simon Hist. crit. de la créance etc. c. 1. p. 17. et Spanheimus Dias. de eccl. graecae et orientalis a romana et papali in hunc diem perpetua dissensione. Opp. T. II. p. 885. Buddeus de eccl. rom. cum ruthenica irreconciliabili §. 17.

§. 115.

Orthomi de Deo doctrinam sive theologiam ecclesia graeca communem habet cum latina nec ultra in illa dissensio, nisi in uno, quod est de processione Spiritus S., capite. Eum enim a solo Patre procedere docet eosque, qui verba illa: *et ex filio addidere symbolo Constantinopolitano, graví perstringit censura.* Sunt tamen nonnulli, qui Sp. S. procedere a patre per filium doceant. Omnis haec doctrina destituta idoneo fundamento est miraque pertinacia tenetur, nec recta aptaque simul methodo et via theologica ab illo demonstratur.

Satis nunc nobis est, ut firma fide teneamus credamusque, quod ipse nos Christus docuit, quod orientalis catholica et orthodoxa credit ecclesia, et in secundo oecumenico concilio communiter professa fuit atque symbolum sine istud appendix: *et ex filio, ratum esse iussit.*“ Orth. conf. qu. 71. p. 129. Acta Wirtemb. p. 57. 200. Metroph. Critop. Conf. c. 1. p. 11. seqq. Sp. S. procedere a patre per filium docet Iohannes Damascenus, de fide orth. Opp. I. I. I. c. & 12. p. 141. 148. Buddei diss. de eccl. rom. cum ruth. irreconc. §. 21. Io. Georg. Walchii hist. controversiae graecorum et latinorum de processione Spiritus sancti. Jen. 1751. 4. Procopowicz Christ. orthod. theol. Tom. IV. qui Tractatum de processione Sp. S. conti-

net. Gothae 1772. 8. Tract. theol. orth. de processione
Sp. S. a solo patre, auct. Adamo Zoernicav. a. 1682.
Regimon. 2 Voll. 1774—1776. Stourda l. c. p. 29.

§. 116.

Quum inde a primis ecclesiae graecae ini-
tiis de hominis viribus et gratia divina mitius
sentire Patres graeci consuevissent nec dissidio-
rum, quae inter Augustinum et Pelagium olim
obtinuere, fructus aliquos ecclesia graeca cepi-
set, factum est, ut in articulis de peccato origi-
nali, de libero arbitrio, de fide et gratia ac bo-
nis operibus prorsus assentiret Catholicorum do-
ctrinae. Hinc cum iisdem ecclesia graeca bono-
rum operum v. c. jejuniorum mira superstitione
laborat.

Orth. conf. Qu. 24 sqq. Metroph. Crit. conf. c. 2. p. 45. sq.
Acta Wirtemb; p. 63. 113. sqq. Cfr. contra Cyrillic
Luc. Conf. c. 9. De jeuniis v. Orth. Conf. qu. 88. p.
151. Conf. Smith. de eccles. gr. hod. statu p. 38. sqq.
Helladius de statu praes. eccles. gr. c. 9. p. 169.

§. 117.

Septem esse sacramenta (*μυστήρια*) docet ec-
clesia graeca: Baptismum, Chrisma sacerdoti un-
guenti, eucàristiam, manus impositionem, ma-
trimonium, poenitentiam et sacrum oleum; bap-
tisma tamen, sacram coenam ac poenitentiam
sacramenta altioris dignitatis et ordinis, reliqua
tantum ὀμωνύμια ita appellata. Et baptismum tri-
nis immersionibus fieri debere ac recens bapti-
zatum a sacerdote oleo unguendum, antiquissimi
ritus postulare observationem censet. Sacerdoti-
bus, ordinis sacramento a laicis seiunctis, nisi
castitatis votum dederint, coniugium permittit,
nuptias secundas non concedit.

Acta Wirtemb. p. 86. 240. Conf. orth. qu. 98. p. 163 sqq.
 Metroph. Critop. Conf. a. 5. p. 72. sqq. Leon. Allat.
 de perp. cons. i. III. c. 16. De baptismō v. Acta p. 63.
 238. Metroph. Critop. c. 8. p. 86. De unguendo ba-
 ptizato Orth. Conf. I. h qu. 104. sqq. Acta p. 77. sqq.
 De clericorum coniugio Acta p. 129. Metroph. Crit.
 c. II. p. 411. De poenitentia et peccatorum confessione
 vid. Orth. Conf. qu. 118. p. 187. sqq. Acta p. 86. Met-
 trop. Critop. c. 10. p. 105. Leo Allat. de perp. cons.
 I. III. c. 17. De unctione adgotorum. Acta p. 81. 241.
 Metroph. Critop. Conf. c. 13. Orth. conf. qu. 117.
 118. 119.

§. 418.

Coenam sacram docent, primum, sub utra-
 que specie esse administrandam, deinde, panem
 fermentatum adhibendum; porro, vinum aqua
 temperandum ac coniunctim cum pane compre-
 nicandum, tunc, infantibus quoque administran-
 dam coenam Domini, tandem, consecrationē
 invocationē ad Sp. S. fieri debere; denique et
 eucharistiae sacrificium et transubstantiationis
 prodigium profitentur; quod postmodem a 204
 manea ecclesia in graecam invectam: esse, hand
 sine ratione censent nonnulli.

De communione sub utraque specie v. Orth. conf. qu.
 107. p. 178. Metroph. Critop. q. 9. p. 98. Acta p. 129.
 De pane fermentato Orth. conf. I. c. p. 175. Metroph.
 Crit. c. 9. p. 90. Acta p. 86. Io. Godof. Hermanni
 Hist. concordantia de pane, azymo, et fermentato in
 coena Domini. Lips. 1773. Smith de sa ecclias hod.
 statu. p. 102. De sacramente Orth. conf. I. s. p. 475. Me-
 trop. Crit. l. c. De infantum communione Orth.
 conf. I. q. Metroph. Crit. l. c. Acta I. q. Rich. Simon
 Hist. de la creatione ch. II. p. 14. De apiculis Orth.
 conf. I. c. p. 176. Benedicti XIV. Opp. f. IX. I. II.
 p. 162. aqq. De sacrificio Acta p. 104. Conf. Orth. p.
 179. sqq. De transubstantiatione Orth. conf. I. c. p.
 176. Acta p. 86. 97. 100. 210. sqq. Metroph. Critop. c.
 9. p. 100. Nicolai Spadarri Enchiridion sive Stella
 Orientalis i. e. sensus eccles. oriental. scilicet grae-
 cae de transubstantiations corp. Dom. aliisque con-

troveisis in Recueil contehant divers actes, qui font voir la creance des églises orientaux p. 50—54. vid. la perpetuité de la loi de l'église cathol. touchant l'eucharistie. T. 1. p. 300. sqq. Rich. Simon l. c. ch. 2. p. 41. Spanhem. de eccles. gr. atom. dissensu. Opp. II. P. V. p. 519. Smith de eccles. gr. statu hod. p. 119. Kiesling Hist. concertationis Graecorum Latinorumque de transubst. in S. Eucaristiae sacramento. Lips. 1754. 8. Walch. Einl. in die Rel. Str. außer der luth. N. lib. p. 451. sqq.

§. 119.

Purgatorium nullum esse arbitrantur Graeci, tamen medium aliquem statum ex quo trahi animas bonis operibus viventium queant, ac debent. Santos esse invocandos eorumque imagines pia verate colendas, iuxta decreta synodi Nicenaeae II. constantem docetur, ac creditur. Quae homines non postremam partem religionis ducunt, sed summa gravitate observant, eaque plenimque praesertim apud modum populum sunt, piissima superstitione inquinata sunt.

De Purgatorio: Oghl. conf. qu. 66. Megaloph. Gria. o. 20. p. 149. Zialowski delineatio eccles. orient. gr. p. 130. quibus acriter repugnat Leo Allatius de utriusque eccles. occid. ut orient. perpetua in dogmate de Purgatorio consensione. Conta eum diligitant Rich. Simon. Hist. crit. p. 90. Spanhemite lib. t. p. 546. Diekmann exercitatio hist. theol. de eccles. orient. et lat. in dogm. de purgatorio dissensione contra Leon. Allat. et Abbatiam Boehmeensem; 1671. 4. Medium statutum docet Metrop. Crit. l. c. p. 447. Conf. Orth. l. c. et qu. 64. De sanctis et imaginibus Metrop. Crit. c. 47. Acta p. 109. sqq. 427. sqq. 242. sqq. Conf. orth. Wu. 40. sqq. Heidegger. Abbild. H. p. 296. III. 21. 316. De superstitione vilissimi Voltaire Hist. de Charles XII. Vol. I. Chardin voyage en Perse. p. 191. Thotteton Esqu. Schilderung des türk. Reichs. Aus dem Engl. übers. von Hendana. Flamb. 1809. p. 118. aliquid bene nulld.

**DOCTRINA
MINORUM SOCIETATUM
CHRISTIANARUM.**

SCOTTISH

WILDERNESS SOCIETY

CHRISTIANISM

... quaeq[ue] sacerdotum et b[ea]tissimorum
sanctorum.

CAP. 1.

DE UNITATE FRATRUM SIVE DE HERRNHUTIANIS.

§. 120.

Veteres Bohemi, a Graecis conversi ad christianam religionem, ob odium erga superstitiones Papatus insignes, proptereaque acerbioribus persecutionibus expositi, restorationis ecclesiasticae tempore veterem fidem disciplinamque retinentes, magna ex parte Augustanam Confessionem amplectebantur. Novis deinde tempestatisbus ortis, edicto a. 1627 edito electi e patria haud pauci in finibus Saxonie et Lusatiae subsistebant et ad Lutheranorum et Reformatorum coetus admitti solebant. Post varia denique fata et extincto fere penitus Unitatis statu et nomine nonnulli exules Bohemi et Moravi a. 1722 in finibus Lusatiac a fundi domino, Comite de Zinzendorf, cui simplicitas pietasque horunti hominum mire placebat, in vico, cui nomen Herrnhuth inditum est, impetrabant, ut et habitare et suo more sacra instituere possent. Quae quidem societas mirum in modum aucta, Zinzendorfio suasore et auctore, communis doctrinae, pietatis, vitae ac disciplinae genere conjuncta, missis per universum fere orbem legatis eccl-

sias collegit et ad nostra usque tempora vario successu floruit.

Io. Amos Comenii eccles. ff. boh. episcopi Historia fratrum bohemorum, eorum ordo et disciplina ecclesiastica etc. Praem. est praef. Io. Franc. Buddei de instauranda disciplina ecclesiastica. Hal. 1702. 4. Io. Lusiti, Nob. Pol; de ecclesiastica disciplina, monibusque et institutis Fratrum Bohemorum memorabilis continens; cum admonitionibus ad reliquias istius ecclesiae et alias lo. Am. Comenii, Amst. 1640. 8. Dav. Cranz alte und neue Brüderhistorie. Barby 1771. 8. continuatio usque ad a. 1782. auct. I. K. Hegner. 1791. 8. novissima continuatio haec est. Dav. Cranz Brüderh. Dritter Abschnitt: vom Synodo 1782 — Synodo 1789. Barby 1804. 3. Leben des Herrn Nic. Ludwig Grafen v. Zinzendorf, beschrieben von Aug. Gottl. Spangenberg (Barby) 1772 — 1775. 8. Voll. 8. Leben Spangenbergs von Jeremias Risler, Barby 1794. 8. Dav. Cranz Historie von Grönland, insbesondere die Gesch. der dort. Mission der evang. Brüder. 1765. 8. Oldendorp Gesch. der Mission der evang. Brüder auf den Caraib. Inseln St. Thomas, St. Croix und St. Jean. Herausgegeb. von Bossart. Barby 1777. 2 Voll. 8. Kurze zuverläss. Nachrichten von der Uhitas Fratrum Herkommen, Lehrbegriff, äussern und innern Kirchenverf. u. Gebräuchen. (Zürich) 1757. 8. (Spangenbergs) kurzgefasste hist. Nachricht von der gegenwärtig. Verfassung der evangel. Brüderunität Augsb. Conf. Frankf. u. Leipzig (Barby) 1774. 8. vid. etiam Walchs neueste Religionsgesch. III. p. 1. sqq. Wendeborn der Zustand des Staats, der Religion etc. in Großbritannien gegen das Ende des 18ten Jahrh. III. p. 396 — 407. Städtlin kirchl. Geogr. und Statist. I. p. 84. sqq. Liber, in quo de historia huius sectae, intensio tamen animo, agitur, hic est: De Historie der oude en nieuwe Herrnhutsche Secte etc. Amst. 1802. 8. germanice vertit Seholl et inscriptit: Gesch. der alten und neuen Herrnhuther und ihres Stifters Grafen Zinzendorf, entworfen, beurtheilt und aus dem Holländ. übers. Tübingen 1805. 8. Chr. Ferd. Schulze Entstehung und Einricht. der evang. Brüdergemeinde. Gotha 1822. ,

§. 121.

Symbolica vero Unitatis ad Protestantes ratio haec est. Licet vehementius olim ac diutius a Protestantium theologis rejecti Fratres fuerint, tamen Protestantes esse recteque vocari inde satis elucet, quod Augustanam Confessionem profitentur; quod solo disciplinae veterum Fratrum usu et exercitio a reliquis distincti volebant esse: quod, quamquam a subtilioribus rerum theologiarum disquisitionibus sese continent, nullam tamen unquam earum partem rejecerunt, quam Protestantes publice profitentur; quod responso ordinis theologici caussam suam firmare solent, quo Protestantium nominis ac dignitatis participes declarati sunt; quod institutis tropis nexum cum Lutherana et Reformato ecclesia ad hunc usque diem confirmarunt, quo quidem instituto cum et Catholicis aliarumque societatum sociis accessum aperirent, vix Syncretismi notam effugere potuerunt. Quae omnia ab ipsis huius sectae sociis et confessionibus singulis et doctrinae expositionibus sexcenties repetita sunt.

Camerarii Hist. narratio de Fratrum orthodoxorum ecclesiae in Bohemia, ubi p. 263—272. de confessionibus olim ab eis editis agitur. Quod fuerit doctrinae Bohemorum Fratrum ingenium, satis intelligi potest ex plus quam decem confessionibus, praesertim ex novissimis illis tribus symbolis, quae edidit Koecherus: *Die drei letzten und vornehmsten Glaubensbekennnisse der böhm. Brüder, ihrer Seltenheit wegen von neuem ans Licht gestellet und mit einem histor. Vorbericht von den mancherlei Glaubensbekennnissen der böhm. Brüder, imgleichen einigen histor. theol. Anmerk. und nöthigen Beilagen begleitet, Frankf. u. Leipz. 1741. 8.* Quarum una confessio a.

1535. lat. et germ. edita, imperatori et Bohemiae regi Ferdinando oblata, secunda a. 1563 regi Poloniae, tertia a. 1609 recognita imperatori Maximiliano et Sigismundo Augusto, Poloniae regi tradita fuit. Confessio octava reperitur, etiam in Corp. et Synt. P. II. p. 161 sqq. inepte tamen inscripta: Bohemica confessio, quae hoc titulo edita prorsa diversus est ab illa, quae recte inscribitur: Confessio Fratrum Bohemorum. V. Köcher Hist. Bericht von den manchesteley Glaubensbek. d. Böhmen. Et. p. 47. — Ex Luthe-ranis, qui varia crimina nec nomen Protestantium Fratribus unitatis imposuare, satis est, excitare Io. Phil. Fresenii Nachrichten von Herrnhuth. Sachen, 1.—6. Samml. ed. 3. Leipz. 1747—1749. 8. Sigm. Iac. Baumgarten in Resp. Theol. P. I. et P. IV. Resp. 24. Io. Herm. Benner Lerna Zinzendorfiana et: Die Herrnhuterey in ihrer Schalkheit. Ioh. Gottl. Carpzov Religionundersuchung der böhmisch. und mährischen Brüder. Sect. 3. c. 2. Ioh. Albr. Bengel Abriß der sogenannten Brüdergemeinde. Stuttg. 1751. 2. Voll. 8. Das entdeckte Geheimniß der Bosheit der Herrnh. Secte. Francf. u. Leipz. 1748. 8. (ed. Volck). Cfr. contra Declaratio et Testimonium Fac. theolog. Tübing. ap. Wincler in den Beil. zu des Hrn. Grafen Anstalten und Lehnsätzen, p. 103 sqq. Cfr. etiam Scholl I. c. p. 26. p. 148 sqq. De Syncretismo Zinzendorfiano Gerdés in Scrinio Antiquario. VII. P. I. p. 67. Car. G. Hofmann, manifestus Herrnhuthsanorum Syncretismus etc. Witemb. 1745. 4.

§. 123.

Societatis autem huius indoles, cui singulae doctrinae formae, hic omittendae, singulaque disciplinae instituta accurate respondent, paucis ita proponi potest. Ex auctorum instituto et consilio Fratrum Unitas primum reintegratio ac restitutio veteris illius disciplinae Bohemo-Moravorum Fratrum esse debuit; deinde resuscitata apostolica illa disciplina complementum esse voluit Protestantismi, in quo gravis haec ecclesiae pars nimium quantum neglecta et imperfecta jacebat;

bat; tandem in convertendis ad christianam religionem gentilibus et in promovendo regno di-
vino latum sibi campum aperuit; in quo summa
cum laude eximioque merito constanter ac pie
allaboravit; postremo animorum, divina Christi
et Apostolorum religione nutritorum voluit esse
in summis rebus consentiens, ab omni schola-
rum subtilitate aliena arctissimeque copulata so-
cetas, eum solum in finem instituta, ut non tam
frigide mens imbui de Deo et Christo notitiis,
quam suaviter dulceque frui Deo et Christo, coe-
lestis religio e coelo devocata et in animis homi-
num collocata et in societatem piorum mores-
que ac vitam introduci, denique beata hominis
vita omnimodis promoveri augerique possit.

(Com. de Zinzendorf) Büdingische Sammlung einiger in die Kirchenhistorie einschlägender Schriften. Büding. 1742 — 45. 18 Fasc. in 3 Voll. 8. Id. die gegenwärtige Gestalt des Creuz-Reichs Jesu in seiner Unschuld. Leipzig. 1745. 4. Id. *καὶ εὐτὸν*, d. i. naturelle Réflexions über allerhand Materien (1746) 4. (Casim. com. de Lyna) Nachricht von dem Ursprung und Fortgang und hauptsächlich von der gegenwärt. Verfassung der Brüderunität. Halle 1779. 4. Büschnigs Magazin etc. Vol. XIII. XIV. Aug. Gottl. Spangenbergs Idea fidei Fratrum oder kurzer Begriff der christl. Lehre in den evangel. Brüdergemeinen. Barby 1779. 8. (Ioh. Lorez) Ratio disciplinae unitatis Fratrum A. C. oder: Grund der Verfassung der evangel. Brüderunität Augsb. Conf. Barby 1789. 8. Christ. Gottl. Frohberger Briefe über Herrnhut und die evangel. Brüdergemeine, nebst einem Anhange. Budissin 1797. 8. Ideen im Geiste des wahren Herrnhuthianism. Gesammelt aus den Papieren der Familie von Frankenberg, und herausgegeben von Heinr. Friedr. von Bruiningk. Leipzig. 1811. 8. quae quidem expositio multa alia admisit atque suscepit ab ingenio Unitatis vehementer aliena.

§. 123.

Sed, ut humana ferunt, ita haec quoque

societas mixta bonis et malis exstat; in ipsa disciplina multa habet imperfectiora, ab Apostolorum et antiquae ecclesiae, cuius non ita disciplinae vinculis coarctata pietas reperitur, ingenio abhorrentia nostrisque temporibus, ubi et supersticio et fidei labes subactam postulat, praesertim in theologo, eruditionem atque ab omni parte exultam scientiam, non omnino respondentia, praeteraque reprehensione digna nonnulla, quo pertinet imprimis sortis dishonestum imperium. In tanta denique hominum, qui undecunque confluentes buic societati, paucorum tantum ingenio ac naturae convenienti, nomen dedere, frequentia non potest fieri, quin ipsius vis ac praestantia magis magisque imminuatur, ac disciplinae vigor debilitetur, ita, ut quam parum universo hominum generi et Christi de redimento omni peccatore mundoque consiliis congruat, nimirum probet ipsa.

Cfr. prae ceteris Bruiningk Ideen etc. p. 57: sqq. et Schlegel Kirchengesch. des 18ten Jahrh. p. 868: sqq. Statuten der evangel. Brüdergemeinde, so wie solche auf dem zu Herrnhut im Jahr 1818 gehaltenen Synodus bestätigt worden sind. In Wachler theor. Annalen, Sept. u. Oct. 1820. p. 392: sqq.

CAP. 2.

D E M E N N O N I T I S.

§. 124.

Mennonitae (Taufgesinnte, Doopsgesinde, Baptistae, Anabaptistae, Catabaptistae) a veteribus illis Waldensibus origines suas repetere malunt

quam a Fanaticis illis Sec. XVI. qui non solum ecclesiam, sed etiam res civiles misere turbabant. Quibus fere existentis Menno Simonis, homo pius nec indoctus eodem, etiam tempore novam sibi familiam colligit sobrie pieque viventium, quorum et constantia et numerus persecutionibus ac martyrum copia mirum in modum crevit. Nullam enim neque in Occidente neque in Oriente consentientem habebant ecclesiam. Dissidentes inter se de Mennonis ipsius veris sententias in variis sectas abierte, quarum praecipuae sunt Waterlandorum (Waderlaender) et Flamingorum (Flamminger). Mennonitarum coetus in Germania, Bohemia, Moravia, Borussia, Hollandia, Anglia, Helvetia, Hungaria, Transylvania aliisque locis reperiuntur.

Joh. Henr. Ottii Annales Anabaptistici. Basil. 1672. 4. de martyris v. p. 233. sqq. (Galen. Abrahams) Verdetting des Christenen, die Doopsgesinde genaamt worden. Amst. 1699. 8. The history of the english baptists from the reformation to the beginning of the reign of K. George I. by Th. Crosby. Lond. 1738—1740. 4. Vol. The history of the english american baptists by Isaac Backus. Boston 1777. 1784. 2. Vol. Historia Christianorum, qui in Belgio foederato inter Protestantes Mennonitas appellantur, in qua praece-
eorum originem, progressum, statum hodiernum et fideli confessionem simul ostenditur ingens inter hos et Anabaptistas Germanos et Monasterienses discrimen; adiecta accurata disquisitione de antiquitate baptismi Progelytorum inter iudeos, per Hermannum Schyn, Med. D. et inter Mennonitas verbi div. ministrum P. I. Apst. 1723. 8. P. II. Historiae Mennonitarum plenior deductio etc. (post mortem auctoris). Amst. 1729. 8. Gründliche Historie von denen Begebenheiten, Streitigkeiten, und Trennungen, so unter den Taufgesinnten oder Mennonisten vör ihrem Ursprunge an bis aufs Jahr 1615 vorgegangen. Anfänglich von einem Mennonisten selbst, der sich J. H. V. P. N. geneannt, in holländ. Sprache geschrie-

ben, jezund aber in die hochdeutsche Sprache übers. und mit einigen Anmerkungen, Zugaben und Vorbericht — vermehrt von Joäck. Christian Lehring, Pastor der ev. luth. K. in Ostfriesl. Zum Druck beförd. und mit Vort. versehen von Joh. Franz. Buddeo. Jena 1720. M. Sim. Friedr. Rues aufrichtige Nachrichten von d. gegenw. Zustand der Mennoniten oder Taufgesinnten, wie auch der Collegianten oder Reinsburger, beiderseits ansehnlicher kirchl. Gesellschaften in den vereinigten Niederl. etc. Jena 1743. 8. W. Erichson zur Gesch. d. Mennoniten. Königsb. 1786. Walchs neueste Religionsgesch. II. p. 399. sqq. VIII. p. 413. sqq. et IX. p. 303. aqq. Joh. Aug. Stark Gesch. d. Taufe u. Taufgesinnten. Leipz. 1789. 8. Städlin kirchl. Geogr. und Statistik. I. p. 81. sqq. II. p. 236. sqq. de Reiswitz Beitr. z. Kenntniß der Mennoniten-Gemeinden in Europa und Amerika. Berl. 1824.

§. 125.

Doctrinae suae ac disciplinae saepius rationem reddidere. Magna existat symbolorum copia, quorum tamen nec differentia interna, nec hodierna auctoritas satis constat. Nam ut rarus est huius sectae, cum literis commercium, imo ea ab omni fere eruditione et theologia abhorrens vita magis ac moribus, quam divinarum rerum scientia insignis, singularem sentiendi suam rationem prae se fert: ita ea quoque, quae huic hominum generi propria sunt, apud plurimos non tam singulari scientia, quam consuetudine et traditione nituntur. Abjecere nonnullas Mennonis sententias; Socinianorum nonnuili foyere placita; a vetere rigore omnes fere desciverunt; quae omnia, ut quis unius est vel alterius partis, vehementer diversa sunt.

Antiquissima fidei confessio haec est a. 1580: Praecipuorum Christianae fidei articulorum brevis confessio, adornata a Jo. Risio et Lubberto Gerardi, ministris verbi divini inter Protestantes, qui in Belgio foede-

rato Mennonitae appellantur, e belgico latinitate donata ap. Schyn. I. p. 172. sqq. Praeterea a. 1665 confoederati Flamingi, Frisii et Germani edidicunt generales confessiones, in quibus omnibus eius fidei Mennonitis communionem ecclesiasticam offerunt v. Schyn. I. c. II. p. 79. Secunda confessio est, quam a. 1626. deputatis omnis Hollandiae obtulerunt, qua Mennonitarum tolerantia in his terris fundata et confirmata est; agit ea imprimis de uno Deo, Patre, Filio et Sp. S. et de incarnatione filii Dei. Ap. Schyn I. p. 79. Tertia confessio vocatur Ramus olivae et continet inter alias res responsionem ad quaestionem, quae nam sint fundamentalia certaque signa, ex quibus Dei filii membraque Iesu Christi, quae Dei ecclesiam constituant, possunt et debent cognosci. Ap. Schyn. I. c. p. 85. Quarta inscripta est: Confessio fidei ac praecipuorum doctrinae christianaee articulorum, sicut illa vi sacrae scripturae inter illos, qui vulgo confoederati Frisii et Germani vocantur, recepta est. Ap. Schyn I. c. p. 87. Quinta confessio Dordraci composta a. 1632, nullam prodit differentiam, nisi quod aliis utatur phrasibus vel unum et alterum articulum fusius explicet. Articulorum enumerationem v. ap. Schyn I. c. p. 114. totam vide germanice ap. Benthem Holländ. k. u. Sch. staat. I. p. 845. sqq: quam falso novissimam dicit auct. Sequitur enim sexta, quae continet verum unitatis foedus. Ultrajecti inchoatum et renovatum, confirmatum autem in congregacione Lugduni Batavorum habita a. 1664 per quodam Mennonitarum doctores et diaconos confoederatarum Flamingarum, Frisiarum et Germanicarum ecclesiarum, v. Schyn I. c. p. 115. ubi addit: „Probe vero notandum est, inter omnes hasce diversas confessiones non solum nullam veram et notabilem esse differentiam, sed potius in illis tantam esse fidei analogiam, ut ministri in hoc foedere rotundis verbis praesertantur, in omnibus illis praecedentibus Confessionibus, nominatione ibi expressis, contineri nostram Catholicae fidem, Dei verbo omnino convenientem etc. Sic ergo Mennonitae a tempore Mennonis Simonis in praecipuis et fundamentalibus articulis in hunc usque diem tantam habent fidei analogiam, quam ulla alia inter Christianos Secta.“ I. c. neque tamen quemquam effugere potest, nonnulla in his praetermissa, in aliis adjecta esse. Accessere postea Flamingorum haec confessiones: Confessio illorum Mennonistarum in Pomerania, qui Clasici vocantur, 1678. 4. alia est a. 1755 a Flamingorum congregacione Groningensi sancta v.

Schlegel Kirchengesch.. des 18ten Jahrh., p. 1003 sqq.
 Stäudlin l. c. p. 243. Alberti Briefe über England,
 IV. p. 1245 sqq. Wendeborn l. c. p. 256 — 268. Bre-
 vis catechesis religionis christianaæ, in usum iuven-
 tutis secundum Mennonitarum confessiones composita
 et in lucem edita ex speciali auctoritate Synodi Am-
 stelaedamae, habita d. 12. Jun. 1697. v. Schyn l. c.
 II. p. 361 sqq. Die Glaubenslehren der wahren Men-
 noniten oder Taufgesinnten, aus deren öffentlichen
 Glaubensbekennnissen zusammengezogen durch Cor-
 nelius Ris, Lehrer der Mennoniten in Hooten, nebst
 einem erläuternden Vorbericht u. Anhang. Aus dem
 Holländ. übers. Hamb. 1776. 4. Galeni Abrahams
 Apologie der Protestanten, welche glauben, dass
 nur diejenigen zu taufen seyen, welche ihre Vernunft
 gebrauchen können. 1699. qui liber Socinianismum
 sapit neque confessionibus Mennonitarum accommodatus
 est, ut demonstrat Schyn l. I. II. p. 320, et Douwe
 Fedderiks Untersuchung der mennonit. Lehre. 1700 v.
 Schyn l. I. p. 333 sqq. Joh. Sim. Stinstra : Die Natur
 und Gestalt vom Christus Königreich, Unterthanen
 Kirchen und Gottesdienst, in fünf Predigten. Amst.
 1741. Eiusd. Warnung vor dem Fanaticismus, nebst
 Einleitung, darinn die Gesoh. der Herrnhuther und
 einiger Entzückten in Holland kürzlich erzählt wird.
 Berl. 1752. 8. Rues aufricht. Nachr. p. 25 — 42.
 Glaubensbek. d. Mennoniten u. Nachr. von ihren
 Colonien, nebst Lebensbeschr. Menno Simonis. Von
 Reiswiz u. Wadzeck. Berl. 1824. 8.

§. 126.

Perpauci sunt inter Polémicos, qui non hanc
 Mennonitarum sectam multis criminacionibus
 acrioribusque contumeliis temere affecerint. Lon-
 gam errorum enumerationem facere solent. Ne-
 que tamen plura sunt quam quatuor doctrinae
 ac disciplinae capita, quibus a ceteris ecclesiis
 omnibus christianis distinguuntur. Primum est
 de adultorum baptismo. Anabaptismus autem,
 qui dicitur, quamquam negari non potest, eum
 olim obtinuisse et adhuc inter rigidiores huius
 sectae asseclas locum habere, nostris tamen die-

bus iam pridem apud ceteros Mennonitas exolevit nec unquam instituitur. Secundum caput est de non ambiendo magistratu munereque publico; quod quantumvis sit bonum, necessarium, omnique reverentia dignum, tamen credunt, Christum in regno suo spirituali, quod non est de mundo, non instituisse neque officiis suae ecclesiae adiunxisse, quin discipulis suis, ut ab his genere prorsus diversis muneribus, abstineant, iussisse
Luc. 22, 24 sqq.

Qui ex Catholicis, Lutheranis et Reformatis contra hanc sectam arma tulerunt, enumerantur a Walchio Bibl. theol. sel. II. p. 13 sqq.

„Sacer baptismus est externa, visibilis et evangelica actio, in qua, secundum Christi praeceptum et praxis Apostolorum, ad finem sanctum aquam baptizantur in nomine Patris, et Sp. S. qui doctrinam sancti evangelii audiunt, credunt et libenter, poenitent corde, accipiunt. Tales enim iussit Christus baptizari sed neutquam infantes.“ Conf. brevis a. 1580. Art. 31. ap. Schyn I. p. 208. cfr. quarta conf. Art 11. ap. Schyn II. p. 100. „Saltem hoc nomine (Anabaptistarum) veri Catabaptistae sive Mennonitae priori saeculo in hunc usque diem notati sunt, atque supplicio sanguinariorum editorum expositi: sed quam iniuste, contra christianam charitatem, verasque rationes, aequo et non plane, prajudicato lectori evidenter patebit, simulac ipsi placuerit, veram et simplicem comparationem facere inter tumultuosum et immoderatum agendi modum veterum horum Anabaptistarum et religiosum usum verorum Catabaptistarum sive Mennonitarum, qui a multis retro annis neminem, cuiuscunque sectae Christianum, ab ordinato ministro ecclesiae, post confessionem peccatorum et christiana fidei, secundum institutionem et mandatum Domini nostri Iesu Christi, Matth. 28, 19 baptizatum, dum ad communionem suarum ecclesiarum transit, rebaptizant, sed illud semel acceptum baptismata sartum tectum habent et pro sufficiente agnoscent; imo vero illum solummodo post confessionem fidei pro vero membro ecclesiae et confratre in Christo amplectantur, aperte et candide affirmantes, nullum dari, nisi unum baptismum etc.“ Schyn I. c. 1. p. 10. cfr. c. 3

p. 55. c. 4. p. 82 sqq. Antonii van Dale Historia Baptismorum l. IV. p. 375. Fuere Sec. XVI. haud pauci inter Socinianos, qui primarium illud Mennonitarum de adulorum baptismo placitum foverent ac defenderent, quo pertinet Martinus Czechowicz cum libro de Paedobaptistarum errorum origine et de ea opinione, qua infantes baptizandos esse in primo nativitatis eorum exortu creditur. Lublini 1515. 4. quem refutare aggressus est Io. Rud. Kiesling, libro inscripto; das Lehrgebäude der Wiedertäufer nach den Grundsätzen des M. Czechowiez, eines der ältesten Bestreiter der Kindertaufe und seiner Nachfolger, zur Vertheidigung der Kindert, von etc. Reval und Leipz. 1776. 8. — *Guil. Walli Hist. bapt. infantum, ex anglico lat. vertit Jo. Lud. Schlosser. Bremae 1748; contra hunc scriptis Gale Reflexions on Mr. Wall Hist. of infant-baptism, in several letters to a friend. Lond. 1711. 8.

Potestas sive Magistratus politicus necessaria Dei ordinatio est, instituta ad gubernationem communis societatis humanae et conversationem vitae naturalis et civiliter bonae, ad defensionem bonorum et castigationem malorum. Agnoscimus, verbo Dei nos obligante, officii nostri esse, potestatem revereri, eique honorem et obedientiam exhibere omnibus in rebus, quae verbo domini non sunt contrariae. — Potestatem hanc politicam Dominus Iesus in regno suo spirituali ecclesiae novi Test. non instituit neque hanc officiis ecclesiae suae adiunxit, neque discipulos aut sequaces suos ad regalem, ducalem, vel aliam potestatem vocavit, neque praeccepit, ut illam acciperent et mundano more gubernarent, multo minus ecclesiae suae membris dedit legem, tali muneri aut domino convenientem, sed passim ab eo (cui, voce e coelo audita, auscultandum erat) vocantur ad imitationem inermis eius vitæ et vestigia crucem ferentia et in quo nihil minus apparuit, quam mundanum regnum, potestas et gladius. Conf. brevis a. 1680. Art. 37. ap. Schyn l. c. p. 214. cfr. II. p. 49. sqq. et quarta conf. l. I. p. 104 sqq.

§. 127.

Tertium caput est de vindicta et bello discipulis Christi nequaquam licito, quod praecipue Christi mandato, Math. 5, 38 seqq, et primorum christianorum exemplo adstruere solent.

Quartum est de jure iurando non admittendo, quod Christi verbis expressis prorsus vetitum esse censem. Praeterea severam ac rigidam exercent excommunicationem, sedatam, simpli- cem ac quietam vitam degunt, resque suas do- mesticas et negotiales summa religione integri- tateque, nec quicquam rei publicae curant.

„Hisce omnibus exacte perpensis atque insuper, non pauca cum munere potestatis politicae conjuncta esse, ut bellum gerere, hostibus bona et vitam eripere etc. quae vitae Christianorum, qui mundo mortui esse debent, aut male, aut plane non conveniunt; hinc a talibus officiis et administrationibus nos subducimus.“ Conf. brevis a 1580. Art. 37. l. I. p. 216, cfr. quarta conf. Art. 16. l. c. II. p. 104. „Certe in- ter illa, quae Spiritui sancto et doctrinae christiana sunt contraria, nihil adeo alienum et adversum est, quam bellum, quo totus mundus repletur violentia, oppressione, caedibus stuprationibus uxorum et vi- gignum, spoliationibus, praedationibus, incendiis, exu- stionibus et omnis generis lascivia et crudelitate, adeo ut mirum sit, homines, ad imaginem Dei conditos pe- tuisse in tantum degenerare, ut potius referant imagi- nem et naturam leonum rugientium, tigrum dila- niantium, luporum devorantium et ursorum saevien- tium, quam creaturarum rationalium intellectu praeditarum. Imo maiori admiratione adhuc dignum est, horrendum hoc monstrum ex orco strumpens non tantum locum invenisse, sed et ab iis hominibus fo- veri potuisse, qui se discipulos pacifici nostri magi- stri Iesu Christi profantur et ~~zaraçoxw~~ principes pa- cis vellet nominari.“ Schyn l. c. II. p. 58.

„Iesus Christus, Rex et Legislator novi testamenti Christianis omne jusjurandum interdixit atque ea propterea omne jusjurandum fidelibus novi testamenti illicitum est.“ Conf. a. 1580. Art. 38. l. l. p. 216. cfr. quarta conf. Art. 17. ap. Schyn II. p. 105.

„Disciplina ecclesiastica sive externa poena etiam est externa actio inter fideles, qua peccator imponitens post christianam allocutionem et sufficientem admonitionem communionem Dei et sanctorum eius propter peccata secluditur eique ira et excandescens Dei (donec resipiscat et emendetur) denunciatur. Qua externa ecclesiastica seclusione demonstratur, quo-

modo Deus iam cum sectu*q̄* propter peccata sua
egerit vel de eo iudicaverit. Apud Deum ergo est
antecedens super lapsum peccatorem, sed apud eccle-
siā subsequens iudicium: Quapropter imprimis ca-
vendum est, ne quis in ecclesia condemnetur, qui
non ante per verbum Dei condemnatus est.“ Conf.
l. c. Art. 35. p. 212. cfr. quarta conf. 18. p. 405 Schle-
gel Kirchengesch. des 18ten. Jahrh. p. 995 sqq. Rues-
l. c. p. 42 sqq.

CAP. 3.

D E Q U A K E R I S.

§. 128.

Aliam deinde singularemque formam christiana
pietas accepit a Quakerorum sive Trementium
sectae auctore, Georgio Foxio, Anglo, qui interno
lumine ductus circa medium Sec. XVII. eam so-
cietatem condidit. Magna mox incrementa cepit,
postquam homines et ingenio et eruditione in-
signes ad eam propagandam et contra oppro-
bria et persecutions defendendam accesserant.
Eadem secta, libertate deinde publica impetrata,
non solum in Anglia stabilem sedem invenit,
sed etiam, Guilelmo Pennio auctore, in America
novam reipublicae formam condidit. Etiam in
Germania nostris temporibus Quakerorum fami-
liae reperiuntur.

William Sewel Geschichte von dem Ursprung Zunehmen
und Fortgang des christl. Volks, so Quäker genennet
werden, mit allerhand merkwürdigen Begebenhei-
ten, insonderheit aber dem Kern der englischen Staats-
veränderung von Karl I. an bis auf die Regierung des
jetzigen Königs Georgii II. vermischat 1742. fol. ab
auctore primum belgice compositum opus, deinde ab
eodem anglice editum. Lond. 1622. Histoire des Trem-
bleurs. 1733. 8. Robert Proud History of Pennsylvania
in North-Amerika: from the original institution and

settlement of that Province till after the year 1742. with an introduction respecting the life of W. Penn prior to the grant of the religious society of the people, called Quakers. Philad. 1747. 8. 2 Vol. W. Penn kurze Nachricht von der Entstehung, und dem Fortgange der christl. Gesellschaft der Freunde, die man Quäker nennt; germ. ed. Ludwig Seeböhm. Pyrm. 1792. 8. (W. A. Teller) Lebensbeschreibung des berühmten Penn. Berl. 1779. 8. Ursprung, Fortgang und Verfassung der Quäkergemeinde zu Pyrmont. Von F. C. E. Schmidt. Braunschwe. 1805. 8. legitur etiam in Henke Religionsannalen, Vol. II. Fasc. 12. p. 629 sqq. Stäudlin kirchl. Geographie und Stat. I. p. 171 sqq.

§. 129.

Totius autem doctrinae Quakerorum summa continetur illa de lumine ac verbō interno sententia, quod saepius etiam Christum in animis, infallibile et immediatum Sp. S. testimoniū et unicum Sacrae Scripturae interpretem, smo hac superius religionis christianaē cognoscendae principium ac primarium fontem esse declarant. Secundaria igitur fidei norma Scriptura sacra est, nihil tamen minus aestimanda. Nullus reperitur apud Quakeros baptismi ac coenae sacrae externus usus: utrumque spirituale quoddam in animis est. Nec eorum verborum, quae in sacris libris non inveniuntur, usum admittunt v. c. trinitatis, personae etc. ac prorsus abhorrent a subtilitatibus theologicis. Juriurandum et magistratum gerendum repudiant; bellum et arma recusant; decimas dare ministris ecclesiae detrentant; horum omnino ordinem non admittunt, imo mulieribus etiam praedicandum dant verbum divinum. Praeterea disciplinae genere, moribus ac vita a ceteris hominibus distinguuntur.

V. Sewel I. c. prae. p. 579 sqq. Roberti Barclaii; principis inter Quakeros omniumque eruditissimi Theses theologicae, lat. ac belg. Amst. 1675. Theologiae verae christianaee Apologia, primum anglice scripta, deinde lat. edita. Amst. 1776. 4. Hoc theologiae Quakerianae compendium prodiit etiam gallice et germ. inscriptum: Apologie oder Vertheidigungsschrift der wahren christl. Gottesgelahrtheit; wie solche unter dem Volk, so man aus Spott Quäker, das ist, Zitterer nennen, vorgetragen und gehetret wird: oder völliche Erklärung und Rettung ihrer Grundsätze und Lehren etc. 1740. 8. Ab eodem auctore conscriptus est et ab universa secta approbatus Catechismus und Glaubensbekenntniis, welche von der allgemeinen Versammlung der Patriarchen, Propheten und Apostel (in und unter welchen Christus fürnehmlich das Wort geführet) gut geheissen ist. Und worinnen auch verfasset ist eine wahrhaftige und treue Erklärung der Principien oder Hauptstücken, als auch der Lehre die von der Gemeine Christi in Ingelandt, Schottlandt, Hollandt und anderswo (welche in Spott Quäker genannt werden) ohne allen Zweifel angenommen und geglaubet wird, welche bespottete Quäker in einem und demselben Glauben, welchen die Heiligen von Alters und die ersten Christen gehabt haben, gefunden werden etc. Durch Robert Barclay. Amst. 1679. Ge. Wilh. Alberti Aufrichtige Nachricht von der Religion, Gottesdienst, Sitten und Gebräuchen der Quäker; nebst einer kurzen Erzählung der Gesch. dieses Volks. Hannover 1750. 8. Wendeborn I. c. p. 307 — 336. A portraiture of Quakerisme, taken from a view of the moral education, discipline, peculiar customs, religious principles, political and civil oeconomy and character of the Society of Friends By Th. Clarkson, ed. 2. 3 Vol. Eorum denique, qui inter Protestantes scriptis suis Quakerorum sectae sese proposueré, longum catalogum exhibent Walch Bibl. theol. sel. II. p. 34. sqq. et Pfaff Introd. in hist. theol. liter. II. p. 376 sqq. Cfr. etiam Joseph Gurney Bevan a Refutation of some of the more modern misrepresentations of the Society of Friends etc. Lond. 1800. 8. castigantur Mosheimius, Maclanius, Formeyus, Hu-mius et. germ. Berichtigung einiger Geschichtschreiber in ihren Nachrichten von den Quäkern in Henke Beitr. zur neuesten Gesch. der Religion, des Kirchenwesens und der öffentl. Erziehung. II. p. 34. — 114.

INDEX RERUM.

- A.**
- Absolutum Dei decretum* §. 76 quod ut iusta exponitur
Adoratio Christi secundum Socinianos §. 97
Anglicanae ecclesiae Art. 39. §. 60. 70.
Antitrinitarii §. 87.
Apologia Aug. Conf. §. 9.
Arminiani §. 57. 64.
Articuli Smalcaldici §. 9.
Augustana confessio §. 9.
- B.**
- Baptismus*
a laicis administrandus §. 80.
Catholicorum §. 36.
quid apud Socinianos §. 107.
Belgica confessio §. 82.
- C.**
- Calvinismus* §. 57.
Campani sententia de Trinitate §. 85.
Canon literarum sacr. §. 17.
Catechismus
Lutheri §. 9.
Palatinus §. 61. 70.
Racoviensis §. 89.
Romanus §. 8.
Ceremoniae eccl. cathol. §. 51.
Coelibatus sacerdotum §. 49.
Colloquium
Lipsiensis, Châtellavum, Castellanum §. 84.
Communicatio idiomatum §. 72.
Concilium Florentinum §. 110.
Confessio
auricularis §. 37.
quat. civitatum §. 37.
Confirmatio §. 36.
Consensus Sendomiriensis §. 83.
Contraremonstrantes §. 56.
Corpus doctrinae Philippicum §. 62.
Cryptocalvinismus §. 58.

D.

Doctrina moralis Socinianorum §. 94.*Dordracena Synodus* §. 63.

E.

Ecclesia ex mente Catholicorum et Protestantium §. 11.*Eucharistia*Cathol. §. 39. Lutheranoꝝ, et Reform. §. 66. Socinian
§. 108. Ecclesiae graecae §. 118.*Exorcismus adhib. in bapt.* §. 80.*Festorum multitudo* §. 50.*Fides*

quid in ecclesia graeca §. 116.

justificans, §. 26. Socinian. §. 107.

Formula concordiae §. 9. §. 58.*Formula consensus helvet.* §. 64.

G.

Gallicana confessio §. 60; 70.*Gratia* et bona opera §. 27. gratis data, gratum faciens §. 28. in eccl. graec. §. 116.

H.

Helvetica confessio §. 70.*Hetzeri sententia de Trinitate* §. 86.*Hungarica confessio* §. 70.

I.

Iansenistarum doctrina §. 30.*Iesuitarum* §. 30.*Ieiunia* §. 50.*Imagines*apud Cathol. §. 43. apud Luth. et Reform. §. 80. in eccl. graeca §. 419. *Imago Dei secundum Socin.* §. 99.*Indulgentiae* §. 47.*Infalibilitas* §. 12.*Infralapsarii* §. 50. 77. 76.*Interpretatio S. S. penes ecclesiam* §. 20.*Invocatio Sanctor. in eccles. graeca* §. 419.*Justificatio Cathol. et Protest.* §. 25.

L.

Liberum arbitrium doct. graecae §. 116.*Linguae latinae usus* §. 51.

M.

- Manducatio spiritualis et oralis* §. 69.
Matrimonii Sacramentum §. 38. *Sacerdotum* §. 49. in eccl. graeca p. 117.
Marchica confessio §. 62. 70.
Meritum congrui et condigni §. 28.
Methodi §. 53.
Ministerium ecclesiasticum §. 16.
Missa §. 40.
Monophysitae §. 111.
Munera Christi secundum Socinianos §. 106.
Mysteria Socinianorum §. 93.

O.

- Opus operatum* §. 34.
Ordinis sacramentum §. 42.
Originale Peccatum secundum Socinianos §. 99. *Secundum* graecos §. 116.

P.

- Papa romanus* §. 45.
Particulare decretum Dei §. 75.
Particularistae §. 77.
Peccata venialia §. 46.
Pclagii sententia de justificatione §. 31.
Poenitentiae sacramentum §. 37.
Praeceptorum enumeratio §. 80.
Praedestinatio §. 59. 73.
Lutheri et Melanchthonis §. 83.
Zwinglii et Oecolampadii ib.
Waldensium ib.
Praesentia Christi in Eucharistia §. 66.
Processio Sp. S. a Patre §. 147.
Professio fidei §. 8.
Protestantium nomen §. 10.
 num illis annumerandi Sociniani §. 109.
Purgatorium
 ex mente Catholicorum §. 45.
 ex mente eccl. gr. nullum §. 119.

R.

- Rascolnicci* §. 111.
Redemptio particularis §. 77.
Regimen ecclesiasticum Luth. et Reform. §. 81.
Reliquiae §. 43.
Reformatorum nomen §. 54.
Remonstrantium nomen §. 56.
Repraesentatio ecclesiae §. 14.

Reunionum pericula

Cathol. cum Protest. §. 53. Luth. cum Ref. §. 83.

S.

Sacrificium §. 41.*Salus extra eccles.* nulla §. 12.*Sanctorum cultus* §. 43.*Sacramenta in genere* §. 33. duo genera §. 35.*Satisfactionis opera meritoria et supererogationis* §. 37.*Semipelagianorum de justificatione sententia* §. 31.*Serveti sententia* §. 86.*Signum, in eucharistia* §. 65. indeleibile §. 35.*Socinianismi origo et fata* §. 86.*Status hominis ante lapsum ex mente Catholicorum et Protestant.* §. 21.*Status medius eccles. graecae* §. 419.*Strigelii doctrina de operibus hominis* §. 31.*Superstitionis ecclesiae graecae* §. 113. 119.*Supralapsarii* §. 56. 76.*Symbolum, quid* §. 2.

Apostolicum, Nicaenum, Quicunque §. 10.

Syngramma Suevicum §. 57.*Synaodus Carentonensis* §. 85.

T.

Theologia elenctica sive polemica §. 4.*Symbolica* §. 5.*Socinianorum nulla* §. 94.*Thesaurus operum supererogationis* §. 47.*Tigurinorum Consensus* §. 59.*Transsubstantiatio* §. 39.*Tridentini concilii canonas ac decreta* §. 8.

N.

Pbiquitas Christi §. 71. 72.*Vinctio extrema* §. 38.*Vnitarii v. Antitrinitarii*.*Universalitiae* §. 56. 78.*Vniversale decretum Dei* §. 75.*Vulgata versio latina* §. 19.

Z.

Zwinglii Confessio §. 57. 65.



